

**II. Abdülhamid'den
Mustafa Kemal'e**

**TÜRKİYE
CUMHURİYETİ**

Harun Özdemir

Giriş

"Yakın tarihimizin en önemli iki ismi kim?" diye sorulsa, çoğumuz **II.Abdülhamid** ile **Mustafa Kemal'i** gösteririz. Gerçekten, bu iki tarihi şahsiyet öyle olaylara ve öyle kararlara imza atmışlardır ki, **"unutulmaz"** olmayı hak etmişlerdir. Bu iki şahsiyet, sadece kendi dönemlerini değil, geleceğimizi de belirlemiştir. Öyle ki, yeni Türkiye'nin temellerinin hangi dönemlerde ve nasıl atıldığını araştıranlar, Türkiye'nin yakın çevresinde oluşan yeni devletleri de araştırmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Türkiye hakkında alınan kararlar hiçbir zaman Türkiye ile sınırlı kalmamış, ister istemez bölgeyi de etkisi altına almıştır¹.

Türkiye'nin ve bölgenin yakın tarihini derinden etkileyen bu iki **"tartışmalı"** şahsiyeti araştırma konusu yapmamızda bir fevkaladelik aranmamalı; bu şahsiyetleri araştırmaya yönelişimiz doğal karşılanmalıdır. Fakat vardığımız sonuçların okuyucumuz tarafından doğal karşılanacağını baştan söylemek çok zor olacak. Çünkü, bizim **doğal bir sonuç** olarak yapacağımız açıklamalar, yaygın kaniyle düşünönlörce sanırım **doğal** karşılanmayacak. Durumumuz biraz da şuna benzemektedir:

Birçok insan bazen kolay sorunları içinden çıkılmaz hale getirebilir. Sorunu çözebileceklerine, iyice karmaşık hale getirebilirler. İşte II.Abdülhamid ve Mustafa Kemal için de durum böyledir. Bir insan aynı anda hem **Kızıl Sultan** hem de **Ulu Hakan** veya hem **Ulu Önder** hem de **Deccal** olamayacağına göre, bu şahsiyetleri kaybedilmiş, aranan fakat bulunamayan kişiler olarak görebiliriz.

Kaybolan ne?

Tartışma konusu Osmanlı Devleti ise ve bugün de yok ise kaybolan bellidir. Bu nasıl bir tartışma konusu olabilir ki? Batıcılar ve Milliyetçiler Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir devlet, İslamcılar da T.C.'nin Osmanlı Devleti olmadığını iddia ediyorsa acaba neyi tartışıyorlar?

Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Osmanlı'nın yıkılışında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda görev alan kişiler, Osmanlı'nın yıkılışından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan daha çok tartışılıyorsa, bu noktada bir şeylerin kaybolduğunu düşünebiliriz. Evet, kaybolan Osmanlı Devleti değil, bir dönemin tarihi şahsiyetleridir. Bunlar kaybolmuştur ve mutlaka bulunmalıdır.

Yakın tarihin tartışılan şahsiyetlerinin üstlendikleri misyonlar nelerdi? Yıkma veya yapma gibi özel olarak üstlenilen misyonlar var mıydı?

Yıkıldık mı, yenildik mi? Yoksa...? Acaba...?

Yakın tarihe ilişkin bu ve benzeri çok sayıda soru tartışılmaktadır.

Bir varsayım neyi açıklar?

"Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı II.Abdülhamid, kurucusu da Mustafa Kemal'dir." İncelememiz süresince bu varsayımın ne kadar doğru olup olmadığını araştıracağız. Varacağımız sonuç, birçok soruya açıklık getirecek, **"kaybolanlar"**ı bulmamıza yardımcı olacaktır.

¹ Atatürk 1922'de **"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletleriyle beraber yürüyeceğinden emindir."** Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1969, s.14-15

Anadolu merkezli yeni bir Müslüman Türk Devleti'nin kurulması tarihsel gelişmenin zorunlu bir sonucuydu ve II.Abdülhamid buna inanmaktaydı. Bu inancı nedeniyle, gelecekte kurulması muhtemel Müslüman Türk Devleti için önemli altyapı çalışmaları yapmıştır². Bu nedenle II.Abdülhamid'in, Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı olduğu varsayımı araştırmamızın konusu yapılmıştır.

İkinci varsayımımız ise, "**Türkiye Cumhuriyeti, yepyeni değildir.**" Öyleyse, ikinci varsayımımız birinci varsayımımızın doğal bir sonucudur.

II.Abdülhamid'in "**Siyasi Hatıratım**" adlı notlarının 1917'de önce **Paris**'te, kısa bir süre sonra da **İstanbul**'da yayımlanmış olması, Mustafa Kemal'in bu düşünceleri ayrıntılı bir şekilde öğrenmesine yardımcı olmuştur.

Mustafa Kemal, Balkan ve I.Dünya Savaşları'nın meydana getirdiği yıkımların sebebinin İttihatçı arkadaşlarının yanlış siyasal tercihleri ve basiretsiz yönetimleri olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. II.Abdülhamid'i deviren arkadaşları ile arası kısa sürede açılmış ve bir daha birlikte hareket etmemişlerdir. Mustafa Kemal bir süre sonra II.Abdülhamid'e olan muhalif tutumunu değiştirmiştir; hatta sevgi ve saygı duymaya başlamıştır. Bu düşüncelerinin **Milli Mücadele** öncesine rastlaması, bu varsayımları, araştırmamızın konusu yapmamıza neden olmuştur.

Şunu baştan belirtmemiz gerekir ki, varsayımlarımızı paylaşacak bir resmi tarih görüşü olmadığı gibi, gayri resmi bir görüş de yoktur. Bu iki tarihi şahsiyet, çokça konuşulmuş ve tartışılmış; fakat, hep iki zıt şahsiyet şeklinde takdim edilmiştir.

Resmi tarihin temel varsayımı:

Türkiye Cumhuriyeti; eski siyasal kadrolar, gelenekler ve kurumlar toptan reddedilerek ve yeni devlet de "**yepyeni**" gösterilerek yaşatılmaya çalışılmıştır. Resmi tarih, "**Türkiye Cumhuriyeti yepyenidir**" varsayımına dayanmaktadır. Gayri resmi tarih görüşleri de bunu tarihi bir gerçek gibi kabul edip, "**başka yeni yok muydu**" veya "**bu kadar yeni olmamız doğru muydu**" gibi eleştiriler ile tarihi anlaşılmaz hale getirmişlerdir.

Kişilikleri ve misyonları kaybolmuş tarihi şahsiyetlerin gerçek kimlikleri tespit edilmediği sürece, kaybolanların bulunması mümkün olmayacak, tartışmalar da anlamını bulamayacaktır.

II.Abdülhamid ile Mustafa Kemal, yakın tarihin gizli kalmış ve yanlış yerlerde aranan kaybolmuş cevaplarını kendi kimliklerinde taşıdıklarından birçok sorunun cevabını bu iki şahsiyette bulabileceğimiz kanısındayız. Arayışımızın ve araştırmamızın nedeni budur.

Kaybedenler kim?

Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin tartışmaların tarafları var: İslamcılar, Batıcılar ve Milliyetçiler. "**Peki kaybedenler kim?**" diye sorulacak olursa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışında tarafların hepsini kaybedenler olarak görebiliriz. Çünkü, Batı'yı batıcılık veya İslamcılık veya milliyetçilikle yenmeye çalışanlar Batı'ya yenilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ise, yine hepsini aynı safta ve kazananlar arasında görebiliriz. Ancak, bu durum uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra yeni Türkiye'nin kazananları ve kaybedenleri olmuştur. Bu da yeni mağduriyetler ve yeni tartışmalar yaratmıştır.

Batıcılar:

² "**Anadolu için iyi bir gelecek hazırlanmıştır.**" Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, Yayınlayan: Ali Vehbi Bey, Eklerle yayınlayan: Dergah Yayınları, İstanbul-1975, s.100, 142

Osmanlı Devleti'ni batılılaştırmak için çok çaba gösterdiler. Batılılaşarak Batı'ya yenmeye çalıştılar. Hemen her yeniliği denediler, fakat olmadı. Batıcılar, son iki üç yüzyılın bütün padişahları ile birlikte batılılaşmak için, hem **Batı** ile hem de **tutucu** iç muhaliflerle mücadele ettiler; fakat, Batı'ya yenilmekten kurtulamadılar. Sonunda Osmanlı Devleti'nde başaramadıklarını Türkiye Cumhuriyeti'nde başardılar, aradıklarını TC'de buldular. Batı ile uzlaştılar. Osmanlı'da kaybetmişlerdi, Türkiye Cumhuriyeti'nde kazandılar.

Milliyetçiler:

Arnavutlar, Araplar, Türkler... Tüm milliyetçiler Osmanlısız bir gelecek, bir galibiyet aradılar. Bunun için hem Osmanlı hem de Batı ile mücadele ettiler. Önce kaybettiler, sonra kazandılar. Ulusçuluğu kazandılar. Batıcılarla uzlaştıkları sürece iktidarı da kazandılar.

İslamcılar:

İslamcılar, Batılılaşma ile yol ayrımına geldiler ve Tanzimat ile kaybetmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile de her şeylerini kaybettiler. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda birçok fedakârlıklar yaptılar, fakat kazanılan zaferlerden bile kaybederek çıktılar. Kısacası İslamcılar, önce Osmanlı'yı sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kaybettiler.

İslamcılar, yakın tarihin en garip siyasal akımı olarak bugün de varlıklarını sürdürmektedirler.

"İslamcılar bugünlerini dünden devralmışlardır" tezimizi birçok kişinin onaylayacağı kanısındayım. İslamcıların dünden devraldıkları, **"yenilgileri"**dir. Bugün de **dün kaybettikleri gibi kaybetmekte, dün yenildikleri gibi yenilmekte**. Çünkü dün neden kaybettiklerinin bugün için geçerli bir cevabını bulamamışlardır. Kazanacak stratejileri yoktur, kaybedecekleri kavgalarda ısrar etmektedirler ve **yenilecekleri savaşların içindedirler**.

Bu ilginç durumun bitmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde herkesin hak ettiği yeri alması gerekir. Türkiye'de taşların yerli yerine oturması biraz da buna bağlı.

Bize göre bu durum değişmelidir. Çünkü yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda her kesimin katkısı ve özverisi vardır. Bu ideal hep birlikte ortak katılımlarla oluşmuştur. Bu gerçeğin bir parçası da İslamcılardır. Bu bütünde herkes yerini almalı, Batıcılar ve Milliyetçiler ve İslamcılardan oluşan parçalar bütünü tamamlamalıdır.

İslamcılar neden hep kaybettiler?

Tanzimat'tan önce:

Tanzimat öncesi yenilikçi tüm girişimlerin tartışmasız muhalifi ulema'dır. Bu dönemde ulemanın **"öncülük"** yaptığı bir ıslahat, reform veya **"içtihat"** hareketi yok gibidir. Ama yeniliklere **"muhalifet"** ettiklerine ilişkin örnekler çoktur. Ulemanın bu tavrı Tanzimat'tan sonra da değişmemiştir. Tanzimat öncesinde, ulema ne kadar muhalif olsa da sistemin bir unsurudur ve gereken anlayışı görmektedir. Fakat durum Tanzimat'tan sonra değişmiş; **"anlayış"**, yerini sistemden ve gelişmelerden **"dışlanma"**ya bırakmıştır.

Tanzimat'tan sonra:

İslami dünya görüşünü benimseyenler Tanzimat'la beraber devletten hızla uzaklaşmaya başlamışlardır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti, hızla batılılaşma sürecine girmiştir. Ulema ve yeni yeni görünmeye başlayan İslamcı aydınlar buna sert tepkiler göstermişler, fakat koşulların ne kadar değiştiğinin farkına varamamışlardır. Öyle ki, Dünya'nın ve Osmanlı'nın nereye gittiğinin henüz farkında değillerdi. Yeni durumlar yeni sonuçlar doğurmakta ve ulema devlet içindeki konumunu kaybetmektedir.

II.Abdülhamid, ulema ve İslamcı aydınlar için önemli bir fırsattır, fakat, bu da değerlendirilemez. Çünkü ulema reformlara karşıdır ve batılılaşmaya direnmektedir. Gelenekçidir, statükocu ve koyu muhafazakârdır. Ulema yenilik, reform ve içtihat karşıtı tutumunu bu dönemde de sürdürmüştür. Arada bir, içtihadı karşı olmadığını söyleyen çıksa da içtihat yapacak âlim yoktur.

Ulema neden tutucu?

"Ulemanın bu tavrı neden değişmemiştir?", sorusu bugün de merak konusudur. Bazı araştırmacılar bunu, İslamiyet'in temel kaynağı **Kur'an'a** bağlamakta, bazıları **dini bakış açısını** neden olarak göstermekte, bazıları da **İslami paradigmanın doyuma ulaşması** ile açıklamaktadır. İslamcılarının çoğu ise bunu, **halkın ve ulemanın dinden uzaklaşmasına** ve eski samimiyette, ilmi ile amel alimlerin yetişmemesine bağlamaktadırlar³.

Oysa İslami ilimlerin tedris edildiği medreselerin veya çevrelerin derslerine, kitaplarına ve tartışma konularına bakıldığında en yeni görüşün yüzyıllar öncesine ait olduğu görülecektir. Yeni ilimlerden habersiz veya onlara ilgisiz, sadece eskiyi tekrarlayıp tahsilini tamamlayan medreseliler, toplumda tutuculuğun temsilcisi ve değişimin muhalifi olmuşlardır. İslamiyet'ten uzaklaşma iddiası ise, ulemanın bile "uyamadığı" eski âlimlerin içtihatlarından uzaklaşmadır.

İslamcı aydınlar tutucu mu?

Tutucu olan ulema, Tanzimat'la ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz **"İslamcı aydın"**ları da etkilemiştir. Çünkü aydınlar İslami bilgilerini **"dünyadaki gelişmelerden habersiz"** ulemadan almışlardır. Kısa sürede matbuatta önemli bir noktaya gelen İslamcı aydınlar, halk üzerinde ulema kadar olmasa da etkili olmuşlardır. Onları etkili kılan faktör ise siyasal konulara ve dünyadaki gelişmelere ulemadan daha yakın olmalarıdır.

İslamcı aydınlar, İslamiyet'i yeni düşünceleri olmayan ulemadan öğrendiklerinden, onlar da tutucudur veya yenilik isteseler de bunun ne olduğunu bilmemektedirler. İçlerinde içtihadı savunanlar vardır; fakat içtihat yapabilmek yoktur. **"İslam gelişmeye mani değildir"** görüşünün yılmaz savunucusudurlar; fakat Batı taklitçiliği olmayan yeniliğin ne olduğunu bilmemektedirler.

Sonuç olarak **İslamiyet, çağın ilimleri ile ve çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanamamıştır. Çünkü ulema, kendisinden beklenen ilmi tavrı ortaya koyamamıştır. Bu durumda İslamcı aydınlar ise karşı görüşleri eleştirerek dinlerini yüceltmeye ve halkın ifsadına engel olmaya çalışmışlardır.**

Osmanlı'nın yıkılışında ulema:

Padişahlar statükonun devleti çürüttüğünü biliyorlardı. Sistemi yenileyici girişimlere kalkıştıklarında ise ulemanın muhalefeti ile karşılaştılar. Bu muhalefet ulemaya ve Osmanlıya bir şey kazandırmadı; fakat ulemanın her muhalefeti yıkıcı

³ Geniş bilgi için: Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Cereyanı, İstanbul, 1962

diyebileceğimiz muhalif çevrelerin faaliyetlerine malzeme oldu. İslahat amacıyla, Batı'dan iyi araştırılmadan alınan bazı yeni kurumların sağlayabileceği az bir faydanın bir kısmını da ulemanın muhalefeti engelledi.

Ulema, muhalif tutumunu II.Abdülhamid döneminde de sürdürdü. Halk üzerinde oldukça etkili olan ulema, Padişah'ın düşüşünde de etkili oldu. Bu olay, ulema sınıfının köklü bir uyanışına başlangıç olabilirdi; fakat sadece, bazı pişmanlık ifadeleri ile yetinildi.

İslamcı aydınlar da aynı tutumu sürdürdüler. Önce muhalefet ettiler, sonra pişmanlık duyduklarını dile getirdiler. Abdülhamid'in kendilerinden biri olduğunu hem geç hem de yanlış anladılar. Her gelişme onları biraz daha sistemin dışına itti. Bu da onları biraz daha sertleştirdi, biraz daha yalnızlaştırdı. Salt muhalefetleri ile "**başkaları**"nın işini ne kadar kolaylaştırdıklarını ve İslam düşmanlarının emellerine malzeme olduklarını çok geç anladılar⁴.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışından ulemayı sorumlu tutmak çok acımasız gibi görülebilir. Sadece ulema mı yanlış yaptı? Dış faktörlerin, Osmanlı paşalarının, ekonomik ve sosyal gelişmelerin, rüşvetin, yolsuzlukların, savaşların... hiç mi etkisi olmadı?

Önce **İslam Uygarlığı** çökmüştü, sonra da onun bir üyesi olan Osmanlı Devleti çöktü. Bu uygarlığın çöküşünün tek sorumlusu elbette ki ulema değildir. Fakat unutulmamalıdır ki, bir sorunun "**ilmi çözümü**" yoksa diğerlerinin de yapabilecekleri fazla bir şey kalmamış demektir. Bu nedenle araştırmamızda İslamcıları halk olarak değil de; ulema ve aydın olarak değerlendirmek istiyoruz.

İstiklal Savaşı'nda ulema ve İslamcı aydınlar:

Her savaş için cihat fetvası veren ulema, İstiklal Savaşı'nda daha duyarlı davranmıştır. Savaşlara asker olarak katılmayan ulema, işgal yıllarında fetvalarla yetinmemiş; bizzat silah kullanmış, vaazları ve faaliyetleri ile halkı örgütlemiş ve ekonomik destek sağlamıştır. Osmanlıda yapmadığı fedakârlığı İstiklal Savaşı'nda yapmıştır. Kadınların bile silah kullanmak zorunda kaldığı bir dönemde ulema bundan geri kalamazdı⁵.

Mücadele alanı olarak siyaseti ve matbuatı seçen İslamcı aydınlar da ulema gibi, İstiklal Savaşı'nı desteklemişlerdir. Fakat Meclis'te siyaset yapan İslamcılar, kısa süre sonra Mustafa Kemal ile görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Yeniliklere, eski muhalif tutumları ile karşı çıkmaları Mustafa Kemal'e ters düşmeye yetmiştir.

II.Abdülhamid'in muhalifi olan İslamcılar, bir süre sonra Mustafa Kemal'e de muhalefet etmeye başlamıştır. Bu durum inkılapların, İslamcı bir muhalefetle karşılaşacağını, dolayısıyla yeni Türkiye'nin İslamcılarla birlikte hareket edilerek kurulamayacağı yargısını pekiştirmiştir. Her ıslahat girişiminde Osmanlı'da karşılaşılan bu can sıkıcı durumdan, yeni devleti korumak gerekir düşüncesi ile hareket eden Mustafa Kemal, doğal olarak İslamcıları dışlamaya karar vermiştir. Yani klasik muhalif tutumlarını sergileyerek eski durumun değişmesini istemeyen ve yeni gelişmelere eski fikirler ile çözüm arayarak yeniliklere karşı çıkan İslamcılar kaybeden taraf olmuştur.

⁴ Abdülhamid'in muhalifleri arasında Ahmet Cevdet Paşa, Said-i Nursi, Mehmet Akif Ersoy, İskilipli Atıf Hoca, Mehmet Vehbi Efendi, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ahmed Naim, Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım, Abdürreşid İbrahim, Şerafeddin Yaltkaya, Eşref Edip, Said Halim Paşa, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi; Volkan Gazetesi, Beyan'ül Hakk ve Sırat-ı Müstakim dergilerinde görüşlerini açıklayan çok sayıda İslamcı alim ve aydın sayılabilir.

⁵ Cemal Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara; Kadir Mısıroğlu, Sarıklı Mücahidler, Sebil Yayınları, İstanbul

Yenilikler konusunda **kararlı** olan Mustafa Kemal'i İslamcıların anlaması mümkün olmamıştır. O günlerin muhalif tavrı⁶ o kadar etkili olmuştur ki, sonraki kuşakları da etkileyici bir duruma dönüşmüştür. Tanzimat'la başlayan İslamcıların devletten uzaklaştırılması ve dışlanması siyaseti, yeni Türkiye Cumhuriyet Devleti'nde had safhaya ulaşmıştır⁷. İslamcılar bu dönemde adeta soyutlanmışlardır. Devlet memurlarının eşleri ile balolara katılmaları konusundaki ısrar, İslamcıların devlet hizmetlerinden uzaklaştırılmalarının en etkili yöntemi olmuştur.

İslamcılar, İstiklal Savaşı'nda ve sonrasında hiçbir tartışmaya yenilikçi görüşler ile katılamamışlar, hep tutucu ve statükocu davranmışlardır. İstiklal Savaşı'nın başarıya ulaşmasında emeği çokça geçen bu insanlar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetiminden kısa süre sonra dışlanmışlardır. Hatta devletin "**iç düşmanı**" sayılacak kadar dışlanmışlardır.

İslamcılar, her fırsatta yaptıkları fedakarlıkları sıralayarak, dışlanmayı kabul edemediklerini dile getirmişlerdir. Karşıtları ise İslamcılara, önerdikleri çözümlerin Osmanlı Devleti'ni, sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ni yaşatmaya yetmediği, cevabını vermişlerdir. Fakat İslamcılar, bu eleştirileri hiçbir dönemde kabul etmemişlerdir. Gerektiğinde daha çok fedakarlıklar yaparak haklılıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Devleti yönetenler, İslamcıların bu hassasiyetini iyi bildiklerinden zaman zaman yararlanmaktan çekinmemişlerdir.

Cumhuriyet, kayıp yılları mı?

Bu çalışmanın başlangıcında ortaya konan varsayımlar, iki paradoksal durum yaratmıştır. Bunlardan biri Mustafa Kemal'in II.Abdülhamid'i devirenler arasında yer alırken bir süre sonra Abdülhamid'in siyasal hedeflerinin takipçisi olarak Anadolu'da yeni devlet kurmayı düşünmesi paradoksudur.

İkincisi ise İslamcıların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal olarak oluştuğu siyasal ortamdan dışlanmaları; yani, siyaseten yenilmeleri yanında, bir süre sonra en kazançlılar arasında inkişaf etmiş olmalarıdır. Bu iki paradoksu varsayımlarımızla biz oluşturduğumuza göre, çözmek de bize düşmektedir.

İslamcı*ların Türkiye Cumhuriyeti ile uzlaşması mümkün mü?

---

⁶ Milli Mücadelenin Meclis çatısı altında yürütülmesi, dünyanın tanık olduğu ender siyasal olaylardan biridir. Fakat Meclis sisteminin yerleşmediği ve savaşın da devam ettiği bir dönemde Meclis'te karşılaşılan "normal zamanların" basit muhalefet hareketleri, o zamanlar fazlası ile ağır bulunmuş. Oysa Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtiği günden ölümüne kadar Meclis içinde hiçbir muhalifi olmamış, onun bulunduğu makamlara kimse açıktan talip olmamıştır. Adeta alternatifsizdir. Bazen Mustafa Kemal'e başkanlığı çok görenler olmuşsa da yerine ne kendileri ne de başkalarını aday gösterememişlerdir. Buna rağmen basit muhalefetin bu denli ağır sonuçlar doğurması, normal zamanların İslamcılar tarafından hayra yorumlanmamıştır.

⁷ Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Yahudilerin kamu ve yarı kamu kuruluşlarındaki işlerinden tazminatsız atılmaları, garsonluk, hizmetçilik, avukatlık, eczacılık, bankacılık gibi çok sayıda mesleği icra etmelerine mani olunması, müteşebbis olamamaları, şirket kuramamaları, Türkiye içi seyahatlerinin izne tabi olması, daha sonraki yıllarda tabi oldukları ağır vergiler, çalışma kampların... gibi çok sayıda olayın doğurduğu ekonomik ve sosyal boşluk yine "Türk" adı altında dini Müslüman olan kişilerce doldurulmuştur. Bütün bunları Türkiye Cumhuriyeti'nin "Müslümanları" güçlendirmek için yaptığı açıkça söylenebilir. Fakat bunlardan "İslamcılara" dolaylı bir desteğin sağlandığını iddia etmek doğru olmasa gerek.

* İslamcıların; ekonomik, sosyal, siyasal ve ahlaki sorunları, klasik İslam kaynakları ve yöntemleri yardımı ile çözmeye çalışmaları, onları, Batıcılardan da Milliyetçilerden de ayırmaktadır.

Bu soru cevaplanmalıdır. Çünkü İslamcıların sistemle, sistemin de İslamcılarla olan sorunları devam etmektedir. Her şeyden önce uzlaşmanın gereğine inanan biri olarak, bu soruya cevap aramayı yerinde buluyorum.

Bugün İslamcılar, dünya görüşleri ile ilgisi olmayan birçok konudan dolayı anlamsız bir suçlama ile karşı karşıyadırlar. Bu sorunların aşılması gerekir. İslamcılığı var kılan nedenler tartışılmamaktadır. Yeni görüşler ve yeni akımlar yeni uzlaşma arayışları için önemli çözümler oluşturabilir; fakat, bunlar bir türlü gündeme gelememektedir. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen, İslamcıların kaybetmesine neden olan **"eski gündem"**, ağırlığını bugün de korumaktadır. 31 Mart, Derviş Vahdettin, Kubilay, Ticaniler... hepsinden daha önemlisi veya bunların hepsi olan **İRTİCA**. Bunlar 21. Yüzyılda da suçlanma konusu olmaya devam edeceğe benziyor. Eski gündemin sınırlarını aşmadan yeni durumlar yaratmanın imkansızlığını, herkesten önce İslamcılar bilmelidir.

İşte bu noktada, kilitlemiş olan kapıları açacak, anahtar değerindeki bu iki ilginç tarihi şahsiyetin kaybolmuş kişilikleri gündeme gelmektedir. Bu nedenle, II.Abdülhamid ile Mustafa Kemal bir kez daha, ama "gözlerden ırak tutulan yönleri" ile yeniden değerlendirmek ve tartışmak gerekir.

II. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL, ABDÜLHAMİTÇİ MİYDİ?

Sultan II.Abdülhamid'i padişahlıktan indiren hareketin içinde Mustafa Kemal'in yer aldığı kesin olarak bilinirken böyle bir iddiayı ileri sürmek şaşırı gelebilir. Fakat, bu sorumuz gerçeklere aykırı değildir; yerinde bir sorudur. Bizi bunu sormaya yöneltten temel faktör, II.Abdülhamid'in reformları ve hatıralarıdır. Özellikle Abdülhamid'in **Beylerbeyi Sarayı**'nda gözetim altında tutulduğu dönemde Mustafa Kemal'in gözetim sorumlularından yakın arkadaşı **Salih Bozok**'u ziyareti sırasında Abdülhamid'in oğlu **Abit** ile kurduğu dostluk ve ona verdiği hediyeler oldukça ilginçtir. Mustafa Kemal'in bu tutumunu bizim Abdülhamid'e gönderilen olumlu mesajlar olarak değerlendirmemize neden olmuştur. Çünkü bu yakınlık kurma girişimi, siyasi zekası keskin iki kişi arasında mesaj niteliği taşıyacak kadar açık bir görüntü seğilemektedir⁸.

Abdülhamid'in uçan kuştan uzak tutulduğu, hakkında olumlu düşünceler taşıyanların cezalandırıldığı olağanüstü bir dönemde Mustafa Kemal'in **Abit**'e hediyeler vermesi, **"Abdülhamid'in dikkatini çekme"** anlamı da taşımaktadır. Abdülhamid bunu bir mesaj olarak değerlendirir ve Mustafa Kemal'e değerli bir hediye ile karşılık vermek ister. Fakat siyasi incelikleri çok iyi bilen Abdülhamid; yanlış anlaşılır, **"Abdülhamidci!"** damgası yer ve zarar görür diye bundan vazgeçer. Fakat Mustafa Kemal Paşa'yı yakından görmek istediğini Abit'e söyler. Bir gün Abit koşarak gelir ve Mustafa Kemal'i camdan gösterir. Abdülhamid yerinden kalkar, cama yaklaşır ilerlemiş yaşında zor gören gözleri ile dikkatle bakar. Uzaktan yüzünü pek seçemez. Sırtındaki pelerini ile görebildiği kadarını hatıralarına şöyle aktarır:

"Sıradan bir askere benzemiyordu, tehlikeli bir sükuneti vardı. Enver Paşa'nın kendisinden neden çekindiğini o zaman anladım... Bunlar küçük şeyler! Çanakkale'de İngiltere, Fransa gibi iki büyük

⁸ Mesaj anlamı taşıyan hediyeleşmeler, Dünya Savaşı'nın ağır bir mağlubiyetle sonuçlanacağını gören bazı kişilerin Abdülhamid'i bir darbe ile tekrar padişahlığa getirilmeyi gündeme getirdikleri dedikodularının konuşulduğu günlere rastlaması ilginç soruları akla getirebilir. Fakat bu konudaki bilgilerimiz şu anda ancak bazı tahminler yürütmemize yardımcı olabilecek kadardır.

devletin ordusunu ve donanmasını durdurdu, yüzgeri ettirdi ya, bana da lazım olan odur! Muvaffakiyeti için dua ettim⁹” der. Abdülhamid hatıralarında Mustafa Kemal ile aralarında kalpten kalbe bir yol oluştuğuna dikkat çekmektedir.

İkinci neden de şudur:

Abdülhamid’in 1917’de dünyada büyük yankılar uyandıran, Paris’te ve İstanbul’da yayımlanan siyasal görüşlerine Mustafa Kemal’in ilgisiz kalması düşünülemezdi. Özellikle Mustafa Kemal’in, Abdülhamid’in geleceğin Anadolu merkezli yeni devleti hakkındaki düşüncelerinden habersiz olması imkansız gibidir. Onu bu konularda bilgisiz göstermek doğru değildir.

Mustafa Kemal, Abdülhamid iktidarının etkili muhaliflerinden biridir. Buna rağmen bu iki şahsiyetin devletine ve milletine vermek istediği şekil, birbirine çok benzemektedir. Bunu kanıtlamak da kolaydır. Çünkü, Abdülhamid’in icraatları ve **“Siyasi Hatıratım”** adlı notlarındaki düşünceleri ile Mustafa Kemal’in icraatları birbirine çok benzemektedir.

Bütün bunlar, aralarında hiçbir farkın olmadığı anlamına da gelmez. Fakat, Abdülhamid’in, **“hayatının son yıllarında başkentin İstanbul’dan Konya’ya taşınabileceğini, kendisinin de Bursa’ya götürülebileceğini, dolayısı ile buna hazırlıklı olması gerektiği”** mesajını getiren Enver Paşa’ya gösterdiği tepkide, **“saltanat”**ın anlamını çoktan yitirdiğini görmek mümkündür. Artık Abdülhamid’in tek ölçüsü vardır ve buna hizmet edenlere de dua etmektedir: **“Düşmanı durdurmak!”¹⁰**

Abdülhamid, tutucu ve gerici de balsa, ulemaya karşı oldukça hoşgörülüdür. Bu nedenle ulema ile çatışmak istemediğinden yapmayı düşündüğü inkılapların önemli bir kısmını ertelemiştir. Mustafa Kemal ise ulemadan ümitsiz olduğundan bu kesime karşı hoşgörüsüzdür, çünkü kaybedecek zamanı yoktur. Tepkilere karşı umursamazdır, bazen de cezalandırıcıdır. Bu nedenle Abdülhamid’in 33 yıllık iktidarına sığdıramadığı inkılapları, Mustafa Kemal 15 yıllık iktidarına başarılı bir şekilde sığdırabilmiştir. Mustafa Kemal, dış faktörlerin dışında hiçbir gücü önemsememiştir ve tümünü yeneceğinden de emin olmuştur.

Evet, **Mustafa Kemal, Abdülhamid iktidarının muhalifidir; fakat, hedeflerinin takipçisidir.** Bu da bir paradoks değildir.

Abdülhamid ulemanın ifrat derecesinde muhafazakar oluşundan da şikayetçidir. Bunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Hatta daha da ileri giderek **Osmanlı’da ilimlerin gelişmesinin önündeki tek engelin ulema olduğunu** ileri sürmüştür. Bin yıl önce yazılmış kitapların, onun da bir kısmını ilim kabul eden, fakat Batı’da gelişen ilimleri dışlayan ulemanın, aynı muhafazakarlığı sürdürmesinden Mustafa Kemal de şikayetçi olmuştur.

İMPARATORLUKTAN¹¹ ULUS DEVLETE

Abdülhamid, toprak bütünlüğünü korumak için büyük bir mücadele verir. Fakat toprağın geniş olmasının Osmanlı’yı güçlü kılmaya yetmediğinin de farkındadır. Bu nedenle zaman zaman devletin küçültülmesi fikrini düşünür veya toprak kaybını bu düşünceler ile değerlendirerek üzüntüsünü hafifletmeye çalışır:

⁹ Abdülhamid’in Hatıra Defteri, Sadeleştirerek yayına hazırlayan İsmet Bozdağ, Kervan Yayınları, III.Baskı, İstanbul-1975, s.169-170; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, Güven Yayınevi, İstanbul-1960, s.211

¹⁰ Abdülhamid’in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.169

¹¹ İmparatorluk, “çok uluslu” anlamında kullanılmıştır.

"İdaresi çok güç olan ve milli gücümüzü yiyip bitiren Balkan devletlerini kaybetmiş olduğumuza üzülüyorum. Ne kadar küçülür, teksif olursak o kadar kuvvetlenir "hastalık"tan kurtuluruz. Dahilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri o kadar alay ettikleri "hasta adam"ın iyileşip "kuvvetli adam" haline geldiğini göreceklerdir¹²" der.

Bazıları, II.Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarında az toprak kaybederek başarılı bir yönetim gösterdiği kanısındadırlar. Çünkü yaygın kanıya göre, toprağı genişletmek bir başarı ölçüsüdür. Böyle düşünenler, başarının bazen **"üretilen ekonomik ve sosyal değerlerde gizli olduğunu"** gözden kaçırlar. Toprak kaybı çokça gündeme gelse de ekonomik ve sosyal yapının hızla yıpranması, bozulması ve çökmesi ve bunların nedenleri, tali bir sorun olarak değerlendirilir.

Oysa, **uygarlık mücadelesi verenler için, kalkınma ve uygarlaşma topraktan daha önemlidir.** Bu nedenle Mustafa Kemal, **Lozan'da** bir an önce barış olsun da kalkınma ve uygarlaşma mücadelesi başlasın diye fazla toprak elde etmek için direnmemiştir.

Benzer fırsatları Abdülhamid de kollamıştır, fakat yakalayamamıştır. Hatıratında **"...Bize de hiç olmazsa on senelik bir sulh tanınsa Japonlar'ın o kadar imrelenen ilerlemelerini biz de yapabilirdik¹³"** demektedir. Mustafa Kemal'in Avrupa Medeniyeti ile aramızdaki farkı kapatmak için yaptığı fedakarlıkları anlamayanlar, onu daha fazla toprak elde edememekle eleştirebilirler.

Mustafa Kemal, daha yüzbaşı iken İttihatçı arkadaşlarına ve yönetimin üst kademelerindeki tanıdığı sorumlu kişilere, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan çekilmesini ve bu toprakları yöre halklarına terk etmesini önermiştir. Devletin ancak Anadolu'ya çekilerek ve **kavmi (ulusal)** niteliğe kavuşarak kendisini savunabileceği tezini ileri sürmüştür¹⁴.

Oysa, bu tez daha önce Abdülhamid tarafından gündeme getirilmiştir. İslamcı siyasetçiler buna tarih tezlerinde yer vermedikleri gibi Mustafa Kemal'i imparatorluğu küçülten politikaları savunduğu için eleştirmişlerdir. Abdülhamid, gelişmelerin Osmanlı'yı böyle bir sona sürüklediğinin farkındadır. Bu nedenle, Balkanlar'dan Anadolu'ya nüfus kaydırmaya başlamıştır bile..

"Anadolu yalnız bize aittir. Pek çok yerden itilip kakıldıktan sonra buraya yerleşen din kardeşlerimize bu son melcelerini muhafaza edeceğiz¹⁵" derken yukarıda aktardığımız **"küçülme"**, **"teksif olma"** ve **"kuvvetlenme"** görüşünü uygulamaktadır. Çünkü Abdülhamid, devletin hızla nereye doğru gittiğini görmektedir. Dünyadaki siyasal akımlardan etkilenen Osmanlı tebaası, bağımsızlık talepleri için seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Çok ırklılık başlangıçta denge unsuru iken sonraları istikrarsızlık unsuru olmuştur.

Hatıratında; **"Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, çok fazla büyümüş olmasındandır. Birçok milletin bir araya gelmesi idare güçlüğüne artırmıştır¹⁶"** demektedir ve buna çareler aramaktadır. En çok üzerinde durduğu çare de Anadolu'ya Müslüman nüfusun aktarılmasıdır.

---

¹² Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, Yayınlayan Ali Vehbi Bey, Eklerle Yayınlayan Dergah Yayınları, İstanbul,1975, s.101

¹³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.115; (1450'den 1900'e kadar Osmanlı Devleti her yüz yılının otuz yılını savaşla geçirmiştir.)

¹⁴ Milliyetçi kamuoyunu yakından izlediği görülmektedir. İleride açıklanacaktır.

¹⁵ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.142

¹⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.100

Abdülhamid, "**dahili iskan**" konusundaki görüşünü açıklarken bu görüşünü teyid edici açıklamalar yapmaktadır:

"Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize, kendimize soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeğe dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz. ...Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki KÜRTLERİ yoğurup kendimize mal etmek şarttır¹⁷" der.

Bu satırları Abdülhamid'den okuyanlar, Mustafa Kemal'in Abdülhamid'i ne kadar yakından izlediğini anlamışlardır. Cumhuriyet döneminde gayri müslimlerin gönderilip yerine Müslümanların alınması, Kürtler'in yoğurulup Türkleştirilmesi... projeleri Mustafa Kemal'den önce Abdülhamid tarafından devlet politikasına dönüştürülmüştür. Bunun dikkatten kaçırılmaması gerekir.

Batılıların Osmanlı topraklarına saldırıları ve farklı ırkların ve milletlerin bağımsızlık mücadeleleri Abdülhamid'i "**küçülme**" yönünde ilginç düşüncelere sevk eder. Örneğin, İtalyanlar 54 milyon Lire (1902'de) ödeyerek **Bingazi**'yi almayı teklif ederler. Abdülhamid teklifi birçok açıdan değerlendirir ve faydalı bulur. Fakat, **Mehdi Şah Sunusi**'yi ikna edemeyeceğini anlar ve teklifi geri çevirir. Teklife olumlu bakmasının nedeni de şudur:

"Nasıl olsa İtalyanlar Bingazi'yi alacaklardır, askeri ve mali kayıplar vermeye gerek yoktur. Ayrıca paraya çok ihtiyaç duyulan bu dönemde 54 milyon Lire ile birçok maddi sorun çözülebilir...¹⁸"

Abdülhamid ve daha sonraki yöneticiler, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu elde tutmak için çok çaba gösterirler, fakat toprakların kaybı önlenemez. Avrupalıların işgalleri ve Arapların her fırsatta Osmanlı yönetimine isyanları engellenemez ve bütün Kuzey Afrika ve Orta Doğu kaybedilir. I.Dünya Savaşı sonunda durum korkulan noktaya gelir. Osmanlı Devleti, büyük kayıplar vererek Anadolu sınırlarına çekilmek zorunda kalır.

Abdülhamid yönetimden uzaklaştırıldıktan sonra, yerine gelenler Anadolu'ya yapılan tahkimatı aksatmışlardır¹⁹. Yeterli hazırlık yapılmadığından düşünülen savunma yapılamaz ve Anadolu'nun birçok yöresi işgal edilir. Osmanlı Devleti'nin fiili varlığının tartışıldığı günlerde, milletin ancak Anadolu'da başlatılacak bir mücadele ile kurtarılabilceğine inanan iki üç kişiden biri de Mustafa Kemal'dir. Bu görevi ısrarla ister, görevi alır, azmeder ve başarır.

Mustafa Kemal, başarısının önemli bir kısmını Abdülhamid'in çok önceden başlattığı Anadolu'nun Müslüman nüfus ile tahkimatına borçludur²⁰. Fakat bunu kimse gündeme getirmemektedir. Mustafa Kemal de Abdülhamid gibi Anadolu'ya

¹⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.73

¹⁸ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.155-156

¹⁹ 1917'de Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bağlı "Gizli Kuvvet" in, Anadolu'nun birçok yerine silah ve mühimmat saklayarak Milli Mücadeleyi başlattıkları birçok araştırmacı tarafından benimsenmektedir. Gizli Kuvvetin başında bulunan Levazimat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa, 10.000 kişilik kuvvetin Anadolu'nun üç yerinde hazır bulundurulduğunu, Mustafa Kemal'i arabasına alarak şehir dışına yaptığı bir gezide anlatır. **Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım**, Emre Yay., İstanbul-1993, C.1, s.75-77, 214

²⁰ Abdülhamid'in 1876-1909 yılları arasındaki iktidarında Balkanlar'dan Anadolu'ya yaklaşık 5.350.000, 1909-1923 yılları arasında ise 550.000 kişi göç etmiştir. **B.Cemil Ergene, Sosyal Demografi**, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara-1966, s.47-48; "Göçmenler, İstiklal Savaşı'nın asker kaynağını oluşturmuştur" **Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, (1877-1890), TTK Yayınları, Ankara-1994, s.228

nüfus kaydırırken²¹ **"Anadolu yalnız bize aittir. Pek çok yerden itilip kakıldıktan sonra buraya yerleşen din kardeşlerimize bu son melcelerini muhafaza edeceğiz"**²² düşüncesi ile hareket etmiştir.

Bismark'ın Yeni Türkiye Projesi:

Alman birliğini sağlayan **Bismark**, dönemin ulus-devlet politikalarının başarılı bir uygulayıcısıdır. Bismark ile başlayan yeni dönemde Almanya'nın hızlı kalkınması tüm dünyanın dikkatini çektiği gibi, Abdülhamid'in de dikkatini çeker ve onu yakından izler. Çünkü, Almanya hem milli birliğini sağlamıştır, hem hızlı bir kalkınma içindedir, hem de güçlü bir kara ordusunun temellerini atmıştır.

Abdülhamid **"Ne kadar küçülür, teksif olursak o kadar kuvvetlenir ve "hastalık"tan kurtuluruz. Dahilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri o kadar alay ettikleri "hasta adam"ın iyileşip "kuvvetli adam" haline geldiğini görecektir"**²³ derken Çar'ın²⁴ ve Bismark'ın Osmanlı Devleti için kullandıkları **"hasta adam"** tesbitlerinden ne kadar etkilendiğini ve iyileşmek için çözümler aradığını açık bir şekilde dile getirmektedir.

Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde görev alan **Mareşal von der Goltz**, yayımladığı kitabında Bismark'ın **Türkler'in azınlıkta oldukları toprakların büyük devletler tarafından paylaşılacağı ve Edirne, İstanbul ve Anadolu'yu içine alan topraklarda ise milli bir devletin kurulacağı fikrini** açıklamıştır.

Goltz Paşa da **"Türkiye'nin geleceğini, tabii sınırlarına çekilmesinde görmektedir. Türkiye'nin kuvvetlenerek varlığını koruyabilmesi buna bağlıdır, der. Türk kuvvetinin en derin ve sağlam köklerinin Anadolu'da olduğunu** ileri sürerken de **Osmanlı'nın Avrupa ve Afrika'daki topraklarını terkedip Anadolu sınırlarına çekilmesini ister. Dokuz düşman devletle çevrili olan Osmanlı Devleti, böylece üç düşmanla mücadele etmek zorunda kalacaktır"**²⁵, der.

Mustafa Kemal'in orduda görev yaptığı dönemde, Osmanlı Devleti'nde değişik hizmetlerde istihdam edilen; büyük çoğunluğu askerlerden oluşan 22.000 civarında Alman vardır. Alman Devlet adamlarının Osmanlı Devleti'nin dünü, bugünü ve yarını hakkında neler düşündüğünü, Türkiye'ye gelen personelin çoğunluğu biliyordu. Zaman zaman bu görüşlerini iyi arkadaşlık kurdukları Osmanlılarla paylaştıklarını düşünürsek, o dönemin kamuoyunun gündemine Bismark'ın düşüncelerini almamız yanlış olmaz. Mustafa Kemal, henüz çok genç ve tecrübesiz denebilecek 26 yaşlarında iken, Osmanlı Devleti'nin Türklerin bulunmadığı veya azınlıkta olduğu topraklardan savaşız çekilmesini isteme

²¹ Mustafa Kemal, 1923-1938 yılları arasında Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya gibi devletlerden yaklaşık 900.000 göçmen almıştır. B.Cemil Ergene, age, s.47-48

²² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.142

²³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.101

²⁴ 1853'te Çar I. Nikola, İngiltere'nin Petersburg'daki sefiri Sir Hamilton Seymour ile yaptığı mulakatta "hasta adam" benzetmesini kullanmış, daha bu benzetme Batı kamuoyunda kabul görmüştür. Bakınız, **Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983, s.43; II.Abdülhamid, 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-u Esasi'nin 4. Maddesinde "Padişah'ın hasb'el hilafe ve İslam Dini'nin hamisi olduğu" yazılmıştır.; **İslam Ansiklopedisi**, C.V, s.148-155; **Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, C.II, s.78 vd.

²⁵ **Baron von der Goltz**, La Défaite de la Jeune Turquie, Paris-1913 s.57-63,117; **Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Bismark'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Fikri**, Ankara-1943, s.9; **Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara-1988, III. Baskı, s.179-180

cesaretini nereden almış olabilir? Bunu Fransız İhtilali'nin etkisine bağlamamız mümkündür. Fakat başka faktörlerin de olduğu düşünülmalıdır. Onu etkileyen bir kamuoyunu düşünmeden bu cevabı veremeyiz. Çünkü, Mustafa Kemal Osmanlı basınında çıkan Bismark'ın "**hasta adam**" hakkındaki görüşlerini yakından izlemektedir, ayrıca milliyetçilik akımlarından da etkilenmiştir.

Genel olarak her devlet, askerini topraklarını savunsun, hatta toprağına toprak katsın diye yetiştirir. Bize göre Mustafa Kemal, öncelikle milliyetçilik akımlarının etkisi ile bu fikirleri savunmuştur; sonra da Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da, Orta Doğu'da, özellikle Çanakkale ve Doğu Anadolu'da görev yaptığı yıllarda bu düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu görmüştür.

Mareşal Goltz'a göre, **hudutların çok geniş olması, savunmayı güçleştirmektedir. Hudutların daralması ile bu mahzur da ortadan kalkacaktır.**

Yine Goltz, **İstanbul'un başkent olmaya elverişli olmadığını** da ileri sürmüştür. **İstanbul stratejik yönden daima işgal tehlikesine maruzdur. İklimi gevşeticidir. Hükümet erkani, mütemadiyen Batı ile ilgilenip Anadolu'yu tamamen ihmal etmektedir. Bir memur İstanbul'da yaşamayı ideal, Anadolu'da bulunmayı sürgün kabul etmektedir. Bu düşünce Türkiye için büyük bir tehlikedir. Şu halde başkent Konya, Kayseri veya daha güneyde Halep olmalıdır**²⁶, der.

Almanların Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin görüşleri, ister dost ister düşmanca görülsün, birçok kişi tarafından da benimsenmiştir.

Etkiler hangi yönden²⁷ olursa olsun **Abdülhamid'in Anadolu'da kurulması muhtemel yeni devlet hakkındaki görüşleri ile Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyeti aynı sonuca işaret etmektedir.**

Bize göre, Abdülhamid'in siyasi görüşlerini yakından öğrenen Mustafa Kemal'in, ulusal devlete olan inancı daha da artmıştır. Abdülhamid döneminde tahkimat yapıldığını öğrenince de Anadolu'da bir Milli Mücadele hareketinin başlatılması için ısrar etmiştir.

Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Anadolu'da Milli Mücadele için görevlendirirken hangi düşüncelerden hareket ettiği tartışılmıştır²⁸. Fakat,

²⁶ Baron von der Goltz, La Défaite de la jeune Turquie, Paris-1913 s.57-63,117

²⁷ Kapsamlı bir araştırma yapıldığında görülecektir ki, Müslüman Türklerin Anadolu'ya çekilmeleri Batılı güçlü devletlerin Osmanlıya biçtiği bir akibettir. Bunun bir örneği de ABD'nin görüşüdür. Başkan Wilson tarafından ilan olunan 14 prensibe göre millet ve milliyet esaslarına dayanan yeni devletler kurulabileceği ifade edilmişti. Mustafa Kemal Wilson Prensipleri'nde şöyle söz etmektedir: "**Misak-ı Milli'yi Ankara'da tespit etmişim. İtiraf ederim ki, ben de milli hududumuzu biraz Wilson prensiplerinin insancıl maksatlarına göre ifadeye çalıştım...**" Prof.Dr.İsmet Giritli, Atatürk Yolu, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1987, s.119; **Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım**, C.I, s. 293; "Dahiliye Nazırı esbaki Mehmet Ali Beyin 25 Teşrinievvel 1335 tarihli mektubunda "**Fransızlar Edirne'den Toros Dağlarına ve İran hududuna kadar büyük ve müstakil bir Osmanlı Devleti'nin bekası kendi menfaatleri iktizasından olduğunu Türkiye umuru ile meşgul Mösyö Brenlo ve Mösyö Gu aracılığı ile bildirmişler.**" Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.376; "**Reşid Sadi imzalı 26 Teşrinievvel 1335 tarihli mektubun özetinde "Amiral Bristol yabancı hükümetlere bağlanmamayı tavsiye ediyor. Ciddi ıslahatlar yapabilecek güçlü ve adil bir hükümete sahip olmamızı arzu ediyor. Böyle bir hükümetin yalnız Anadolu'da değil; Irak, Suriye gibi Osmanlı Devleti'nin her yerinde isteyiniz. Türkiye Türkler içindir, demeyiniz. Bu tür sloganlar Amerika ve Avrupa'da kötü etkiler yapmaktadır. Bilakis Türkiye umum seknesi için vatandır, deyiniz!..."** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.376

²⁸ Vahdettin, Fevzi Paşa'ya "**Paşa durumu görüyorsun. Bu işler ancak Anadolu'da teşkilatlanarak kurtarılabilir. Bana Anadolu'da teşkilat kuracak Paşaların listesini yapıp getirin**", der. Fevzi Paşa ertesi Cuma listeyi takdim ettim eder. Vahdettin listeyi dikkatle inceledikten sonra sorar: **Paşa, Mustafa Kemal hırsız mı? – Hayır Padişahım. Bir namussuzluğu, ahlaksızlığı var mıdır? – Hayır Padişahım. Beceriksiz ve kabiliyetsiz midir?**

Vahdettin'in bir Abdülhamid mukallidi olduğu unutulmaktadır. Böyle olunca da Abdülhamid'in projelerinin etkisi gözlerden kaçmaktadır.

Almanya'nın Anadolu merakı:

Abdülhamid, Alman İmparatoru'na derin bir hürmet ve itimat beslemesine rağmen, Anadolu toprakları konusunda çok hassas olduğunu şöyle ifade etmektedir: **"Berlin'deki elçim, beni Kayser'in Anadolu'da bir nüfuz sahası oluşturmak düşüncesinden haberdar etti. Anadolu'nun iktisadi durumunu düzenlemek konusunda Almanlardan yararlanmak konusunda bir diyeceğim yok. Fakat Alman gazeteleri Bağdat hattının iki tarafında Alman kolonileri yerleştirmekten söz açıyorlar. Bu gazeteler ne demek istiyor? Ecdadımızın kan ve can pahasına kazandıkları bu Anadolu toprağını Alman kolonilerine terk edeceğimizi sanıyorlar. Maatteessüf biz yabancılara çok iyi muamele ettik. Bütün felaketlerimizin sebebi de budur. Anadolu'da biz yalnız kalmalıyız. Çok şükür Allah'a, her taraftan kovulan dindaşlarımız için bu tek sığınacak yeri muhafaza etmiş bulunuyoruz"**²⁹, derken Mustafa Kemal Balkan Müslümanlarına Anadolu'yu bir sığınak yeri diye göstererek, Abdülhamid'in Anadolu projesinin Türkiye Cumhuriyeti döneminde de yürürlükte olduğunu göstermektedir.

Sanıyorum, bütün bunları anlattıktan sonra **Abdülhamid'in siyasal görüşlerini ve icraatlarını önemseyen İslamcılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin neden ulusçu olduğunu ve Mustafa Kemal'in siyasal görüşünün köklerinin neden sadece Fransız Devrimi'nde olmadığını anlamışlardır.**

CUMHURİYET Mİ, SALTANAT MI?

Müslümanlar, Muhammed(AS) ve dört halifenin seçikle yönetime geldiklerini kesin olarak biliyorlar. Bu tarihi bir gerçek olmasına rağmen, seçikle oluşan yönetim modeli fazla yaşatılmamıştır. Emeviler'le başlayan saltanat yönetim modeli, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Cumhuriyet yönetimi, İslamcılara öncelikle teoride ve uygulamada sahip çıkmaları ve geliştirmeleri gereken tarihsel bir fırsat yaratmıştır. Fakat, II. Abdülhamid fırsatını kaçıran İslamcılar, cumhuriyet fırsatını da kaçırmışlardır.

İslamcılar II.Abdülhamid'i anlamış olsalardı tarih başka türlü olurdu. II.Abdülhamid anlaşılmadığı içindir ki, sorunlar büyüyerek cumhuriyeti de kapsayıcı bir hal almıştır. Oysa II.Abdülhamid'i sahiplenmiş olsalardı Osmanlı'nın sonu bu denli dramatik olmazdı. Ve bu fırsatı kaçıran İslamcılar Mustafa Kemal'i sahiplenebilselerdi Cumhuriyet de çok daha halkçı, demokratik, laik ve liberal olurdu.

Muhammed(AS), az sayıdaki müminin, çoğunluğu mü'min olmayan Arapların ve kısa bir süre sonra da üç kabile Yahudi'nin oyu ile Medine'ye

---

- Hayır efendim. **O halde bu listeye niçin onun adını almadınız?** – Padişahım, Mustafa Kemal Paşa yenilik, bilhassa öteden beri cumhuriyet taraftarıdır, der. Bunun üzerine Vahdettin elindeki kağıdı masanın üzerine bırakır, ayağa kalkar, pencereye yönelir, limandaki gemileri göstererek derki: **Paşa! Paşa! Bu gemileri görmek kanıma dokunuyor. Bu memleket kurtulsun da isterse cumhuriyet olsun. Kendisine selamla birlikte tebliğ ediniz, haftaya Cuma günü Mustafa Kemal Paşa'yı görecekim.**" Mareşal Fevzi Çakmak'ın Anıları, Tercüman Gazetesi, 10 Nisan 1976

²⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.142

"**hakem başkan**" seçilmiştir³⁰. Bu seçimde kadınlar da oy (biat) hakkını kullanmıştır³¹. İlk halifenin seçiminde kadınların, Hz.Ali'nin ölümünden sonra da erkeklerin seçime katılmalarından vazgeçilmesi ve yönetimin saltanata dönüşmesi, İslamiyet açısından onaylanamaz gelişmelerdir. Ama, asıl üzüntü verici olan, İslam tarihi boyunca seçimle oluşan bir siyasal sistemin mücadelesinin yapılmamasıdır.

Bu tarihsel birikimle hareket eden İslamcılar, uleması ve aydınları ile yenilikçi fikirlere de kapalı olduklarından, Cumhuriyet yönetim biçimini Mustafa Kemal kadar anlayamamışlar, dolayısıyla gelişmelerin dışında kalmışlardır. Sadece vatan ve millet için yapılan fedakarlıkları öne çıkararak haklı bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır. Bu da hak ettiklerini almaya yetmemiştir.

Tartışmanın bu aşamasında bütün İslamcıların cumhuriyet yönetimi modeline karşı oldukları izlenimi uyandırdığını düşünerek bir açıklama yapmayı gerekli görüyorum. Gerçek şudur ki, Büyük Millet Meclisi'nde cumhuriyet yönetim modelinin İslam'a en uygun yönetim biçimi olduğunu Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas'la savunan yeteri kadar İslamcı vardı. Bu kişilerin Mustafa Kemal'i destekledikleri pek gündeme getirilmek istenmemektedir³². İslamcılığı tartışılan birçok Mustafa Kemal muhalifi ise İslamcı olarak tanıtılmaktadır. İslamcı tarihçiler ise bunu inceleme zahmetine bile girmemişlerdir. Kişisel çıkar kavgalarına alet edilen konular arasına İslam'ın da girdiği, önemli bir siyasal gerçektir.

Saltanatın yeni Türkiye'de de varlığını sürdürmesi, tarihi sürece, siyasetin doğasına ve sosyal kanunlara aykırıdır. Kendi varlığını koruma gücünü yitirmiş bir hanedanı "**ekmeğini yediği**"³³ için daha ne kadar minnet duygusu ile sırtında taşıyabilirdi? Mustafa Kemal bizzat Velihaht Abdülmecid'i Ankara'ya davet etmiş, Velihaht İstanbul'u bırakıp Ankara'ya gelmemiştir³⁴. Yerine oğlu Ömer Faruk'u göndermek istemiş, bunu da Meclis kabul etmemiştir³⁵. Böylece hanedan Milli Mücadele üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Ankara'ya gitme zahmetine katlanamayan hanedan, kendi sonunu kendisi hazırlamıştır.

Abdülhamid, "**cimri!**"lığı ile ün yapmış bir padişahdır. Çünkü etrafındakiler padişahтан bekledikleri ödeneği alamamışlardır. Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde ziraata dayanmasına rağmen örneğin 1897 yılı bütçesinde bu sektöre 41.266 lira ayrılmıştır. Bu rakam daha sonraki yıllarda daha da azalmıştır. Oysa 1902 bütçesinde sarayın prens ve prenseslerine ayrılmış olan para 303.500 liradır³⁶. Abdülhamid saray mensuplarına karşı ne kadar cimri olursa olsun saray akıl almaz bir israf içindedir. Yıkıntılar içinde kurulmaya çalışılan yeni bir devletin bu kadar müsrif bir hanedanı taşıması da mümkün değildir.

---

³⁰ Geniş bilgi için: **Muhammed Hamidullah, Vesaik'us Siyasiyye**, Beyrut-1983

³¹ Kur'an, Mümtehdine Suresi, 12

³² Geniş bilgi için bkz: **Ceman Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973

³³ Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1967, s.684

³⁴ Geniş bilgi için bkz: **Hasan Hüseyin Ceylan, Büyük Oyun 1**, Rehber Yayınları, 2. Basım, 1995-Ankara, s. 65-79; **Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975-Ankara s.33-46

³⁵ Veya Ömer Faruk kendisi Anadolu'ya geçip Milli Mücadele saflarında yer almak istemiş, bazı tehlikeleri göze alarak İnebolu'ya kadar gitmiş, fakat Ankara'dan istenmediği yönünde haber alınca İstanbul'a geri dönmüştür. **Murat Bardakçı, Şahbaba**, 7.Baskı, s.191-212 ; **Asım Gündüz, Hatıralarım**, 1973, s.43; **Hasan Hüseyin Ceylan, Büyük Oyun 1**, s.78-80, 11-115, 122-131

³⁶ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara-1988, III. Baskı, s.449

Hanedanın, kendi içinden padişahı belirleme usulü, tarihte hanedan üyeleri arasında tartışılmıştır. Bunu Abdülhamid de yapmıştır:

“Türk kanunlarına göre aile büyüğünün padişah olması adeti, hanedanımız için meş’um olmuştur; tarihimizin kanlı sayfaları bunu ispat eder... Bir aile için büyüğün tahta geçmesi münasip değildir, kanaatindeyim... Ailenin büyüğü değil, Padişah olanın büyük oğlu olmalıdır... Nasıl hareket etmem lazım geldiğine karar veremiyorum. Elbette, bunun için de müsait bir zaman gelecektir³⁷” demektedir. Zamanı gelmiş, tarih hanedan hakkında kararını vermiştir.

Abdülhamid, Çanakkale’de çarpışmaların yoğun olduğu günlerde Enver Paşa’nın kendisini ziyaretini ilginç bir şekilde şöyle anlatır:

“Enver Paşa, önce Biraderim Hazretlerinin selamı şahanelerini tebliğ etti, muharebe içinde olduğumuzu anlattı, Çanakkale’de kanlı harplerin devam ettiğini söyledikten sonra, bu sebeple de benim Bursa’da Hünkar Köşkü’nde ikamet etmek zorunda kalabileceğimi söyleyerek, buna göre hazırlıklarımın yapılmasını, Zat-ı Şahane’nin irade buyurduklarını tebliğ etti.

Hayatımın en büyük öfkesi içime düştü. Demek Payitaht düşecek, Biraderim Hazretleri Konya’ya ve ben Bursa’ya gideceğim. Sırf canımızı kurtarmak için. Sanki bu can bir daha bize gerekecekmiş gibi. Kostantin’in elde kılıç, bir nefer gibi burçlarda dövüşe dövüşe can verdiği İstanbul’dan, biz vapurlarla, trenlerle ayrılacağız. İşte karşımda hep gülümseyerek oturan Enver Paşa bana bunları teklif ediyordu.

Hayır, ben Bizans İmparatoru Kostantin’den daha az haysiyetli değilim. Biraderim Hazretlerine bağlılık arz ediniz. İrade-i Şahanesi ile Selanik’ten çıktım ama İstanbul’dan çıkmam. Kendisinin de çıkmamasını, ecdadımızın şerefi namına istirham ederim, dedim³⁸.”

Abdülhamid, hatıralarında bu açıklamaları yaparken hanedanın Kostantin’den daha haysiyetsiz durumlara düştüğünü açıkça ifade etmektedir.

Bütün bunlar saltanatın fonksiyonunu kaybettiğini, tarihe mal olduğunu göstermektedir. Gerçekte Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir İslamcı siyasal akım da hanedanın saltanatını ihya edici bir siyasal mücadele vermemiş, böyle bir talepte de bulunmamıştır.

HİLAFET SORUNU

Kur’an’ın savaş yapabilme gücüne sahip topluluk olarak belirttiği **“kavmi devletin”**, tüm Müslümanları içine alan büyüklükteki **bir** ve **tek** devlet olmadığı bilinmesine rağmen, **enternasyonal (ümmetçi)** devlet anlayışının İslami bir görüş olduğu nasıl kabul edilebilir?

Tarihte **“kavmi (ulusal) devlet”³⁹** yöneten birçok peygamber yaşamıştır; fakat, imparatorluk veya enternasyonal bir devlet yöneten peygambere rastlanmamıştır. Bu bilinmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kavmi bir devlet olarak kurulmasına ve ona uygun bir iç ve dış politika benimsemesine kim itiraz edebilir? Osmanlının taşıyamadığı enternasyonal hilafet sorumluluğunu harap ve bitap düşmüş yoksul bir ulusa hangi makul sebeplerle yüklenebilir? Bu kaygılarla hareket eden Mustafa Kemal aslında çok ilginç bir çözümle milletine ince bir yol göstermiştir:

³⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.91

³⁸ Abdülhamid’in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.169

³⁹ Kur’an, Hucurat Suresi,9; Mu’cemül Müfehres, İstanbul-1982, **“Kavm”** maddesi, s. 582-587

“Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır⁴⁰” derken hükümet ve cumhuriyetin hangi **“anlam”** ve sorumluluklar taşıdığını yeteri kadar açıklamıştır. **“Hilafet makamı mülgadır”** denilerek **hilafet ilga olunmamıştır; sadece hilafeti üslenen makam değiştirilmiştir.** Böylece hilafet makamı, bir hanedanın malı olmaktan çıkarılmıştır; bu makam, seçimle gelen cumhuriyeti ve hükümeti temsil eden kişiye verilmiştir. Bundan böyle hilafetle elde edilebilecek faydalara hükümet ve cumhuriyetle varılabileceği vurgulanmıştır.

Cumhuriyeti yeteri kadar sahiplenmeyenler hükümet de olamamışlardır, yani hilafetin mündemiç olduğu makamlara gelememişlerdir, dolayısıyla umulan faydalar da hasıl olmamıştır!

Gerçekte Mustafa Kemal, cumhurbaşkanı olduğu yıllarda hilafet makamını da doldurduğunu ima edici hiçbir tutum ve davranış içine girmemiştir. Bu nedenle bizim yaptığımız bu yorum Mustafa Kemal’in uygulamalarına uymamaktadır. Eğer hilafet **“manevi bir otorite”** makamı ise Mustafa Kemal hiçbir zaman manevi bir lider gibi davranmamıştır. Fakat, hilafet siyasetin gereklerine uygun davranılan salt **“siyasi bir başkanlık”** ise Mustafa Kemal bundan başkasını yapmamıştır.

Mustafa Kemal, uzun yıllar siyasetin teorisine uygun olmayan yaygın kanıların oluşturduğu kavram kargaşasından ve istismarından uzak durmak için, istismara son derece elverişli hilafet kavramını kullanmamıştır. O diğer konularda yaptığını bu konuda da yapmıştır. **İslamiyet’e son derece uygun olan kararlarını İslamiyet’le ilgisi yokmuş gibi göstermiştir.** Oysa padişahlar, İslamiyet’le ilgisini kuramadıkları halde sırf Batı’da iyi sonuçlar alındığını duydukları yenilikleri, şeyhülislamın da fetvasını alarak halka **“şeriat”**a uygun diye tanıtmışlardır. Bu noktada Mustafa Kemal’in kendine özgü üslubunun altı çizilmelidir.

Hilafet konusu, dünya devleti olan Osmanlının yıkılışını kabul edemeyen bazı kişiler tarafından, Cumhuriyet tarihi boyunca zaman zaman gündeme getirilmiştir. Fakat, bu tartışmanın yarattığı muhalefetten zararı İslamcılar, faydayı ise başkaları görmüştür. Muhalif olmaktan bir türlü kurtulamayan İslamcılar, başkalarının işini kolaylaştırmaya bu dönemde de devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal ile II.Abdülhamid’in anlaşamayacağı en önemli, belki de tek konu **“hilafet”** siyaseti olabilir. Bize göre bu bile tartışılabilir nitelikte bir sorundur.

Hilafet siyasetini gündeme getiren koşullar:

1877 Osmanlı - Rus Savaşı ve Berlin Kongresi sonunda Hıristiyan toplumların önemli bir kısmının imparatorluktan ayrılmaları veya muhtar hale gelmeleri, Tanzimatçıların **“Osmanlılık İdeolojisi”**ne ağır darbeler vurmuş ve bu siyasetin benimsenme imkanlarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ortaya çıkan ideolojik boşluğu ise Abdülhamid 1872’de tartışılmaya başlanan **“İslam Birliği”** fikri ile doldurmaya karar vermiştir⁴¹.

Balkanların elden çıkması Osmanlı Devleti’ndeki Müslümanlar ile Gayrı-Müslimler arasındaki nüfus dengesini de bozmuştur. Hıristiyanların önemli bir kısmı kaybedilen topraklarda kalmıştır. Ayrıca oralardan göç eden bir milyona yakın Müslüman aile ise Osmanlı Devleti’ne göç etmiştir. Bu durum ortaya

⁴⁰ 03.03.1924 tarihli 431 numaralı kanunun 1. Maddesi

⁴¹ **Prof.Dr. Bayram Kodaman, Sultan II.Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul-1983, s.17; Geniş bilgi için bkz: **Dr.Cezmi Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul-1995

göçmenlerden oluşan vahim sefalet manzaraları çıkarmıştır. Bundan Müslüman halk oldukça etkilemiştir. Bu koşullar "**din kardeşliği**" siyasetini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin büyük çoğunluğunu Müslümanların meydana getirmesi, birlik ve beraberliği sağlayacak bir siyaset olarak **İslam Birliği** projesini gündeme getirmiştir. Bu projenin Müslümanları bir araya getiren pek çok yönü vardır. Bu unsurların başında da "**İslam Dini**" ve "**Hilafet Makamı**" gelmektedir.

İslam dünyasındaki gelişmeler:

İslam Birliği siyasetini gerekli kılan nedenlerden biri de Osmanlı Devleti dışındaki İslam devletlerinin sömürgeleştirilme endişeleridir. İslam ülkelerinin önemli bir kısmı Osmanlı'nın kadim düşmanları tarafından sömürgeleştirilmiştir, kalanlar da tehdit altındadır. Osmanlı Devleti yıllardan beri sömürgeci devletlerle sürekli savaş ve mücadele halindedir. Abdülhamid, İslam Birliği projesini, siyasetin imkanları içinde Osmanlı Devleti'ni tehdit eden düşmanlarına karşı kullanmayı düşünmüştür.

Uzak Doğu Müslümanları İngiltere ve Hollanda'ya karşı, Orta Asya Müslümanları ve Türkistan halkı da Çin ve Rusya'ya karşı "**Hilafet Makamı**"ndan yardım istemişlerdir⁴².

Osmanlı – İran yakınlaşmasının gündeme getirdiği "**İttihad-ı İslam**" projesi de ortak düşman Rusya'ya karşı geliştirilen, gerektiğinde İngiltere ve diğer sömürgeci devletlere karşı kullanılacak benzer girişimlerdir.

Abdülhamid, "**Dünyada yalnızız. Düşman var; fakat, dost yok. Haç, her zaman müttefik bulabilmekte, fakat Hilal her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nden çıkar umanlar ona dost görünmekte, umduğunu bulamayınca da hemen düşman kesilmektedir**"⁴³ derken, **Hilal**'den dostlar ve müttefikler aramaktadır. En büyük kozu tabii ki, "**Hilafet Makamı**"dır.

Özetlemek gerekirse II.Abdülhamid'in siyasal görüşü;

- a) Avrupa'nın büyük devletleri arasında dinamik bir denge,
- b) Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslümanları din etrafında birleştirerek huzuru ve gelişmeyi sağlamak ve
- c) Hilafeti, Müslümanları kolonileştiren sömürgeci devletlere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmaktır.

Abdülhamid bu siyasetini başarı ile uygulamıştır. Dünyada Müslümanların yaşadığı hemen her ülkeye İslam misyonerleri göndermiştir. Müslüman olabileceklerini ümit ettiği Japonya da dahil Asya'nın ve Afrika'nın her bölgesine, Avustralya ve ABD'ye kadar gönderdiği kişilere birçok görevler vermiştir. Bu faaliyetler bir süre sonra sömürgelerde ayaklanmalara, direnişlere ve cephe savaşlarına neden olmuştur. İngiltere, Rusya, Fransa, Hollanda gibi devletler bundan fazlası ile rahatsız olmuşlardır. Sonunda "**Hilafet Makamı**"nı Osmanlı Devleti'nden almaya karar vermişlerdir. Yani "**Hilafet Makamı**" ve "**İslam Birliği**" politikası Osmanlı Devleti'ne düşmanlığı iyice artırmıştır. Başlangıçta iyi giden bu dış politika, sonradan devletin yıkılışını hızlandıran sebepler arasında yer almıştır⁴⁴.

⁴² Dr.Cezmi Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İstanbul-1995, s.87,88 vd.

⁴³ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.69

⁴⁴ Geniş Bilgi için; Dr.Cezmi Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İstanbul-1995

İngiltere 56 milyon Müslüman nüfusa sahip olduğundan kutsal toprakları ele geçirerek hilafetin gücünün zayıflamasını istemiştir. Öte yandan Fransa da sömürgelerinden dolayı Müslüman bir imparatorluğa dönüşmüştür, o da hilafetin gücünün zayıflamasından yanadır⁴⁵.

İttihatçılar, Abdülhamid'i devirirken Batı'nın desteği ile devirmişlerdir. Fakat, iktidara geldiklerinde Abdülhamid'in politikalarından daha iyisini geliştiremediklerinden benzer dış politikayı sürdürmüşlerdir. Dünyanın her yerindeki Müslümanları sömürgecilere karşı ayaklandırmışlardır. Bundan özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa büyük zararlar görmüştür.

Almanya ise Müslüman sömürgesi olmadığından Osmanlının İslamcı ve hilafetçi politikalarını desteklemiştir⁴⁶.

Hilafet Makamı'nın lağvedilmesi:

Hilafet Makamı, İngiltere, Fransa, Rusya⁴⁷, Hollanda, İtalya gibi Batılı devletler için ciddi bir rahatsızlık konusu olmuştur. Bu sorunu çözmek hem Batı, hem de yeni Türkiye devleti açısından gerekliydi. Balkan ve I.Dünya Savaşı mağlubiyetleri ile yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir devlet kurulurken var olan koşullar, Abdülhamid'i hilafetçi politikalara yönelten koşullardan çok farklıdır. Hilafet siyaseti Abdülhamid'e ne kadar faydalı görünmüşse; Mustafa Kemal'e de o kadar zararlı görünmüştür. Mustafa Kemal bunu **Nutuk**'ta açık bir şekilde şöyle dile getirmektedir.

"Halife ve hilafet, onların dediği gibi, yetkisi bütün dünya Müslümanlarına şamil olmak lazım gelince, bütün varlığını ve kuvvet ve kaynaklarını hilafetin emrine vermekle Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek sorumluluğun ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmeleri gerekmez miydi? Onların ileri sürdükleri icaplar ve hükümlere göre, halife namına hükümdar Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan ve diğer İslam memleketlerinin işlerinde söz sahibi olacaktır. Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu bilinmektedir... Bilhassa böyle bir hükümdarın mevki ve temini için, bir avuç Türkiye halkını tahsis etmek, onu mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en tesirlisi olmaz mıydı?... Kendimizi cihanın hakimi zannetmenin gafleti,

⁴⁵ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.178

⁴⁶ II.Wilhelm, 1898'de Osmanlı Devleti'ne yaptığı ikinci gezisinde Şam'a kadar gider ve **"300 milyonluk İslam aleminin ve halifenin dostu"** olduğunu söyler. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ... s.81; Dr.Cezmi Eraslan, Abdülhamid ve İslam Birliği, s.30

⁴⁷ Mustafa Kemal, Anadolu'ya geldiği ilk günlerde Havza'da Lenin, Stalin, Troçki gibi Bolşevik Devrimin önderlerine oldukça yakın General Budiyeni ile görüşür. Görüşme sırasında ilginç konulara değinilir, işbirliği imkanları konuşulur. General Budiyeni'nin ifadelerine göre Rusya yardıma hazırdır, fakat bazı şartları vardır: **"Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamaya hazır bulunduğunu size arz etmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı ve halifeliği kaldırınız, komünistliği ilan ediniz."** Der. Buna karşılık Mustafa Kemal de şu cevabı verir: **"Aziz Miralayım, buyurduğunuz işler, şimdi tasavvur eylediğiniz kadar kolay değildir. Padişahlık meselesi esasen zayıflamıştır, yıkılmak üzeredir. Hilafet için biraz daha sabırlı, hatta biraz daha dikkatli olmak lazımdır. Arkamızda bir İslam alemi vardır. Bunu da hesaba katacağız. Onların müzahareti bugün için elzemdir. İngilizleri ancak bu sayede yerlerinde tutacağız. Komünistliği ilan etmek de bugün için imkansızdır. Evvela davayı memlekete anlatmak lazımdır. Şimdi bizim hedefimiz vardır. O da harbi, mücadeleyi kazanmaktır, istilayı ortadan kaldırmaktır. Zaferi kazandığımız zaman, şartlarınızı daha sakin ve rahat bir ruh haleti içinde düşüneceğiz."** Hüsameddin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul-1957, s.79 ; Hasan Hüseyin Ceylan, Büyük Oyun 1, s.50-53

artık devam etmemelidir.... Milletimiz asırlarca bu boş hayaller peşinde koşturuldu. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı... Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek başka bir şeyi yoktur⁴⁸."

Böylece 3.3.1924 tarihinde çıkarılan 431 sayılı yasa ile hilafet makamı kaldırılmıştır. Aslında Mustafa Kemal, "**Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır⁴⁹**" diyen yasayı çıkartırken hükümet ve cumhuriyetin hangi sorumluluklar taşıdığını da yeteri kadar açıklamıştır. Yani hilafetle elde edilecek faydalara hükümet ve cumhuriyetle varılabileceğine vurgu yapmıştır.

Mustafa Kemal daha sonra hilafetin, hükümetin ve cumhuriyetin mana ve mefhumunda yer alan kısmını çıkarmamıştır. Zaten böyle bir teklifi veya tartışması da yoktur⁵⁰. Demek ki, Mustafa Kemal hilafeti fonksiyon olarak lağvetmemiştir. Hilafetin fonksiyonunu hükümete ve Cumhuriyet'e

---

⁴⁸ Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, s.709; "**Efendiler, büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağı şeyleri yapar görünen sahtekar insanlardan değiliz. Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini memleketin ve milletin üzerine celbettik... Biz yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan baskıları arttırmaktan ise, tabii hadde, meşru hadde dönelim. Haddimizi bilelim. Efendiler, biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı veririz.**" Atatürk'ün Söylev ve Demeçler, C.I, İkinci baskı, s.201; "**Efendiler, bu milleti bugün idam sehpaşısı karşısında bulunduran fiillerin ve hareketlerin menşei hayaldir, hissiyattır.**" Atatürk'ün Söylev ve Demeçler, C.I, İkinci baskı, s.199; "**Milletimiz asırlarca bu boş nokta-ı nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? Suriye'yi muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Netice ne oldu, bunu biliyor musunuz? Netice ne oldu, görüyor musunuz? Yeni Türkiye halkının, artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verilecek bir zerresi kalmamıştır.**" Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, s.710-711

⁴⁹ 03.03.1924 tarihli 431 numaralı kanunun 1. Maddesi

⁵⁰ "**Mustafa Kemal Paşa'nın "Cumhuriyet olmayacak, Türkiye'nin başında İslam Halifesi olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır"** sözü beni düşündürmeye başladı. Osmanlı Hanedanı'ndan bahsetmiyordu. Demek bir muzafferiyetten sonra hilafet ve saltanatı almak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bir zaman hocalardan mutaassıp bir halde hutbe ve nutuklarla hilafet ve saltanatı almaya uğraştı. Muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dini ve ananevi varlıkları kanla yıktı". Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.978, 1058, 1065, 1067, 1082 ; "**Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet tesis edileceği korkusu uyanmıştı. Benim endişem ise hilafet ve saltanat makamına bir zaferi müteakip çıkıvermesi idi. İngilizlerin bu gibi işlerde mutasavvıtlar kullanarak zaferden evvel milli tefrikayı mucib teşebbüslere teşvik etmeleri de pek kuvvetle muhtemeldi. Nitekim, 16 Mart 1336 hadisesinden evvel Ravlinson bir an evvel Anadolu Cumhuriyeti ilan etmekteyiz teşvik ediyordu".** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. ; "**Gazi, tarihi bir belgeyi elinin altında tutarak cumhuriyetçiler galebe çalarsa reisicumhur, hilafet ve saltanatçılar için de halife ve padişah olmayı düşünüyordu".** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.1137 ; "**Benim görüşüm hanedanı yönetime karıştırmamak, hilafeti bir köşede hanedana bırakmak, başkenti İstanbul'dan taşımaktı. Cumhuriyet her milletin er veya geç vasil olacağı bir tarzı medenidir. Eğer Mustafa Kemal Paşa hilafeti ve saltanatı sahiplenmek isterse ona bütün kuvvetimle karşı koyacağım".** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.1137 ; "**Zaferden sonra gelişmeler düşündüğüm gibi oldu. Mustafa Kemal'i hilafet ve saltanata teşvik edenlere karşı büyük bir mücadele verdim. İsmet'i de fikrime getirdim. Başarılı oldum, fakat bunun sonunda müthiş hasımlar kazandım".** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.1138 ; "**Zaferi müteakim Bursa'ya geldiğim zaman Fevzi Paşa bana "Mustafa Kemal Paşa'yı diktatör yapacağız... demiştir. Hilafet ve saltanat makamına çıkması hakkındaki teşviklere ve Gazi'nin kararına karşı bu suretle onu teşvik etmiştir.**" Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.1090

devretmiştir⁵¹. Çünkü o bir gün Müslüman toplulukların bağımsız devletlere dönüşeceğine ve o zaman da hilafet kurumunun tekrar yararlı bir fonksiyon üstlenebileceğine inanıyordu.

Mustafa Kemal, **Nutuk**'ta geleceğin koşullarını düşünerek hilafeti neden kaldırmadığını ve hangi koşullarda ihya edilebileceğini açık bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

"İleri sürülen düşünce şu idi: Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve diğer kıtalarda yaşayan Müslümanlar, gelecekte, bir gün irade ve arzularını gerçekleştirecek iktidarı ve serbestliği kazanırlarsa; o zaman gerekli ve faydalı görürlerse, çağın şartlarına uygun bir şekilde birtakım uzlaşma ve işbirliği noktaları bulabilirler.

Şüphesiz her devletin, her topluluğun birbirinden giderebileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı menfaatleri vardır. Bu özelliklere sahip olacağı düşünülen geleceğin İslam hükümetlerinin yetkili üyeleri, bir araya gelip bir kongre yaparlar ve falan ve filan ve filan İslam devletleri arasında şu veya bu münasebetler kurulmuştur, derler. Bu müşterek münasebetlerin korunması ve anlaşmaların mümkün kıldığı çerçevede birlikte hareketin mümkün olması için bütün İslam devletlerinin üyelerinden oluşan bir MECLİS teşekkül edecektir. Bir araya gelen İslam devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil olunacaktır, derlerse, işte o zaman, isterlerse, o "İSLAM BİRLİĞİ HÜKÜMETİ" hilafet ve müşterek meclisin başkanlık makamına SEÇİLECEK kişiye de HALİFE unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslam devletinin, bir kişiye, bütün İslam dünyasının siyasal sorumluluğunu ve yetkisini vermesi akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir keyfiyettir⁵²."

76 yıllık Türkiye Cumhuriyeti deneyimi şunu göstermiştir ki, Mustafa Kemal **"hilafet"**in makamını, İslamcılar da **fonksiyonunu** lağvetmişlerdir. Çünkü makam lağvedilince, İslamcılar fonksiyonunun da lağvedildiğini propaganda etmişlerdir⁵³. Böylece hilafet hem makam hem de fonksiyon olarak lağvedilmiştir. İslamcılar hilafetin fonksiyonuna sahip çıkmadıklarına göre ve başka meraklısı da olmadığından hilafet, makam ve fonksiyon olarak lağvedilmiştir!

"Mustafa Kemal'in yerinde Abdülhamid olsaydı nasıl davranırdı?" sorusuna, onun devleti yaşatmak için her tür siyasete başvurduğunu, toprak satmayı düşündüğünü, toprak kaybettiğini, bazen çok pragmatik, bazen çok tavizkar, bazen de hoşgörülü olduğunu bilenler **"Mustafa Kemal'in yaptığını yapardı"**, diyeceklerdir.

Bu noktada Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasında önemli bir farkın olduğu söylenemez. Abdülhamid **"Ya hilafet ya ölüm!"** dememiştir. Aksine devlete ve millete faydası olacağını umduğu kadar bu siyaseti izlemiştir.

Abdülhamid, Osmanlılığı hangi nedenlerden dolayı terk etmiş ise Hilafetçilik de Mustafa Kemal tarafından o nedenlerden dolayı terk edilmiştir. Nüfusunun %25'i gayri müslim olan Osmanlı Devleti'nde Osmanlılığı bırakıp İslamcı ve hilafetçi politikalar izlemek %25'i, yani dört kişiden birini gözden çıkarmak demektir.

Neden Abdülhamid bölücülük denebilecek kadar yanlış bir politika benimsemiştir?

⁵¹ Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, s.713-714

⁵² Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, s.713-714

⁵³ Geniş bil için bkz: **Mustafa Sabri Efendi, Hilafetin İlgası**, Çev. Oktay Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul-1996

Abdülhamid, hatıralarında birçok kez izlediği politikaların ileride anlaşılacağını ve faydalarının da o günlerde görüleceğini belirtmiştir. Çok eleştirilen bir padişah olduğundan kendisini zaman zaman savunma ihtiyacını hissetmiştir. İşte "... ileride..."⁵⁴ dediği günler, Anadolu'da Müslümanların kuracağı yeni bir devlettir. Bunun olmazsa olmaz şartı da "**Hilafet Makamı**" değildir. "**Düşmanı kovun, kendi aranızda neye karar verirsiniz verin!**" demektedir.

VAHDETTİN Mİ, MUSTAFA KEMAL Mİ?

Abdülhamid, hanedan arasında Kostantin kadar haysiyetli bir kişinin kalmadığı kanısındadır. Çünkü İstanbul'u silahına sarılıp savunacak kimse kalmamıştır. Bu gerçeği gördüğü için onun tek ölçüsü kalmıştır. O da "**Düşmanı ülkemden kovanı Allah muvaffak etsin...**" arzusudur. Mustafa Kemal'e de bu duayı, düşmanı Çanakkale'de durdurduğu için yapmıştır.

Yeri gelmişken Vahdettin mi, Mustafa Kemal mi, tartışmasına da değinmek gerekir.

Vahdettin ile Mustafa Kemal'in devlet politikaları, aldıkları kararların isabet dereceleri, yaptıkları fedakarlıklar karşılaştırıldığında, Mustafa Kemal'in Vahdettin'e birçok noktada tercih edilmesi zor olmayacaktır.

Vahdettin'in saf, iyi niyetli, zarif, kibar, saygılı... olması iyi bir devlet adamı olmasının alameti değildir. Fakat Mustafa Kemal'in yıllar süren askeri okul, birlik, cephe ve savaş içinde geçen hayatı, düşmanı diplomasi nezaketi ile değil; ölüm kusan silahı kullanırken tanınması, ölmesi an meselesi olan olaylar ve mücadeleler içinde yoğrulmuş bir kişilik kazanması, milletini üç kıtada her türlü zorluk ve imkansızlık içinde yaşarken ve ölüme koşarken tanınması, onu Vahdettin'den daha önemli ve başarılı bir devlet adamı yapmıştır. Mustafa Kemal, politikasındaki başarısının önemli bir kısmını yaşadığı tecrübelerle borçludur.

Oysa, bunların hiçbiri Vahdettin'de yoktur. Vahdettin, şehzade ve veliaht olarak sarayda hep gözlem altında tutulmuş, kendisini geliştirme fırsatı bulamamış ve çevresini genişletememiştir. Sayılı insanlarla görüşmüş, yanlış anlaşılmalara neden olmamak için de siyasi konulara ilgisiz büyümüş ve yaşlanmıştır. 57 yaşında Padişah olduğunda devletin içinde bulunduğu koşulları kavrayacak birikimden yoksundur. İktidar denen siyasi gücün işgal kuvvetleri eline geçtiği günlerde, İstanbul'da baskı altında geçen yılları onu, önce İstiklal Savaşı'nın zaferinden, sonra da padişahlıktan ve halifelikten mahrum bırakmıştır.

Buna talihsizlik denebilir. Ama daha başarılı bir kişi dururken, birçok açıdan fonksiyonunu çoktan tamamlamış bir hanedanın mülayim üyesini iktidarda tutmaya bir sebep gösterilemez. "**Mustafa Kemal'i geniş yetkilerle Anadolu'ya o gönderdi, ayrıca maddi ve manevi yardımlar da yaptı**"⁵⁵

⁵⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.196

⁵⁵ Ordunun önde gelenleri 1919 Mart'ında bir gece Erenköy'de bir köşkte toplanırlar ve geç saatlere kadar tartışırlar. Direnişin Nuri Paşa liderliğinde yürütülmesine karar verirler. Toplantı dağılmak üzere iken köşke Refet Paşa gelir ve Nuri Paşa'nın liderliğine itiraz eder. O ise geçmişinde Çanakkale gibi bir başarısı olan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini savunur. Toplantı sil baştan tekrar başlar ve sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde karar kılınır. Toplantının kararları yazılı olarak Sadrazam Damat Ferid'e, o da Padişah Vahdettin'e "**Askerler Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorlar**" diye sunar. Vahdettin listeyi yeğeni Sami Bey'le istişare eder, o da "**Cumhuriyetçi olduğu söyleniyor, hanedanınızı düşünün!**" der. Vahdettin de "**Nerede, hangi hanedan? Hepsî hanendegan oldu. Madem ki en iyi askerimizdir, diyorlar, onun gitmesi lazım. Eski paşalar kiskanıyorlar onu. Bu adam bir iş yapacak!**" demiştir. Murat Bardakçı, Şahbaba, s.125 vd. ; Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ve Milli Mücadele'ye katılmasının safhaları Rauf Orbay'ın Siyasi Hatıralarım adlı eserinde ilginç yönleri ile geniş bir biçimde anlatılmaktadır. "**Ali Fuat Paşa hastalığı nedeniyle kısa bir süre için İstanbul'a gelir. Mustafa Kemal, Rauf Orbay ile birlikte onu ziyarete giderler. Ali Fuat, Mustafa Kemal'i birlikte hareket etmek için**

denecekse, bunlar Vahdettin'i ne padişah ne de cumhurbaşkanı yapmaya yetmez. Vahdettin, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermekle ve onu desteklemekle görevini yapmıştır. Bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi vatan haini olmadığını kanıtlamıştır. **Mustafa Kemal ile Vahdettin arasındaki anlaşmazlık vatana ihanet boyutunda değildir, bir iktidar kavgasıdır. Vahdettin bunu kaybetmiştir.** Bu kayıp bile ülkesine çok şeyler kazandırmıştır.

Mustafa Kemal, Osmanlının son dönemdeki en zor cephelerinde savaşa katılmış, bölük yönetiminden ordu yönetimine kadar her kademedeki askeri birliğe kumanda etmiş bir kişi iken, Vahdettin'in o koşullar içinde sadece sarayda beylik tabancası ile saltanatını ve de ülkesini başarı ile koruması mümkün değildi.

Şu söylenebilir mi? Mustafa Kemal vatani kurtarıldıktan sonra Vahdettin'e bağlılığını sürdürmeliydi ve zamanı geldiğinde de emekli olmalıydı.

Peki, Mustafa Kemal bunu yaparken Vahdettin neler yapmalıydı ki, ülke bir daha bu durumlara düşmesin. Acaba Vahdettin sultanlığının hangi döneminde bunu başarabilecek kabiliyette olduğunu göstermişti? Ya da hanedanın hangi üyesi bu yeteneğe sahipti?

Veliht Abdülmecit, I.Meclis tarafından Ankara'ya davet edildiği halde gitmemiştir⁵⁶. Oğlu Ömer Faruk'u göndermek istemiş, bunu da Meclis kabul etmemiştir⁵⁷. Böylece hanedan Milli Mücadele üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Ankara'ya gitme zahmetine bile katlanamayan hanedan sonunu kendisi hazırlamıştır.

Ankara'ya davet eder. Bu konuşma sırasında Anadolu'ya geçmek için çareler düşünülürken, o aralar Ali Fuat'ın yeğeni ile evlenme hazırlıkları yapmakta olan -sonraları Damat Ferit'in kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapan- Mehmet Ali Bey'den yararlanmaya karar verirler. Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa birkaç gün sonra ticaretle uğraşan, zengin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında sevilen Mehmet Ali ile Mustafa Kemal'i yalısındaki akşam yemeğinde tanışır. Kısa sürede birçok kez görüşen bu iki şahıs, aralarındaki dostluğu ilerletirler. Mehmet Ali, o günlerde Damat Ferit'in kurduğu kabinede Dahiliye Nazırı olur. Anadolu'da meydana gelen olaylardan dolayı asayişin sağlanması için Mustafa Kemal'i Damat Ferit'e önerir. Bunun üzerine Damat Ferit, Mustafa Kemal ile iki kez görüşür. Sonunda kendi yazdırdığı görevlendirme yazısını Padişaha imzalatır. Mustafa Kemal'i Samsuna gidişinde hükümetten uğurlayan tek kişi Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beydir. Geniş bilgi için bkz: Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım, C.I, s. 229-235; Ali Fuat Paşa'dan sonra yine o günlerde Anadolu'ya geçmek için İstanbul'da girişimlerde bulunan ve Padişahı ikna eden Kazım Karabekir de Mustafa Kemal'le görüşür. Fakat Mustafa Kemal, henüz Anadolu'ya geçme konusunda kesin kararın vermiş değildir. **"11 Nisan'da veda ziyaretlerimi yaptım. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa ile İsmet'e durumu son kez anlattım. Mustafa Kemal Paşa ameliyat olmuş, Şişli'deki evinde yatıyordu. Anadolu'ya gideceğimi, onun da gelmesini, ordu ile halkın işbirliği yaparak milleti kurtarabileceğimizi anlattım. Kararımı ve görüşümü uzun uzun anlattım. Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi: "Bu da bir fikirdir. Gelişmeler günden güne sizi haklı çıkarıyor. Size başarılar dilerim" dedi. Bunun üzerine kendi planımı açıklamaya devam ettim. Eğer gelmeyeceklerse planımı ona göre yeniden gözden geçireceğimi söyledim. Biraz düşündükten sonra "İyileşeyim, size katılmaya çalışırım" sözünü verdi. Mustafa Kemal'in İstanbul'da kalıp hükümette görev alarak kıymetli arkadaşları etrafında toplanmasına engel olmak için fedakarlık yaparak ona Anadolu'daki milli hareketin liderliğini teklif ettim. (S.16-17,123) İsmet haberim olmadan Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet Rıza veya İzzet Paşa başkanlığında bir hükümet kurulmasına ve kabinede görev almak için çaba gösteriyorlardı. İsmet'i faydasız işlerle uğraşıp zaman kaybetmemesini ve kendisini gereksiz yere yıpratmamasını söyledim, bazı konularda da uyardım. İsmet hala bana İaşe Bakanlığı teklifi yapıyordu".** Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, (s.17); **"Mustafa Kemal Paşa bir şifresinde 3. Kolordu'ya 300.000 lira yardım etmemi istiyordu... İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir hayli miktar paranın gönderildiği biliniyordu, bunu hatırlattım".** Karabekir, İstiklal Harbimiz,s.295-296)

⁵⁶ Murat Bardakçı, Şahbaba, s.191-198

⁵⁷ Murat Bardakçı, Şahbaba, 198-210

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde saltanatı ihya amacı güden bir İslami cemaat olmadığı gibi saltanatın ilgasından sonra Osmanlı hanedanı da böyle bir iddiada bulunmamıştır. Vahdettin bile sürgün yıllarında saltanatı ihya edecek girişimlerden uzak durmuş; ama ölünceye kadar Ankara'dan resmi bir davet beklemiştir. Vahdettin öldükten sonra ailede bu beklenti de gündeme gelmemiştir.

Damat Ferit mi, İnönü mü?

Bu tartışmayı ikinci kademede Damat Ferit mi, yoksa İsmet İnönü mü şeklinde de sürdürebiliriz. Çünkü bu soruya verilecek cevap, tartışmanın hangi noktada sonuçlanacağını gösterecektir. Bu tartışmaya en azından Mustafa Kemal ile Vahdettin açısından bakılması gerekir.

Mustafa Kemal, İsmet İnönü'yü tercih ederken, Vahdettin'in Damat Ferit ile çalışma konusundaki ısrarı, Vahdettin - Mustafa Kemal mukayesesine başka bir açıdan açıklık getirecektir. Damat Ferit'in sadrazamlığı ile İnönü'nün başbakanlığı karşılaştırıldığında Vahdettin'in de Mustafa Kemal'in de payına düşen başarılar ve başarısızlıklar ortaya çıkmaktadır. Neden Vahdettin Damat Ferit'te bu kadar ısrar etmiştir? Bu soruyu hiç kimse, Vahdettin'in dahiliği veya büyük devlet adamlığı ile açıklayamaz.

Bu tartışma "**yetişmiş ve yetenekli devlet adamı kimdir**", düzleminde yapılacak ise hanedanın daha iyi bir noktada olduğu söylenemez. Eğer tartışma saltanatın İslamiliği açısından yapılacaksa zaten bir İslamcı her şeyden önce saltanatın İslamiyet'e uygun bir rejim olmadığını bilir ve gereksiz bir tartışmayı sürdürmez. Bugün Osmanlı hanedanını başında yönetici görmek arzusunda olan yurt içinde veya dışında hiçbir grup, cemaat, hareket veya parti olmadığına göre bu konu kapanmıştır.

Abdülhamid'e gelince.. Abdülhamid, hayatının son yıllarında Osmanlı Devleti'nin bütün cephelerde ağır yenilgiler aldığı haberlerini aldıkça dehşete kapılır. Bu durumda, eli kolu bağlı olduğundan tek sığınağı seccadesidir. Saatlerce Allah'a yalvarır. Ondan millete acımasını ister. Yaşadığı kabuslardan Çanakkale Zaferi ile kurtulur gibi olur. Fakat diğer cephelerdeki mağlubiyetler ve ittihatçılar arasındaki iktidar kavgaları onu iyice ümitsizliğe iter. Son aylarında **Sultan Reşad**'dan ve hanedanın diğer üyelerinden ümit edeceği kimseyi göremez. **Enver Paşa**'nın, **Talat Paşa**'ya karşı kendisinden yardım istediğini hissedince düşünür: Devlete ve millete yardımı dokunacak, akli başında ve güvenilir birine yardım etmek ister, fakat, Enver Paşa'yı bu evsafa görmediği için kibarca reddeder⁵⁸. Ama o, birine yardım etmek ister. Şartlar ağırlaşmıştır, birinin devreye girmesi gerekmektedir. Bu kişinin hanedandan biri olması şartı da yoktur.

Abdülhamid, hatıralarının son paragrafında "**Devletimin tıpkı benim gibi son günlerini yaşadığını anlamanın ümitsizliği içinde yapabileceğim tek şeyi yaptım. Secde-i Rahman'a kapandım ve gözlerimden kanlı yaşlar akıtarak sabaha kadar "Senden başka imanımız yok Rabbim!" diye yakardım. Ordularımız serhatlarda perişandı, ricat ve bozgun halindeydiler. Bizi ancak Allah kurtarabilirdi artık... Eğer kurtulamayacaksak, Rabbim bana, bu ölümden bin beter günleri göstermesin!. Son niyazım budur!**"⁵⁹ demektedir.

Abdülhamid'in son aylardaki düşüncelerine bakarak, Mustafa Kemal'in İstiklal Savaşı'ndan galip çıkması ile iktidarı hak ettiğini, dolayısıyla Mustafa

⁵⁸ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.166-168

⁵⁹ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.174

Kemal'i ve Türkiye Cumhuriyeti'ni onaylayabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Abdülhamid'in öncelikli şartı olan **düşmanı kovmak, milli birliği sağlamak, içeride ve dışarıda savaşları bitirmek ve milletin asli unsuru olan Müslüman Türk nüfusa dayanmak** gibi konular, Mustafa Kemal tarafından eksiksiz bir şekilde yerine getirilmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal devlet başkanıdır, iktidar da ancak onun hakkıdır.

TÜRK MÜ, MÜSLÜMAN MI?

Mustafa Kemal, Türk milletinin İslamiyet'i günü geldiğinde doğru anlama aşamasına geleceğine ve İslamiyet'le birlikte kalkınacağına inanmıştır. Bunu yeri geldiğinde birçok kez açıklamıştır. Mustafa Kemal'in öncelikli amacı Türkiye'deki Müslümanların nüfusunu artırmaktır. Bu nedenle hem doğumu teşvik etmiştir, hem de çekildiğimiz topraklardaki Türkçe bilmeyen Müslümanları Türkiye'ye kabul etmiştir. Örneğin Boşnaklar Türkçe bilmemelerine rağmen sırf Müslüman oldukları için Türkiye'ye kabul edilmişlerdir. Ama Müslüman olmayan fakat Türkçe bilen hiçbir topluluğun Türkiye'ye göçleri kabul edilmemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin eğitilmiş, ticareti ve sanayii bilen, zengin, Batı'ya entegre olmuş, Batılılaşma politikalarının gönüllü ve doğal savunucuları olan Hıristiyanların Türkiye'den göç etmeleri için büyük çaba gösterilmiştir. Sonunda Balkanlardan çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Müslümanlar alınmış, Osmanlı'nın kreması denebilecek Hıristiyanlar verilmiştir. Böylece amaçlanan Müslüman nüfusun artırılması politikası başarı ile uygulanmıştır. Eğer Mustafa Kemal'in amacı Türkiye'nin İslamsız Batılılaşması olsaydı tam tersini yapardı. Müslüman verir Hıristiyan alırdı.

Bunlar açıkça göstermektedir ki, Mustafa Kemal'in literatüründe "**Türk**", "**Müslüman**" demektir⁶⁰. Türk nüfusun artırılması ve Hıristiyanların gönderilmesi, Türkiye'nin homojen olarak Müslümanlaştırılmak istendiğini kanıtlamaktadır. Bu tarihin hiçbir döneminde rastlanmayan bir durum yaratmıştır. Anadolu'da ilk kez bu kadar Müslüman bir araya gelebilmiştir.

Başlangıçta koyduğumuz varsayımları izleyerek bu konuya bir de II.Abdülhamid açısından bakmamız gerekir. Bu konuda acaba Mustafa Kemal, Abdülhamid'in ne kadar takipçisi, ne kadar da muhalifidir?

Abdülhamid, Avrupalı devletlerin politikalarında yer alan ve Batı basınında sıkça gündeme gelen "Müslümanların Avrupa topraklarından çıkarılması" stratejisini yakından izliyordu. Buna göre önlemler alıyordu. En uygun çözümü, "**savunabildiğimiz kadar Balkanları savunalım, elde tutmaya çalışalım; bunu başaramazsak tek sığınağımız Anadolu'dur, bundan vazgeçemeyiz**" dediği siyasetidir.

İleride kurulacağını tahmin ettiği yeni devletin temellerini atmak için şu siyaseti izlediğini birçok kez ifade etmiştir:

"Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize, kendimize soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeğe dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını

⁶⁰ 1923 yılında ve daha sonraki yıllarda Türk uyruklu olmalarına rağmen Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlar gruplar halinde tazminat bile ödenmeden kamu ve yarı kamu kuruluşlarındaki işlerinden çıkarılmış, yerlerine Türkler alınmıştır. İşten çıkarılan gayri müslimler Türk uyrukluymuş ve çalışma yasağı ise yabancıları için çıkarılmıştı. Uygulamayı yürüten yetkililerin bu konudaki açıklamaları ise oldukça ilginçtir: **Türk, dini Müslüman olan kişidir.**" Geniş bilgi için bkz: Rifat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yay. İstanbul-2000, s.209 vd.

muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz⁶¹”der. Abdülhamid bunu başlatmış, kendi özel bütçesinden Anadolu’da yaklaşık bir milyon göçmene barınak yapmıştır. Balkanlardan gelen göç dalgalarına karşı her zaman belli bir siyasetle cevap vermiştir.

Abdülhamid, **“Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz”** derken Bosna-Hersek’te yaşayan Müslümanların Türkçe bilmediklerini ve **Slav** ırkından olduklarını, Balkanları yakından izlediği için çok iyi biliyordu. Türk unsuru dediği aslında Slavdır. Bulgaristan’da yaşayan **Pomak Müslümanları** da Türkçe bilmiyorlardı.

Görüldüğü gibi Abdülhamid, Mustafa Kemal’den çok önce **“Türk”ü “Müslüman”** anlamında kullanmıştır. Bunu yaparken de ırkçılık olsun diye yapmamıştır. Birlik, beraberlik olsun, homojen ve kardeş bir millet olsun düşüncesi ile hareket etmiştir.

Bu proje tamamen Almanlar’ın olsaydı, Arap Müslümanların da Türkiye’ye getirilmeleri gerekirdi. Fakat bu yapılmadığına göre Türkiye Cumhuriyeti Abdülhamid ve Mustafa Kemal tarafından oluşturulmuştur.

Abdülhamid, **“Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden önce de içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır”**⁶² derken şaşırtıcı noktalara işaret etmektedir.

Abdülhamid, **Kürtleri** de ihmal etmemekte, ileride ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara önceden önlemler almaya çalışmaktadır. Kürtler, Müslümandır; fakat dilleri farklıdır. Bu farklılığı gidermek veya diğer Müslümanlarla kaynaştırmak için **“Aşiret Okulları”**⁶³’nı açar, önemli Kürt aşiretlerinin çocuklarını İstanbul’da eğitir ve devlette önemli görevlere getirir.

Mustafa Kemal döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Kürtlere karşı uyguladığı politikaların kökleri, görüldüğü gibi Abdülhamid’e dayanmaktadır.

Aslında Mustafa Kemal, **Lozan**’da Hıristiyanları verirken, Osmanlı’nın Batı’yı en iyi bilen, zengin ve eğitilmiş insanlarını verdiğinin farkındaydı. Ama onun öncelikli amacı Abdülhamid gibi Müslüman, yani Türk bir millet oluşturmaktır. Önemli olan **“Müslümanların”** Batı’yı bilmeleriydi, zengin ve eğitilmiş olmalarıydı. Amaç buydu ve bu da başarıldı.

Bu politikaların doğru olmadığı, Abdülhamid gibi Mustafa Kemal’in de yanlış yaptığı söylenebilir. Biz bunun tartışmasını yapmıyoruz. Bizim varsayımlarımız bunları tartışmak değildir. Bizim varsayımlarımızdan biri **“Türkiye Cumhuriyeti’nin projesini Abdülhamid yapmıştır, inşasını da Mustafa Kemal”,** ikincisi de **“Türkiye Cumhuriyeti yepyeni değildir.”** Biz bunları ortaya koymaya çalışıyoruz.

Türk Müslümanlığı:

Müslüman, Türk; Türk de Müslüman anlamına geliyorsa **“Türk Müslümanlığı”** ne demek oluyor?

Mustafa Kemal’in özenle ve dikkatle yürüttüğü din politikasının önemli bir konusu da Türk Milletine yakışan dinin İslam dini olduğu, tezidir⁶⁴. Bu tezde

⁶¹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.73

⁶² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.73

⁶³ Geniş bilgi için bakınız: Prof.Dr.Bayram Kodaman, Sultan II.Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul-1983

⁶⁴ **Münir Hayri Egeli, Atatürk’ün Bilinmeyen Hatıraları**, İstanbul-1959, s.74-77; **Dücanecüendioğlu, Türkçe Kur’an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, Kitapevi Yay. İstanbul-1998, s.188-191

İslamiyet, Türk faktörü dikkate alınarak Türkün milli kimliğine uyabilecek şekilde sentez edilmeye çalışılmıştır. Hutbe, ezan, kamet, tekbir, sala, Kur'an ve hadis metinleri Türkçe'ye çevrilmiştir⁶⁵. İslam tarihinde ilk olmayan bu olay, devlet politikasına dönüşünce bazı tartışmalar yaratmıştır. Abartıldığı gibi bir tepki de olmamıştır. Bir iki protesto yürüyüşünün dışında fiili bir eylem yapılmamıştır. Fakat ulemanın önemli bir kısmı bu politikaları tasvip etmemiştir.

Oysa Mustafa Kemal bu görüşünde haklı olduğuna inanmakta, hatta çok da güvenmektedir. Yeni din politikasını oluştururken birlikte çalıştığı Reşit Galip'i çağırmış ve şöyle bir öneride bulunmuştur:

"Ayasofya, dünya tarihinde birçok vicdan münakaşalarının kürsüsü olmuştur. Bizans devrinde birçok din alimleri, bizzat İmparator'un veya İmparatoriçe'nin huzurunda tarihi mezhep münakaşalarını oradaki kürsüden yapmışlardır. Büyük ve mücahid papazlar, oradaki kürsüden Tiranların yüzüne, halk karşısında tükürmüşlerdir.

Fatih Mehmet orada, İstanbul'u zaptettiğini ve Bizans İmparatoru'nun sonunu ilan etmiştir. (...) Geniş ve müsamahalı anlayışıyla orada, İstanbul'daki ilk namazını kılmıştır. Ayasofya dünya ölçüsünde bir mabettir.

Reşit Galip! Burası senin Müslümanlık tezini münakaşa edeceğin güzel bir yer değil mi? İstanbul'daki din ulemasını toplayalım. Halka da ilan edelim, herkes gelsin. Camiye hoparlör koyduralım, içeriye giremeyenler de dışarıdan dinlesin. Sen fikrini bu ulema ile münakaşa et. Halk hakem olsun!⁶⁶" der.

İşin, fikir münakaşasından el şakasına dönüşeceğinden endişe duyanlar, hükümeti de araya koyarak bu programın ertelenmesi için çaba göstermişler ve sonunda Mustafa Kemal'i ikna etmişlerdir. Mustafa Kemal bu projenin halk için faydalı sonuçlar doğuracağına inanmıştır. Halkı da bu nedenle hakem yapmak istemiştir.

Gelenekçi Osmanlı uleması yenilikçi padişahların korkulu rüyası olmuştur. Abdülhamid de Abdülaziz'in devrilmesinde ve Osmanlı – Rus Savaşı'nın çıkmasında ulemanın ve softaların sokağa dökülmesinden oldukça etkilenmiş ve kolayca sokağa dökülen bu kesimden korkmuştur. Abdülhamid, iç politikada İslami motiflere öncelik tanıdığından halkı ulemadan ayırdığında devletin halkla olan bağının kopacağını düşünmüştür. Bu nedenle de ulemadan vazgeçememiştir.

Oysa Mustafa Kemal, ilk önce gayri müslimlerin Türkiye'deki etkinliğini kırmış, sonra da halkın ulema ile arasındaki bağları zayıflatıcı ve koparıcı politikalar izlemiştir. Ulema ile ilgisi kopan halkın dini ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için de İslam dininin temel kaynaklarını ve ibadet metinlerini Türkçe'ye çevirtmiştir. Böylece kısa bir süre sonra halkın hem Müslüman, hem de yenilikçi olacağını düşünmüştür. Bunu başaramadığı takdirde Osmanlı padişahları gibi Batı Uygarlığını alma, sindirme ve yeni bir uygarlık yaratma projesi başarısız olacaktır. O bu projesinde başarılı olacağından çok emin olmuştur ve en ufak bir taviz de vermemiştir.

---

⁶⁵ Türkçeleştirme akımına gayri müslimler de katıldılar. İstanbul'daki Katolik Kilisesi'nde görevli ve sonradan Papa Jean XXIII olan İtalyan rahip Monseryör Roncalli, ilk kez Türkçe vaaz verdi. Elazığ Kadim Süryani Kilisesi bütün duaları ve vaazlarını Türkçe icra etmeye başlamıştır. Duaların ve vaazların Türkçeleştirilmesi faaliyetlerine Yahudiler de katıldılar.

⁶⁶ Münir Hayri Egeli, Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, İstanbul-1959, s.74-77; Düccane Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitapevi Yay. İstanbul-1998, s.188-191

İbadet metinlerinin Türkçe'ye çevrilip çevrilemeyeceği konusunda Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında Türk Ocağı'nda geçen ilginç tartışma, Mustafa Kemal'in konuya olan hazırlığını göstermektedir:

- Kazım Karabekir - **"Kur'an-ı Azimüşşan Türkçe'ye çevrilemez, Paşa Hazretleri!"**
Mustafa Kemal - **Niçin çevrilemez efendim? Bu sözünüz, "Kur'an'ın manası yoktur!" demektir.**
Kazım Karabekir - **Hayır efendim ama, mesela "Elif-Lam-Mim" ne diyeceğiz buna?**
Mustafa Kemal - **Ne demektir "Elif-Lam-Mim"?**
Kazım Karabekir - **Meçhul efendim...**
Mustafa Kemal - **Öyle ise karşısına bir sıfır koyar, çevirmeye devam edersiniz⁶⁷.**

Yine bir sohbet sırasında Mustafa Kemal,

"Siz annenize sevginizi anlatmak için "ah chere maman" dersiniz size ne der? Deli demez mi? Anne, Allah'ın yeryüzündeki timsalidir. Allah, anneyi insanı yaratmak için vasıta eder, ona kendi kudretinden bir değil, birçok şeyler verir. Şu halde insan, anasına nasıl anadili ile hitap ederse, Allah'a da yine ana diliyle hitap eder" dediğinde, yakınında bulunanlardan biri

"Efendim, Türklerin milli dini Şamanlıktır. Şaman dininin bütün duaları Türkçe'dir," deyince ona:

"Ahmak! Müslümanlık da Türk'ün milli dinidir...⁶⁸" der.

Mustafa Kemal'in Türk Müslümanlığı projesi ile halkı İslamiyet'ten uzaklaştırma niyeti taşıdığını düşünenler olmuştur. Bu doğru değildir. Fakat, eski içtihatları önemsemediği bir gerçektir. O yeni içtihatlarla İslam dininin yeniden yorumlanması gerektiğine inanmıştır. Nasıl ki, her peygamber yaşadığı çağın ihtiyaçlarına uygun yorumlar (icthatlar) yapmışsa, 20. yüzyılda yaşayan bir peygamberin de bu çağa uygun yorumlar yapması gerekirdi, tezini benimsemiştir. Nesh teorisinden yola çıkarak 20. yüzyılın İslamiyet'inin, eskisine çağ farklılığından dolayı benzeyemeyeceği kanısına varmıştır⁶⁹.

Mustafa Kemal'in bu konuları yakından izlediği günlerde Diyanet İşleri Reisliği, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ile tefsir yazımı için mukavele yapar. Bu mukavelede özellikle ayetlerin itikatça Ehl-i Sünnet ve amelce Hanefi mezhebine riayet edilerek tefsir edilmesini ister⁷⁰.

Bu prensip, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının itikatça Maturidi ve amelce Hanefi olması prensibi devletin kuruluşunda konmuştur ve değiştirilmemiştir. Mustafa Kemal, vatandaşların İslam dinini Maturidi ve Hanefi mezheplerine göre öğrenmelerini ve yaşamalarını istemiştir. **İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi, İslam dinin farklı bir itikada ve mezhebe göre yeniden yorumlanması anlamı taşımamaktadır.** Bunu yanlış anlayanlar herhangi bir kanıt ileri sürememektedirler.

⁶⁷ (Bu olayın bir çok tanığı vardır.) Falih Rıfki Atay, Atatürkçülük Nedir?, İstanbul-1966, s.47-48

⁶⁸ Münir Hayri Egeli, Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, İstanbul-1959, s.74-77; Düccane Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitapevi Yay. İstanbul-1998, s.188-191

⁶⁹ Falih Rıfki Atay, Çankaya, s.393-394

⁷⁰ Geniş Bilgi için: Düccane Cündioğlu, Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, Kitapevi Yay. İstanbul-1998

Şu söylenebilir: Mustafa Kemal uyguladığı din politikasıyla Arapça bilen ulema ile İslamiyet'i Türkçe kaynaklardan öğrenen halk arasındaki bağları koparmak istemiştir. Batı Medeniyeti'ne muhalif olan ulema ile bağları kopan Müslüman halkın, yenilikleri daha kolay benimseyebileceği düşünülerek bu politikalar uygulanmıştır.

Gelelim Alevilerin durumuna.. İstiklal Savaşı'nda birlikte hareket ettiğimiz Alevi Müslümanların durumu ne olacak? Madem din devleti kurulmamıştır ve özellikle LAİK bir yönetim benimsenmiştir, bu durumda Alevilere dini hizmet verilmemesi nasıl açıklanabilir? Bunun cevabı da az sonra değineceğimiz Abdülhamid'in "**geleceğin devleti**" projesinde yer almaktadır.

II. Abdülhamid'in din politikası:

Abdülhamid, halkın farklı dil, din, mezhep, tarikat, ırk ve kültüre sahip olmasını, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında kullandığını görmüştür. Bunun için birçok önlem almıştır. Temel çözümü ise İslamiyet'tir. İslamiyet'i en geniş payda ve en sağlam bağ olarak görür. Bunu birçok kez de dile getirmiştir: "**Bizi zinde tutacak yegane kuvvet İslamiyet'tir**"⁷¹ der.

Abdülhamid, birçok açıdan İslamiyet'ten ümitvardır. Bunu da "**şeriat**" kavramı ile ifadelendirmektedir. Ulemanın yetersizliğinden, yeniliklere kapalı oluşundan ve anlayış eksikliğinden şikayet etmesine rağmen "**şeriat**"ın çözüm olacağına inanmaktadır:

"Şeriatın gösterdiği yoldan gitmeliyiz⁷². **Bizim için hayırlı olan Avrupa'nın sözüm ona medeniyetini taklit etmek değil, bilakis kudretimizin esas olan şeriata dönmektir**⁷³" der ve bunun esasının da **Fatiha Suresi**'nde bulunduğunu belirtir. Fakat Abdülhamid'in şeriattan ne anladığı pek araştırılmamıştır.

Abdülhamid'e gelinceye kadar Osmanlı hukuk sistemi, usulde ve furu'da batılılaşmıştı. Şeriatı kurtarma adına yapılan bütün reform – islahat hareketleri gerçekte Batılı kurumların Osmanlıya transferi ile sonuçlanıyordu. Çünkü batılılaşmaya karşı ortaya çıkabilecek muhalefetin ciddi sorunlar yaratmasından korkan yöneticiler halkın şeriat kavramına duydukları güvenden yararlanmak istiyorlardı. Öyle ki, şeriatı kurtarmak adeta batılılaşmanın parolası olmuştu. Tanzimat Fermanı'nda yer alan şeriatı kurtarma iddiası Abdülhamid tarafından da tekrarlanmıştır.

Fakat **Mecelle** batılılaşma hareketleri başladıktan sonra hazırlanan tek şer'i hukuk çalışmasıdır. Bu çalışma Abdülaziz döneminde başlamış ve Abdülhamid döneminde yürürlüğe girme imkanı bulmuştur. Bu gelişme denebilir ki, III. Selim'den beri batılılaşma politikalarına aykırı klasik İslami kaynaklardan yararlanılmış tek yenilik hareketidir. Bu çalışma bile içinde bir batılılık izi taşımaktadır. Çünkü içtihatçı olan İslam fıkhı, batının kanun tekniğine göre tedvin edilmiştir. Bu nedenle Abdülhamid döneminde şeriat denildiğinde, Mecelle (Medeni Kanun) ve Şeyhülislam'ın fetvaları anlaşılmaktaydı. Hukuk mevzuatının diğer bölümleri Batı'dan tercüme edilmiş ve şeyhülislamların fetvaları ile yürürlüğe

⁷¹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.89; "**Biz Türküz; tam manasıyla Türküz. İşte o kadar. Bize iyi Müslüman olmak kafidir. Asya için ve Avrupa için bizim kanunumuz aynıdır. Dostlara sahip bulunmak; istiklali tamımızı muhafaza etmek, her şeyi Türk cephesinden mütalaa etmek. Bu realist bir görüştür; Osmanlı İmparatorluğu'nu mahveden ideolojiye tepkidir.**" Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, Ankara, 1956, s.122

⁷² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.130

⁷³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.171

girmişti. Eğer şeyhülislamın fetvası bir olayı, bir düşünceyi veya kuralı şer'i yapmaya yetiyorsa şeriatçı olmak o kadar zor olmasa gerek.

Mustafa Kemal'in Mecelle'yi lağvetmesi şeriata karşı olduğuna bir kanıt olarak gösterilecekse şu unutulmamalıdır ki, şeriata en büyük darbeyi Abdülhamid vurmuştur. Çünkü Abdülhamid Mecelle'yi hazırlayan cemiyeti lağvetmiştir⁷⁴.

Abdülhamid'in Mecelle'yi hazırlayan cemiyeti kapatmakla şeriata olan saygısını gerçek anlamda açığa vurmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'yı birkaç kez Adalet Bakanı yapmasına rağmen batılılaşmış olan mevzuatın İslamileşmesi konusunda ondan hiçbir çalışma istememiştir. Adeta onu verdiği görevlerle susturmuş ve etkisiz hale getirmiştir.

Böylece Abdülhamid'in şeriat derken %90'ı Batı'dan alınmış olan Osmanlı Hukuk Mevzuatını kastedmiş olması gerekir. Abdülhamid'in miras gibi geriye kalan %10 için de reform yapacak fırsatları kolladığı unutulmamalıdır⁷⁵.

Genel olarak Mustafa Kemal, iç ve dış politikasında öncelikle Batı Medeniyeti ile barışmak, onu anlamak ve bunun sonunda da mutlaka Batı Medeniyeti'ni "aşmak" gibi hedefler belirlemiştir. **Onuncu Yıl Nutku**'nda bunu açık bir şekilde vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal bu projede dine nasıl bir fonksiyon yüklemiştir? Bu konu tartışılmaktadır.

Tevhid-i tedrisat, Diyanet İşleri Teşkilatı'nın kurulması, din dilinin Türkçeleştirilmesi, eski İslami anlayıştan kurtulmak için ulemanın ve tarikatların etkisini azaltan önlemler alınması, harf inkılabının rijit bir şekilde uygulanması ve genel olarak sanat, edebiyat ve kültürel etkinliklerde eski anlayışı hatırlatıcı öğelerden uzak durulması... Mustafa Kemal'in din politikasını tamamlayan öğelerdir. Mustafa Kemal, bu politikaları titiz bir şekilde uygulamış ve halk üzerinde oldukça etkili olmuştur. Buna karşılık 1923'ten 1938'e kadar geçen 15 yıllık süre içinde, iki ciddi muhalefetle karşılaşmıştır. Bunlar 1924'teki Şeyh Said İsyanı ve 1938'deki Seyyid Rıza İsyanı'dır. Bu isyanların toplamına harcanan zaman ise bir yılı geçmemektedir. Bu da halkın büyük çoğunluğunun bu politikaları desteklediğini veya hoşuna gitmeyenleri de önemsemediğini gösterir.

Halkın, genelde Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı politikalara, özelde de Mustafa Kemal'in şahsına muhalefet ettiğini ileri sürmek doğru değildir. Dünyanın hiçbir ülkesinde bu denli felaketleri, altüst oluşları ve devrimleri az bir zamana sığdırmış, fakat bu dar geçitlerden yöneticilerine sadakat göstererek geçmiş bir millet daha gösterilemez. Şeyh Said ile Seyyid Rıza olaylarını büyüyenler politik davranmaktadırlar. Bize göre bu olayları abartanlar yanlış yapmaktadırlar. Toplam bir yıl bile sürmeyen bu olayları abartanlar, 1970'li yıllardaki sağ-sol çatışmasını ve meydana gelen can ve mal kaybını kıyaslayarak düşünürlerse yanlış yaptıklarını göreceklerdir. Eğer bize hala hak veremiyorlarsa 15 yıldan fazla süren PKK terörünü düşünsünler. Şeyh Said ile Seyyid Rıza olaylarının vak'ayı adiyeden olduklarını görecekler ve eminim ki, bize hak vereceklerdir.

Halk yine aynı halk. Ortada bir devrim de yok! Neden Mustafa Kemal'e yapılmayan muhalefet, çok sonraları, 70'den sonra yapılabilir hale gelmiştir? Bu sorunun elbette birçok cevabı vardır. Konumuzla ilgili olan tarafına dönersek, halk Mustafa Kemal'e muhalefet etmemiştir. Devrimleri anlayabilecek bilgidен yoksun, okur yazar oranı düşük bir halk da olsa, Mustafa Kemal'e muhalefet etmemiştir. Bu noktada, bizce en büyük övgü paylarından biri Mustafa Kemal'e aittir. Çünkü

⁷⁴ Mecelle Cemiyeti 1876'da II.Abdülhamid tarafından kapatılmıştır.

⁷⁵ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.200-201; Eğer "İslami mirası terk", "şeriatı terk" anlamına geliyorsa o da doğru değildir. Çünkü Türk Medeni Kanunu'na göre isteyenler miraslarını İslam fihkına göre taksim edebilirler, bunda bir beis yoktur.

ülkesinin insanlarını çok iyi tanıyordu. Halkın beklentilerini de, reflekslerini de biliyordu.

Sarayda şehzade veya veliaht olarak yaşasaydı bunları bilemezdi. O halkını, öncelikle cephelerde ülkesi için ölürken ve çok sayıda yaptığı yurt gezilerinde tanıdı. Mustafa Kemal'in, padişahlar kadar muhalefet görmemesinin nedeni budur. Yani halkını yakından tanınması ona büyük avantajlar sağlamıştır.

Bütün anlattıklarımıza rağmen yine de denilebilir ki, Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasındaki en önemli fark, içeride uygulanan din politikasıdır. Çünkü elimizde Abdülhamid'in içerideki din politikası konusunda Mustafa Kemal'i onaylayabileceğine dair bir belge yoktur!

Fakat biz baştan belirlediğimiz varsayımlarımızın doğruluğundan emin olduğumuz için, bu konuda da görüşlerimizi belirtmek istiyoruz:

Türkiye Cumhuriyeti'nin projesi Abdülhamid'e, inşası da Mustafa Kemal'e aittir. Ve Türkiye Cumhuriyeti yepyeni değildir. Türkiye Cumhuriyeti Abdülhamid döneminde temelleri atılan ve işleyen bir sürecin sonunda kurulmuştur. İç ve dış politikasının da ana hatları o zamanlarda çizilmiştir. Ortada bir farklılık aranacaksa üslupta ve ayrıntılarda aranmalıdır.

Şöyle ki;

Abdülhamid, hatıralarında **"Bir devlet içinde muhtelif dinlerin mezheplerin mevcudiyeti zararlıdır; dahili mücadelelerin şiddetlenmesine sebep olur, bu da devlet idaresine tesir eder"⁷⁶** demektedir.

Bir kez daha sorulabilir: Mustafa Kemal, Abdülhamid ile nerede ayrılığa düşmektedir? Daha doğrusu, bir ayrılık sözkonusu mudur? Diyanet İşleri Teşkilatı'nın siyasette Sünni, fıkhıta Hanefi ve itikatta Maturidi mezheplerine göre dini hizmetler vermesi, Abdülhamid'in de özlemine çektiği muhtelif din ve mezheplerden kurtulma siyaseti değil midir? Alevi Müslümanların dini taleplerine cevap vermemesinin nedeni de bu değil midir? Abdülhamid bunları düşünürken Aleviler, Osmanlı Devleti içinde resmi bir statüye sahiplerdi. Peki neden Abdülhamid, Mustafa Kemal'den önce Alevileri resmi din statüsünden çıkarmadı, diye sorulabilir. Bu sorunun cevabı şudur:

Abdülhamid, yeni devletin temellerinin böyle atılması gerektiği düşüncesindeydi. Buna göre hazırlıklar yapıyordu. Anadolu'ya bu projeye uygun nüfus takviyesi yapıyordu. Mustafa Kemal, hatta Vahdettin de bu politiklardan haberdar olduklarından Anadolu'da yeni bir devletin kurulabileceğine inanarak projeyi yaşama geçirmişlerdir.⁷⁷

Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin çok dinli ve mezhepli olmasını bir dezavantaj olarak görüyordu. Çünkü, bu yapı istikrarın oluşmasını engelliyordu. Mustafa Kemal de aynı görüşte olmalı ki, tüm tekke ve zaviyeleri kapattı, mezheplerden de sadece Sünni-Maturidi-Hanefi geleneğini serbest bıraktı. Bunu da devletin denetimine almak için tek olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurdurdu. Bu politikanın sonunda Türkiye'de büyük çoğunluğu Sünni-Maturidi-Hanefi olan Müslüman bir topluluk oluştu. Bu arada fonksiyonunu yitirmiş tarikatların önemli bir kısmı tarihe karıştı, samimleri ise her şeye rağmen varlıklarını sürdürdüler.

⁷⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.173

⁷⁷ Abdülhamid ile Vahdettin arasındaki yakınlık için bakınız: **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları - Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1996, s.384-385; Abdülhamid yıllarca Reşad ile görüşmemiştir; fakat, Vahdettin ile zaman zaman görüşmüştür. Bizim asıl kaynağımız Abdülhamid'in 1917'de siyasi görüşlerinin yayınlanmasıdır. Abdülhamid'in Anadolu hakkındaki görüşleri ve tahkimatı kamuoyu tarafından bilindiği gibi Mustafa Kemal ve Vahdettin tarafından da biliniyordu. Abdülhamid **"Anadolu için iyi bir istikbal hazırlanmıştır"** derken yaptığı hazırlıklara işaret etmektedir. Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.100,142; Murat Bardakçı, Şahbaba, s.494-495

Aleviler de bu politikanın yani tek din ve mezhep politikasının sonucu olarak tarikatların durumuna düştüler.

Alevi Müslümanlar Sorunu:

Abdülhamid incelemeler yapar, bilenlere sorar ve karar verir. Sünniler ile Şiiler arasındaki mezhep ayrılığına anlam veremez. **"Kur'an'daki 98'inci sure-i mubarek şöyledir: "Allah'a ibadet etmek, dinine iman etmek, beş vakit namaz kılmak, zekat dağıtmak Müslümanlığın esasıdır"⁷⁸** der ve sorunun bu prensiplere göre çözüleceğine inanır. Buna o kadar inanır ki, bu ayetten yola çıkarak İran'daki Şiilerle olan ihtilafların bile giderilebileceğini düşünür. Bunun için uzun bir mesai de harcar.

Mustafa Kemal'in iman ve ibadetten oluşan İslamiyet tanımı bundan fazla veya eksik değildir. Mustafa Kemal, devlet yönetiminde Kur'an'ın **"başkan ve istişare"** prensibinden başka bir ilkesi olmadığı, her bilginin ve görüşün istişarede gündeme gelebileceği inancındadır. Bu nedenle de en zor siyasal koşullarda bile Meclis'i açık tutmuş ve üyeleri ile istişareyi sürdürmüştür.

Böylece ilkelerini Abdülhamid'in koyduğu ve Mustafa Kemal'in de bizzat inşa ettiği Türkiye Cumhuriyeti, Sünni, Maturidi ve Hanefi bir cumhuriyet olmuştur. Bu politikaların temelleri Abdülhamid döneminde atılmıştır, Mustafa Kemal bunu bizzat ve başarı ile gerçekleştirmiştir.

Bu politikaların doğruluğu veya yanlışlığını tartışılabilir... Doğru veya yanlış, sonuç ne olursa olsun bu politikalarından iki kişi sorumludur: Abdülhamid ve Mustafa Kemal. Bu sorumluluk tarihin önünde üstlenilmiştir ve mahkemesi de yoktur!

Abdülhamid'in düşündüğü ve Mustafa Kemal'in uyguladığı Türk Müslümanlığı politikası sonucunda 1.000 yıldan beri ilk kez Anadolu'da bu kadar kalabalık ve homojen Müslüman nüfus oluşabilmiştir. İslamcıların bu duruma bir itirazı olmamıştır. Hıristiyanlar verilip yerine Müslüman alınırken herhangi bir itiraz yapılmamıştır. Bu politika hangi ölçülerde İslamiyet'e uymaktadır, diye bir tartışma da yapılmamıştır.

Oysa, homojen nüfus politikalarının rekabeti ve dinamizmi yok eden olumsuz yönleri vardır. Çünkü bir süre sonra toplum rekabet unsurlarını kaybeder, statikleşir ve çürümeye başlar. Türkiye bu tehlikeyi 1950'den sonraki ideolojik tartışmalarla atlatmıştır ve toplum yeniden dinamizm kazanmıştır.

İslamiyet gelişmeye engel midir?

Abdülhamid de, Mustafa Kemal de İslam dininden ümitlerini kesmiş değillerdir; fakat Müslümanların İslam dininden anladıklarının yaşadıkları sorunları çözmediğinden de emindirler. Bu görüş, Batı tanındıkça daha da önem kazanmıştır. Eksikler çoktu, bunu giderecek ilmi çalışmalar ise uzun bir süreden beri durmuştu. Bu sorunu aşmak için ileri sürülen çözümlerin en önemlisi eğitim ve öğretim sisteminin mutlaka yenilenmesi görüşüdür. Bu görüşü Abdülhamid de, Mustafa Kemal de içtenlikle benimsemiştir⁷⁹.

Abdülhamid, **"Asırlar boyunca İslamiyet'in istihaleye uğradığını kabul etmek lazımdır; fakat prensipleri değişmemiştir ve son senelerde pek yavaş bir ruhi değişiklik meydana gelmiştir. Bu sebeple ne dinimiz inkılaplara düşmandır, denebilir ne de dinimizdeki tekamül durmuştur"**

⁷⁸ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.179 ; Beyyine Suresi,5

⁷⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.197; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, C.II, İkinci baskı, s.91-92

demek doğru olur⁸⁰” derken, bir başkalaşımın olduğunu ve İslamiyet’in tanınmaz hale geldiğini itiraf etmektedir. Fakat her ikisi de bunun aşılacağından ümitlidir. Her ikisi de eğitim ve öğretime yatırım yaparak bu sorunu aşabileceklerine inanmaktadır. Mustafa Kemal daha net düşüncelere sahiptir ve Türk Müslümanlığı fikrini gündeme getirmiştir.

Abdülhamid’in şikayeti, ulemanın hem yenilik yapamaması hem de inkılaplara karşı çıkmasıdır. Hatıratında Şeyhülislam’ı da ulemayı da sık sık eleştirir; fakat, geniş bir hoşgörü ile onları idare etmeye çalışır. Bu noktada Abdülhamid’in dinine ve ibadetlerine olan düşkünlüğünü unutmamamız gerekir. **Mustafa Kemal ise, ibadetsiz bir Müslümandır.** Bu, iki tarihi şahsiyet arasındaki üslup farkını ortaya çıkaran en önemli sebeplerden biridir. Çünkü, özel hayatlarındaki Müslümanlık anlayışları oldukça farklıdır.

Abdülhamid, **“Askere fes giydirilmesine muhalefet ettiği için Şeyhülislam aptalın biridir. Onu işiten, tekmil İmparatorluk tehlikeye düşmüş zanneder... Askerimize sivri uçlu Prusyalı serpuşu giydirsek bile bunun bizim dinimizle ne alakası olabilir?”⁸¹** derken tepkisini ortaya koymuştur.

“Ulemamızın ifrat derecede muhafazakar olmasından dolayı, yüksek mekteplerimizi modern hale getirmek çok güçtür⁸²,” tespiti ile Abdülhamid, kuşatıldığı muhalefet güçleri arasında ulemanın etkisine işaret etmektedir.

Oysa Mustafa Kemal, Abdülhamid’in **“... çok güç ...”** gördüğü ve aşmakta zorlandığı ulemayı kolaylıkla aşmıştır. Mustafa Kemal’in işini kolaylaştıran nokta şu gelişmelerde aranmalıdır:

Abdülhamid döneminde ulema sistemin bir parçasıdır, ayrıca içeride ve dışarıda Hıristiyan alemi ile verilen mücadelede, onların propaganda güçlerine ihtiyacı vardır. Oysa Mustafa Kemal, Hıristiyanların bir kısmını İstiklal Savaşı’nda yenmiştir, kalanını da anlaşmalar gereği dışarı göndermiştir. Bu durumda ulema sınıfına dayanmasına gerek kalmamıştır. Bundan sonra asıl yapılması gereken işlerin başında, ileride yapılacak yenilikleri engellemesin diye ulemeden kurtulmak gelmektedir. Çünkü ulemayı dengede var kılan Hıristiyan unsurlar ortadan kalkınca, ulemaya tahammüle gerek kalmamıştır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti özellikle Müslümanlığını **“Türk”** kavramı ile gizleyerek yola çıkmıştır; onun Müslümana değil de, Türk’e ve Türklüğe ihtiyacı vardır⁸³. Artık ne yapılacaksa Türklük adına ve Türk adı altında yapılacaktır. Bu politika devletin kuruluşunda kararlaştırılmıştır, bir daha değiştirilmeyecektir, buna yeltenenler de **“mürtecilikle”** suçlanacaklardır. Uluslararası koşullar da bunu zorunlu kılmaktadır.

---

⁸⁰ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.172

⁸¹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.117-118; **“Yunan başlığı olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine hatırlatmak isterim, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel kılığı olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler.”** Atatürk’ün Kastamonu Konuşması, Söylev ve Demeçler, C.II, İkinci baskı, s.211

⁸² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.190

⁸³ Türkiye Cumhuriyeti’nin siyaseti Yahudilerin mesleki hayatlarını da etkiler. Osmanlı döneminde onlara ardına kadar açık olan kamu görevlerine artık gelemezler. Cumhuriyet tarafından ilan edilen laiklik ilkelerine karşın sadece **“gerçek Türkler”**, yani **Müslümanlar** devlet hizmetinde bulunabilir. 1923’ten itibaren Lozan antlaşması koşullarına ve Batı güçlerinin itirazlarına rağmen Müslüman olmayan tüm devlet memurları işten çıkarılır. **İzmir Yahudileri, Henri Nahum**, Çeviren: Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul – 2000, s.222

Abdülhamid de, Mustafa Kemal de din adamlarından şikayetçidirler fakat İslamiyet'ten ümitlidirler. Abdülhamid **"İslamiyet terakkiye mani değildir ama hakiki değeri olan şeyler, hariçten aşı yapmak suretiyle muvaffak olamaz, içten ve tabii olmalıdır⁸⁴,"** derken, zamana bırakılan ve Müslümanlarca gündeme getirilmesi gereken bir yenilenmeden yanadır. **"Henüz zamanı gelmiş değil ama birgün bütün Müslümanlar birden kalkınacaklar ve tek bir insan gibi hareket ederek gavurun boyunduruğunu kıracaklardır⁸⁵,"** derken yakın gelecekte de ümitlidir. Abdülhamid, **"Düşmanlarımız maddi kudretimizi yıkmaya muvaffak olsalar dahi, manevi kudretimiz baki kalacaktır⁸⁶,"** sözüyle de manevi kuvveti elden bırakmak gerektiğini vurgulamıştır.

Mustafa Kemal ise sırtında yumurta küfesi taşımadığı için ulemaya ve İslamcı siyasete hoşgörüsüzdür. Onun birçok gerekçesi vardır. Türkiye, ülke içinde Müslümanları esas alan uygulamalar yaptığı sürece Batılı devletler, Türkiye'deki gayr-i müslimlerin durumunu gerekçe göstererek iç işlerimize müdahale edeceklerdir. Osmanlıların gayr-ı müslimler nedeniyle uğradığı baskılardan yeni devleti korumak gerekir. Onun öncelikli sorunu dış müdahaleleri aşmaktır ve buna meydan verecek durumlardan yeni devleti korumaktır. Bu nedenle **"Türk"** kavramına birçok kez ırkın dışında dini anlamlar vermiştir, buna daha önce de değinmiştik.

Hıristiyanlar:

Abdülhamid, Batılı devletler tarafından sahiplenilen, şımartılan ve kışkırtılan Hıristiyanların gelecekte daha çok sorunlar çıkaracaklarından emindir. Nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Hıristiyanların Osmanlı Devleti'nden kopmak için fırsat kolladıklarını herkes gibi o da görmektedir. Batı'nın büyük devletleri bu projeleri desteklediklerinden er ya da geç hepsi Osmanlıdan ayrılacaklardır. Önemli olan Anadolu'yu bu tehlikeden korumaktır. Çünkü Anadolu Rum ve Ermeni tehdidi altındadır. Buna önlemler almaya çalışır. Abdülhamid hatıralarında Hıristiyanlar hakkında kısaca şunları söyler:

"Hıristiyanlara güvenmemekte tamamen haklıyız. Zira Hıristiyanlar Avrupa devletleri ile işbirliği yaparak bize karşı hep fesat çıkarmışlardır. Onları Müslüman yapacak veya kapı dışarı edecek yerde, aramızda yaşamalarına müsamahamız sebebiyle zaaf gösterdik⁸⁷," der.

Mustafa Kemal'e gelince.. O İstiklal Savaşı yıllarında Doğu'da, Güney'de ve Ege'de işgal kuvvetleri ile birlikte aynı safta ve bazen onlardan daha acımasız katliamlar yapan Rum ve Ermenilerden kurtulmak için kesin çözüm anlamı taşıyabilecek olan nüfus mübadelesi politikasını uygular. İşgal kuvvetleri ile birlikte hareket edenlerin bir kısmı ölmüş, diğerleri kaçmıştır. Savaşa

⁸⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.197

⁸⁵ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.178

⁸⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.178; Mustafa Kemal bir konuşmasında **"Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Doğu milletlerinin da uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşları, şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelmiş olarak vuku bulacaktır. Bu milletler, bütün güçlülere ve bütün engellere rağmen, manileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı alacaktır."** Utku Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1969, s.271

⁸⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.121

katılmayanlar ise takas yolu ile ülke dışına çıkarılmışlardır. Türkiye’de kalanların sayısı ise tehdit sınırının çok altında kalmıştır.

Yahudiler:

Konu Yahudilere gelince durum sanılanın aksinedir. Abdülhamid, çağının en önemli Yahudi sempatzanı hükümdarıdır, denebilecek kadar bu kavme yakınlık göstermiştir. Özellikle Avrupa’da antisemitik hareketlerin yoğunlaştığı bir dönemde, Osmanlı ekonomisinin 93 Harbi nedeniyle uğradığı ekonomik yıkıma rağmen göçe zorlanan çok sayıda Yahudiyi Osmanlıya kabul etmiş, yerleşmeleri için önemli maddi yardımlar yapmıştır⁸⁸. Dolayısıyla Yahudilerce sevilen bir devlet adamı olmuştur.

Zaman zaman Avrupa’da gündeme gelen Yahudi düşmanlığı o dönemde yine gündemdedir. Bu kez Yahudilerin antisemitizme karşı almayı düşündükleri önlem, öncekilerden oldukça farklıdır. Çünkü kurtuluşu Kudüs’te kurmayı düşündükleri **İsrail Devleti**’nde görmeye başlamışlardır⁸⁹. Tarihi kökleri oldukça eskilere giden bu siyasal hareketin fiilen ortaya çıkışı, işte 1890’lı yıllara rastlamaktadır. Bu siyasal akımı büyük Yahudi bankerlerle⁹⁰ beraber bazı Hıristiyan siyasetçiler de desteklemiştir. Bu destekler doğal olarak Abdülhamid’i farklı düşüncelere sevk etmiştir.

Abdülhamid, Avrupalı Hıristiyanların becerikli Yahudilerden kurtulmak için onlara Filistin’de bir devlet kurdurmaya çalıştıklarını tahmin etmektedir. Avrupalıların bu projeyi desteklemekle Yahudilerin büyük çoğunluğundan kurtulabileceklerini düşünmektedirler. Abdülhamid bu tahminlerinden yola çıkarak Kudüs’ün hakimi olarak, durumdan yararlanmaktan yanadır. O günlerdeki düşüncelerini sonraları hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Yahudilerin ülkemize dönük bir amaçları var. Yafa ve Kudüs tarafında arazi satın almak istiyorlar... Viyana’da çıkan “Krabe Pres” gazetesinin baş muharriri vardı, Yahudi idi. Alim bir adamdı. Şimdi öldü. Bir zamanlar onu bana zengin Museviler aracı gönderdiler. Yafa ve Kudüs taraflarında arazi satın alıp Yahudileri her taraftan oraya yerleştirmek istediler. Adeta orada bir hükümet kurmak istiyorlar.

⁸⁸ Abdülhamid, Yahudileri koruyan ve Yahudi memurları etrafında toplayan bir hükümdar olarak görülmüştür. Çünkü Rusya’dan kıyımlarla kovulan Yahudiler Osmanlı Devleti’ne kabul edilmişlerdir. Çeşitli felaketlere uğrayan Yahudi cemaatleri hükümetten parasal yardım görmüştür. Türkiye’de bir hürriyet havasının estiğini düşünmektedirler. Hükümetin teorik olarak despot olduğu doğrudur; fakat, anayasal bir ülkeye kıyasla zorlamalar çok daha azdır, polis tedirgin edici, vergiler ezici değildir, medeni yükümlülükler hafiftir. Osmanlı Yahudileri dünyanın başka yerlerinde yaşayan Yahudilerden çok daha mutludurlar. Tüm haklardan yararlanmaktadırlar, hem de hiçbir yükümlülükleri yoktur. Ayrıca antisemitizm (Yahudi düşmanlığı) Türkiye’de bilinmemektedir. İzmir Yahudileri, Henri Nahum, s.73

⁸⁹ Kudüs’te İsrail Devleti kurma fikrini ortaya atan ve yaşamı boyunca bu amaç için ilginç bir mücadele veren Theodor Herzl Hatıralarına 14 Haziran 1895’te şunları yazmaktadır: **“Bayrağımız olacak. Belki şöyle bir bayrak, beyaz zemin üstünde yedi altın yıldız... Beyaz zemin bizim yeni, temiz hayatımızı, yedi yıldız da, günde yedi saat çalışma prensibini temsil edecek. Çalışma, içtihat etme sancağının altında Mev’ud Arz’a gireceğiz.”** Theodor Herzl’in Hatıraları, s.53

⁹⁰ Yahudi bankerlerin Orta Doğu, Afrika, Güney Amerika veya Kıbrıs gibi benzeri bir yerde devlet kurma projesini desteklemelerinin amacı biraz daha farklıdır. Büyük servetlere ulaşmış, dolayısıyla zenginlikleri kısıncılan banker ve sanayici Yahudiler, Avrupa’da Hıristiyanları Yahudi düşmanlığına sevk etmektedir. Bunu önemli ölçüde ekonomik rekabeti kaybedenler de körüklemektedirler. Sokaktaki yoksul Yahudilerin çatışmaların ortasında kalması, kavganın büyümesine neden olmaktadır. Bu nedenle yoksul Yahudilerin ayak altından alınıp gözden uzak bir ülkeye gönderilmesi gerekmektedir. Zengin Yahudilerin çıkarlarına hizmet edecek olan bu proje, Theodor Herzl’in projesiyle de örtüşmektedir: **“Projem zengin değil, yoksul Yahudilerin davasıdır.”** Theodor Herzl’in Hatıraları, Çev. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1995, s. 64

Teklifleri de devletin Düyunu Umumiyesini kamilen deruhte etmekte. Güzel bir şey, zira Düyunu Umumiye, bir gün gelip de borçlarımızı ödemez isek devletin maliyesinin denetim altına alınması gibi tehlike vardır. Ben o zaman onlara bazı şartlar teklif ettim. Sonra bu adam öldü. İnkılap oldu, iş yarım kaldı."

Abdülhamid'in bu açıklamaları hatıralarını yazdırdığı doktoru Dr. Atıf Hüseyin Bey'i şaşırtır. Şaşkınlığı "**Nasıl olur, Kudüs İslam, Hıristiyan ve Yahudiler'in ortak mukaddes yeridir. Buna diğer devletler nasıl razı olur?**" sözleri ile dile getirir. Abdülhamid bunun üzerine "**Para kuvveti her şeyi yapar. Onlar bugün hükümet teşkil edecek değiller ya, bu bir mukaddemedir, gay ve emeldir. Şimdi işe başlayıp birçok sene, hatta bin sene sonra amaçlarına ulaşabilirler ve zannederim ulaşacaklar da**"⁹¹, der.

Oysa genel kanı, Abdülhamid'in Theodor Herzl ile hiçbir şekilde pazarlığa yanaşmadığı şeklindedir⁹². Her ne kadar Abdülhamid, Theodor Herzl'in teklifine başlangıçta red cevabı vermişse de, sonraları görüşünü değiştirmiş ve Herzl'e farklı teklifler yapmıştır⁹³. Örneğin Yahudilerin Anadolu'nun herhangi bir yerine yerleşebileceklerini doğrudan veya dolaylı olarak teklif etmiştir⁹⁴.

Bilindiği gibi Abdülhamid Anadolu'yu Hıristiyanlardan arındırmaya çalışmıştır. Fakat, buna rağmen Osmanlı dış borçlarının tasfiyesi veya ödeme kolaylıkları karşısında Anadolu'ya, kovulan Yahudileri yerleştirmeyi düşünmüştür. Bunu ancak şöyle açıklayabiliriz:

Abdülhamid Yahudilerin Müslümanlarla birlikte çok önem verdiği Anadolu'da sorunsuzca birlikte yaşayabilecekleri kanısındadır. Dolayısıyla Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilerin Anadolu'ya yerleşmelerinde bir sakınca yoktur.

Görüldüğü gibi Abdülhamid, önüne çıkan fırsatları devletin menfaatlerini gözeterek değerlendirmek isteyen bir devlet adamıdır⁹⁵. Hiçbir ideolojik kaygı taşımaz. Yeter ki, devleti ve milleti için bir fayda görsün. Bu konuda oldukça da realisttir. Yahudiler de aynı realist tepkiyi göstermekten çekinmemişlerdir⁹⁶.

Mustafa Kemal, Abdülhamid kadar olmasa da Yahudilere karşı takındığı tavır ile takdir görmüştür. Milli Mücadeleyi başlattığı ilk günlerde herkesi işgalci güçlere karşı protestoya çağırdığında gayrı müslimler arasında sadece bir Yahudi topluluk işgali protesto etmiştir. Daha sonraki gelişmeler sonucu Yahudiler tarafsız kalmayı yeğlemişlerdir. Fakat **Hahambaşı Hayim Nahum Bey**'in

⁹¹ Abdülhamid'in Hatıratı, Atıf Hüseyin, TTK Kitaplığı, Yazma 18 Defter, 8. Defter, s.18; Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.76'da 1895 yılına ait şu notları düşmektedir: "**Siyonistlerin şefi olan Theodor Herzl fikirleri ile beni ikna edemez.**" Oysa Herzl, İstanbul'a dördüncü gelişinde Abdülhamid'i belli koşullarda ikna etmiştir. 1904'de öldüğü için pazarlık yarım kalmıştır.

⁹² "**Babialı'nın dirayetli hizmetkarları olarak Yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistin'e dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım.**" Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.76-77; Theodor Herzl'in Hatıraları, s.97

⁹³ Abdülhamid Theodor Herzl'den Paris, Berlin, Londra ve Viyana basınının Ermeniler yanlısı ve Sultan aleyhine yapılan yayınların önlenmesi, Avrupa kamuoyunun Sultan lehine dönüştürülmeye çalışılması, borçları ödeme kolaylığı ve Jön Tüklerin liderlerini ikna edip muhalefetten vaz geçirilmesi konularında yardımlarını ister. **Theodor Herzl'in Hatıraları**, s. 9,10,103

⁹⁴ Theodor Herzl'in Hatıraları, s.100, 164, 319

⁹⁵ **Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul-1994, s.35-39

⁹⁶ Ocak 1902'de Basel'de yapılan Siyonist Kongre'de Abdülhamid'de bağlılık telgrafı çekilir. Theodor Herzl'in başkan olarak çektiği bağlılık telgrafına Abdülhamid de teşekkür eder. Theodor Herzl'in Hatıraları, s. 319

Avrupa ve Amerika'daki Türkiye lehine yürüttüğü diplomatik faaliyetler oldukça önemlidir⁹⁷. En azından Milli Mücadele'de Yahudiler, düşmanlarla birlikte hareket

⁹⁷ 26 Eylül 1919'ya bazı günlük gazetelerde Hahambaşı Hayi Naum Bey'in bir demeci yayımlandı. O günlerde Anadolu'da bulunan azınlıkların ve bu arada Musevilerin de baskı gördükleri ileri sürülmekteydi. Hayim Naum Efendi, bir gazetecinin bu konudaki sorusuna

- **"Bize böyle bir haber gelmemiştir. Zaten Anadolu'da pek az Musevi var..."**

Memleketin gelişmesi için Musevilerin Türklerle çalışıp çalışmayacağı sorusuna şu karşılığı vermiştir:

- **"Şimdiye kadar Türklerle pek samimi ilişkilerimiz olmuştur. Gene öyle devam edecektir. Bu münasebetimizin devam etmemesi için hiçbir sebep yoktur. Zaten benim dileğim, memlekette bütün unsurların birlikte olmalarıdır. En küçük bir anlaşamamanın gölgesi bile memleketin saadetine zarar getirir."**

Hayim Naum Efendi, bu demecinden kısa bir süre sonra görevinden istifa ederek Avrupa ve Amerika'ya gitmiş, oralarda Türkiye hakkında demeçler vermiştir.

27 Kasım 1919'da İstanbul'da yayınlanan gazetelerin çoğunun birinci sayfasında Hayim Naim Efendi'nin resmi ile birlikte ilginç bir demeci yayımlandı. Monitör'ün Paris muhabiri Leon Mandil, 17 Kasım 1919 tarihli yazısında bildirdiğine göre Hahambaşı'nın Fransa'da verdiği demeç bütün Avrupa'da büyük ilgi görmüştür. Hahambaşı, Leon Mandil'in

- "Bu gezinizden edindiğiniz izlenimler nelerdir?" sorusuna şu cevabı vermiştir:

- **"Her bakımdan pek mükemmel. Fransa hükümeti tarafından çok iyi kabul edildim. Aralarında birçok dostlarımı da sayabileceğim politika adamları çalışmamı ve gayretimi takdir ettiler. Mösyö Pişon, Mösyö Bartelo ve Dışişleri'nin ileri gelenleri ile görüşmeler yaptım. Şimdi bile Dışişleri'nden geliyorum. Mesele tamamı ile hal edilmiştir. Türkiye Avrupa devletlerine girmesi için davet edilecektir."**

Burada Hayim Naum Efendi, hilafetten bahsetmekte, Hilafet'in Osmanlı Padişahı'nda olması icabettiğini, İngiltere ve Fransa'nın anlaşarak Türkiye'yi Avrupa himayesine almaya çalışacaklarını, bunu maliye uzmanlarınca da kabul edildiğini, onlarla da olumlu konuşmalar yaptığını söylüyor. Konuşma şöyle devam ediyor:

- Doğu'daki Musevilerin Türk hükümetine karşı durumları nasıl olacak?

- **Evvelden ne idiyse şimdi de öyle. Dürüst ve namuslu.**

- Museviler seçime katılacaklar mı?

- **Bazı isteklerimizdeki haklar kabul edildikten sonra elbette katılacaklardır. Üç mebus çıkarabileceğimizi sanıyorum. Vantura, Galanti Efendi adaylıklarını koydular.**

- Diğer azınlıklarla durumunuz nasıl olacak?

- **Gayet iyi olacak. Sulh sırasındaki gelişmeler ve çalışmalarla dostluk daima iyi sonuç verecektir. Beni iyi kabul eden Venizelos da mülayim ve ihtiyatlı davranmaya taraftardır.**

- Milli Hareket hakkındaki fikriniz nedir?

- **Mustafa Kemal Paşa'nın davranışı ihtilalci değildir." Demıştır. Konuşmanın Mustafa Kemal ile ilgili kısmı İstanbul basınında sansürlenmiştir."**

Hayim Naum Efendi, İstanbul'a döndüğünde İkdam Gazetesi'ne verdiği demeçte (1920):

- **"İstanbul'dan ayrılalı çok oldu. İki defa Amerika'ya gittim. Uzun süre de Fransa'da kaldım. Bu gezilerim özeldi. Bütün gezilerimde toplantılar ve konferanslarda konuşmalar yaptım ve hakikatleri konuştum. Böyle davranışlarımdan dolayı bana teşekkür etmek gerekmez, ben hakkı seven, hakka inanan bir kimseyim, konuşmalarımı görevimi yaptım.**

Amerika'da Türkiye aleyhine (Ermeniler arasında) düşmanlık azalmamış olsa bile, kuvvet ve tesirini çok kaybetmiştir. Bugün Amerika kamuoyu Türklerin lehinedir. Avrupa kamuoyu da Türklerin lehine dönmüştür. Fransa'da Türkler hakkında müspet bir cereyan doğmuştur. Sulhun yakın olup olmadığı hakkında bir şey söyleyemem. Yalnız Yakındoğu için bir konferansın toplanacağı kararlaştırılmıştır.

Türkler hakkında evvelce ne düşünüyordum isem, gene aynı şeyleri düşünüyorum. Türk milletini seviyorum."

Dr. Bohor Habef 13 Nisan 1922 Tarihli İkdam Gazetesi'nde Yunanlıların Yahudi Cemaati'ni Türklerin baskısından kurtarma karşılığında istedikleri desteğe, Yunanlıların Yahudilere yaptığı zulmü anlatan ağır bir yazı ile cevap vermiştir. **Kemal Zeki Gencosman – Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, C.IV, May Yayınları, İstanbul-1971, s.179-184) ; **Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul-1993, C.1, s.61,62,65 ; Haim Nahum Efendi, o günlerden oldukça önemli tartışmalara neden olan siyonizm konusundaki görüş ayrılığından dolayı hahambaşılıktan istifa etmiştir. Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı ve Osmanlı'nın akibetinin belirsizliği Türk Yahudilerini de etkilemiştir. Siyonistlere tepki gösteren Hayim Nahum Efendi, Hahambaşılıktan istifa etse de, Avrupa'da Milli Mücadele lehine çalışmalarını sürdürmüştür. **Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara – 1996, C.IV, s.537, 539, 723; Haim Nahum'dan sonra başhahamlığa seçilen Haim Becerano da demeçleri ile sürekli Milli Hükümeti desteklemiş ve övmüştür. Ayrıca Sultan Vahdettin, Yahudi tebaasına

etmemişlerdir⁹⁸. Tam araştırılmış bir konu olmamasına rağmen ben Yahudilerin Milli Mücadele'yi destekledikleri kanısındayım.

Mustafa Kemal'in Sabataycı Yahudilerin okulunda okuması, onlara karşı bir sempati duymasına neden olmuştur. Mustafa Kemal, hiçbir Yahudi grubuna karşı olumsuz bir tavır takınmamıştır⁹⁹. Hatta birçok Sabataycı için Mustafa Kemal önemli fırsatların anahtarı olmuştur. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti, Sabataycılarının altın dönemi olduğu bile söylenebilir.

Mustafa Kemal, Hitler'den kaçan altmışbeş kadar Yahudi bilim adamını Türkiye'ye getirerek bu beyin göçü ile bilim adına çok önemli faaliyetler başlatmıştır. Ünlü bilim adamları bir süre üniversitelerimizde çalışmışlar, önemli kürsüler kurmuşlar ve çok sayıda öğrenci yetiştirmişlerdir¹⁰⁰.

Anadolu Türklerinin, tarihte bilim adına başardıkları en önemli olaylardan biri de, bu bilim adamlarına sahip çıkmalarıdır. O günlerin dünya çapında saygın bilim adamlarını Türkiye'ye getirebilme başarısını gösterdiği için Mustafa Kemal'i ve bu davete olumlu yanıt veren Yahudi bilim adamlarını şükranla anmak gerek. Anadolu aydınlanmasının ciddi adımlarının atıldığı bu olay unutulacak gibi değildir.

Gayrı müslimler konusunu kapatmadan bir konuya daha değinmeden geçemeyeceğim. O da Osmanlı'da gayrı müslim dediğimiz Hıristiyan ve Yahudi tebaanın devlet nezdinde itibar kazanma yarışlarının Türkiye Cumhuriyeti döneminde nasıl bir gelişme gösterdiği sorunudur.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Ermenilerin ve Rumların devlet nezdindeki itibarlı konuları sarsılınca, ortaya çıkan boşluğu doldurmak için Yahudilerin gözle görülür bir girişimleri olmuştur. Bu rekabet Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir.

Osmanlı dönemindeki Ermeni - Rum rekabeti son yıllarda kesin olarak bitmiş, yerini Yahudilerin kendi aralarındaki rekabeti başlamıştır. Yabancı dil bilmeleri, uluslar arası şirketlerle yakın ilişkiler içinde olmaları ve zaman zaman devletin ihtiyaç duyduğu kredi imkanlarına sahip olmaları, Yahudileri ister istemez öne çıkarmıştır. Bu imkanlara sahip olmayan Müslümanların Yahudilerle rekabet etmeleri imkansızdı. Bu gelişmeler önceleri klasik Yahudilere büyük fırsatlar sunmuş, onlar da bunu başarılı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Türkiye

---

duyduğu takdir duygularının bir nişanesi olarak Mecidiye Nişanı ile Başhaham Haim Becerano'yu taltif etmiştir. **Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, TTK, Ankara – 1996, C.IV, s.248-249, 255, 278, 363, 451; **Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri**, s.37-38, 504-505

⁹⁸ Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni (1923 – 1945) İletişim Yay. İstanbul-2000, s.34,35

⁹⁹ Başhaham Becerano Mudanya Mutarekesi'nin imzalanması üzerine İleri Gazetesi'ne verdiği demeçte şunları söyler: "... **Gelelim Gazi Paşamıza... Biliyorsunuz, O hepimizin Gazi Paşa'sıdır. Gazi ile bizim hukukumuz pek eskidir ve ben onunla samimi bir dost olmak şerefine malikim. Edirne'de iken evimize yirmi defadan fazla gelmiştir. Ben Gazi Paşa'nın üç sıfatını tanırım: 1- Mütevazidir. 2- Cesurdur. 3- Tedbirlidir. Bu üç fazilet bir adamda oldu mu mutlaka ondan cemiyete bir hayır çıkacaktır**" der. Mustafa Kemal, Edirne'de alay komutanı iken o sırada Edirne başhahamı olan Haim Becerano'nun evine sık sık gider ve Haim Becerano ve kızları ile çeşitli konular üzerinde tartışmaktan zevk alır. Mustafa Kemal bu ziyaretleri sık sık yapar. Başhaham Haim Becerano'yu da çoğu zaman sivil kıyafetle ziyaret eder. Bu ziyaretlerin birinde de orada hazır bulunan ve geleceği okuma kabiliyetine sahip bir Yahudi onun önünde Tevrat'ı açar ve günün birinde genç albayın fani bir kişinin ulaşacağı en büyük üne kavuşacağını söyler. Geniş Bilgi için bkz. **Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni** (1923 – 1945) İletişim Yay. İstanbul-2000, s.38-39

¹⁰⁰ Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni (1923 – 1945) İletişim Yay. İstanbul-2000, s.19

Cumhuriyeti kurulduğunda ise yeni devlet, doğal olarak yeni durumlar yaratmış, bundan klasik Yahudiler de etkilenmişlerdir. Şöyle ki:

Milli Mücadeleye daha aktif katılan Sabetaycılar ile Karaimler¹⁰¹ (Yahudiliği farklı anlayan Yahudi mezhepleri) genel olarak tarafsız kalmakla suçladıkları klasik Yahudileri, Sabetaycı ve Karaimci gazetelerde zor durumda bırakıcı yayınlar yapıp, önce kamuoyunu sonra da devleti klasik Yahudiler aleyhine harekete geçirmeye çalışmışlardır. Bunda kısmen başarılı da olmuşlardır.

Bu rekabetten Milli Mücadeleye aktif katılmaları, Türkçe bilmeleri ve aynı kültürel ortamı paylaşmaları nedeniyle doğal olarak Sabetaycılar ve Karaimciler kazançlı çıkmışlardır. Dolayısıyla Müslümanların beceriksiz oldukları veya rekabet edemedikleri önemli sosyal, siyasal ve ekonomik faaliyetlerin başına bu cemaatin tanınmış kişileri geçmişlerdir. Yunus Nadi, Mehmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın, Yusuf Ziya Ortaç, Yaşar Nabi Nayır gibi İslamcılıkla hiçbir ilgileri olmayan basının önemli bir çok yazar ve patronu Müslüman kamuoyunu ve devleti klasik Yahudiler aleyhine harekete geçirerek bazen rant, bazen de tarihsel rekabetin doğurduğu mağduriyetlerin rövanşını almaya çalışmışlardır.¹⁰²

Osmanlının çok kültürlü yapısı içinde dört yüz yıl kendi dünyalarında huzur içinde yaşayan klasik Yahudiler, Türkçe öğrenme ve Müslümanlarla aynı kültürel ortamları paylaşma gibi bir çabaları olmamıştır. Çünkü bunu gerekli kılan politik bir yapı yoktu. Fakat, bu yaşam biçimi Osmanlı Devleti için normal bir durum iken Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus devlet politikalarının uygulanması önünde bir sorun olarak görülmüştür. Klasik Yahudilerin Türkçe öğrenmeleri ve Türlerle (Müslümanlarla) aynı kültürel ortamı paylaşmaları yani entegrasyonları veya uyumları yirmi beş - otuz yıl gibi bir zaman almış, doğal olarak da bu süre içinde cemaatin ekonomik, sosyal, siyasal, dini ve nüfus yapısı altüst olmuştur. Önemli göçler yaşanmıştır. Bu yılların klasik Yahudiler açısından sıkıntılı bir dönem olduğu söylenebilir. İşte bu altüst oluşlarda ortaya çıkan boşluğun önemli bir kısmı Sabetaycı ve Karaimci Yahudilerce doldurulmuştur.

Bu rekabetten Mustafa Kemal yararlanmış mıdır, sorusu ayrı bir tartışma konusudur.

Dış politikada İslam faktörü:

Bu konuya hilafet sorunundan farklı olarak tekrar dönebiliriz:

Abdülhamid, **"İslamiyet'in birliği devam ettiği müddetçe İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda elimde sayılır. Çünkü yönetimleri altında bulunan Müslüman memleketlerde, halifenin bir sözü cihadı meydana getirmeye kafidir ve bu Hristiyanlar için felaket demektir"**¹⁰³, der.

Mustafa Kemal, Abdülhamid döneminde **"hilafet"** ve **"İslamiyet"** faktörünün dış politikada kullanılması sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hissinin Osmanlı üzerinde yoğunlaştığını görmüştür. Bu nedenle **"hilafet"** ve **"İslamiyet"** faktörlerinin Osmanlı'yı yorgun, yıkık ve bitap düşürdüğünü gördüğünden Batı'ya karşı çok dikkatli olunması gereğine inanmıştır.

---

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz: **Musa ve Yahudilik, Hayrullah Örs**, Remzi Kitabevi, İstanbul-1999, s.274-275,362-370

¹⁰² Özellikle 1923'ten 1950'e kadar yayın dünyasında Yahudiler aleyhine yayın yapan İslamcı bir gazete veya dergi veya kitabın yer almamasına dikkat edilmelidir. **Cevat Rifat Atilhan** gibi yazarların 1950'den sonra İslamcı çevrelerde görülmesi ile başlayan süreç, yeni bir durumdur ve ayrı bir araştırma konusudur.

¹⁰³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.178

Osmanlı – İran, Türkiye - İran İlişkileri:

İran ile kurduğu ve geliştirmeyi düşündüğü ilişkiler hakkında Abdülhamid şunları söylemektedir:

“İran ile hiçbir anlaşma olmaması şayanı teessüftür... Yıldız Sarayı’ımızda şöhretli bir ilim adamı olan Seyyid Cemaleddin “Sünnilerle Şiilerin hüsnü niyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabildir” diyerek bana ümit verdi. Eğer bu söyledikleri hakikat olabilirse İslamiyet için fevkalade bir eser meydana gelmiş olur¹⁰⁴.” Demektedir.

İşte bu noktada karşımıza Türkiye Cumhuriyeti’nin imzaladığı **Sa’dabat Paktı** çıkmaktadır.

Sa’dabat Paktı:

Abdülhamid’i oldukça heyecanlandıran bu proje, sonraları Mustafa Kemal tarafından daha da genişletilerek yaşama geçirilmiştir. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran’da 8 Temmuz 1937’de imzalanan **Sa’dabat Paktı** Abdülhamid’in hayalini kurduğu bir işbirliğidir.

Abdülhamid, İran ile Osmanlı Devleti’nin yapacağı işbirliğinin her iki devlet yararına doğuracağı olumlu sonuçları düşününce bu projenin hayata geçirilmesi için çok çalışmıştır. İran yönetimi de aynı görüşte olmasına rağmen beklenen son adımlar bir türlü atılamamıştır.

Mustafa Kemal, çok daha iyi koşullarda ve Irak ve Afganistan’ı da bu işbirliği içine alarak dört devletin ortak projesi haline getirmiş ve yaşama geçirmiştir. Bugün dünyayı sarsacak nitelikte olan bu bölgesel işbirliği, o tarihlerde, Türkiye’nin bölgenin imkanlarından yararlanarak kendisini Batı’ya karşı savunmak ihtiyacından dolayı önemli görülmüştür. Bu düşünce Abdülhamid tarafından paylaşıldığı gibi bölge ülkelerince de benimsenmiştir.

Sadece Sadabat Paktı bile Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasındaki ilişkinin halef selef ilişkisi olduğunu göstermeye yetmektedir.

Genel olarak incelendiğinde Abdülhamid, dünyanın her yerinde Batı ile soğuk veya sıcak savaş halinde olmuştur. Mustafa Kemal’de aynı mücadelenin içindedir; fakat, o bu politik süreçten kurtulmak istemektedir. Her ne olursa olsun bu savaşlara son verme konusundan çok kararlı davranmıştır. Bunu **“Yurtta sulh, cihanda sulh”** ile ifade etmiştir. Ölmeden önce de Yunanistan dahil bütün devletlerle barış imzalamış ve sağlam ilişkiler başlatmıştır. Çünkü Mustafa Kemal’in kalkınma ve medenileşme hedefleri, bunu zorunlu kılmaktadır. Abdülhamid’in çok isteyip de yapamadığı **“barış”**ı, Mustafa Kemal tesis etmiştir.

Balkan Paktı:

Abdülhamid, hatıralarında Balkan devletlerini bir araya getiren **Balkan Birliği**’ni kurmaya çalıştığını anlatmaktadır¹⁰⁵. Epey mesafe aldığını belirttiği bu proje için Paris Büyükelçisi Münür Paşa’yı görevlendirmiştir. O da açık gizli demeden çalışmasını sürdürmüştür. Abdülhamid’in bu çalışmasının amacı Balkan

¹⁰⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.179; **“Bizim alimler ile Şia alimlerinden bir iki kişi davetle bir cemiyet kurulup mezhep ayrılıkları giderilmeli. Ve belki de büsbütün ortadan kaldırılmalıdır. Daha sonra Almanya’da olduğu gibi, İran hükümdarları İran’da hükmetmekle beraber, askerinin komutası Hilafet makamında olmak üzere, İslam birlik ve beraberliği vücuda getirilmelidir.”** II.Abdülhamid’in Muhtraları, Mehmed Hocaoglu, Kamer Yayınları, İstanbul-1998, s.209-210

¹⁰⁵ Abdülhamid’in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ... s.34; Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.150

devletlerini, Rusya ve Avusturya tehlikesine karşı uyarmak ve işbirliği yapmaktır¹⁰⁶; İslamcı politikalarını uygulamak değildir. Fakat, iktidardan düşürülmesi ile bu proje yarım kalmıştır.

Abdülhamid, Almanya, bazen de İngiltere, Fransa ve Rusya ile kısa süren dostluklar ve işbirlikleri kurmuştur. Amacı devleti, üzerine üşüşen tehlikelerden bir nebze olsun korumak, az da olsa soluk aldırmasıdır.

Abdülhamid sadece İslamcı politikalar izlememişti. Devlete faydası olacağına inandığı her yolu denemiştir. İslamcı politikaları da devletin dünyadaki yalnızlığını gidermek için sahiplenmiştir.

Mustafa Kemal, 1930'da Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya ve Yugoslavya'nın katıldığı Balkan Paktı'nın gerçekleşmesi için çaba göstermiştir. 9 Şubat 1934'te **Balkan Paktı** resmen kurulmuştur. 1940'ta Almanya'nın Romanya'yı işgal etmesi ile Balkan Birliği dağılmıştır.

Görüldüğü gibi Abdülhamid, siyasetin bütün imkanlarını deneyerek devleti ve geleceği güvence altına almaya çalışmıştır. En azından sonrakilere, nelerin yapılabileceğinin hazırlık çalışmalarını bırakmıştır. Bunlar yapılırken de İslam Birliği şartı aranmamıştır.

HALKA GÜVEN:

Mustafa Kemal, "**Bu milleti yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır**" sözü ile yola çıkmıştır. Bu söz, başka hiçbir dayanağı olmayan bir kişinin çaresizlik içinde söylediği bir söz olarak düşünülebilir. Fakat, İstiklal Savaşı'nın Meclis tarafından yönetilmesi, en kritik anlarda bile Meclis'in kapatılmaması, Mustafa Kemal'in milletine güvendiğinin kanıtıdır. "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözü ile de egemenliğin ve meşruiyetin kaynağının millet olduğunun altını çizmiştir.

Mustafa Kemal, tefessüh etmiş, hiçbir fedakarlığı göze alamayan hatta İstanbul'u bırakıp Ankara'nın havasına ve "**lüksüne**" tenezzül etmeyen bir hanedanı¹⁰⁷ ortadan kaldırmak için Fransız Devrimi'nden de ilham alarak millete sığınmanın dışında bir yol bulamamıştır. Hangi amaçla ve hangi ilhamla olursa olsun zaman zaman fesh etse de Meclis'i açık tuttuğu için düşüncelerindeki samimiyeti ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal, Abdülhamid döneminde de meşrutiyetçidir ve bu nedenle de Padişah'ın yılmaz muhaliflerinden biridir. Fakat, II.Meşrutiyet denemesi kısa sürede meyvesini vermiş, öyle gelişmeler olmuştur ki, Abdülhamid'i haklı çıkarmıştır.

Abdülhamid'in, meşrutiyete karşı olmasının sebebi sayılamayacak kadar çoktur! Ermeni, Rum, Yahudi, Sırp, Bulgar, Arnavut, Arap... gibi onlarca milletten oluşan milletvekillerinin arasında birlik oluşturabileceği ortak bir nokta bulamamıştır. Bir ideal etrafında toplanmalarını beklemiş, fakat olumlu bir gelişme olmamıştır. Aksine her milletin, Osmanlı Devleti'nden bir an önce ayrılmak ve kendi devletlerini kurmak olmuştur. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını beğenmediği için kapatmıştır. O her zaman milletin asli unsurundan (Müslüman-Türk) oluşacak bir meclisin, milletimize hizmet edebileceğine inanmıştır. Yani Milli Mücadele'nin yürütüldüğü Büyük Millet Meclisi gibi sadece Müslümanlardan oluşan bir meclisi düşünmüştür.

¹⁰⁶ Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.162-163

¹⁰⁷ Hakkari Milletvekili Mazhar Müfid, Vahdettin'e Milli Mücadele'nin başına geçmesi teklifini yapınca o bunu "Başkentten firar" şeklinde anlamış ve reddetmiştir. Çok sonraları sürgünde ise ailesine "**Gitseydim, İstanbul Rumların olurdu**" demiştir.

Abdülhamid, **"Söyledim, yine söyleyeceğim, anlattım, yine anlatacağım. Düşünmüyorlar mı ki, Osmanlı ülkesi birçok milletin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Böyle bir ülkede meşrutiyet, ülkenin temel unsuru için ölümdür. İngiliz Parlamentosu'nda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı; Fransız Parlamentosu'nda bir Cezayirli parlamenter var mı ki, Osmanlı Parlamentosu'nda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap parlamenter bulunmasını istiyorlar!"**¹⁰⁸

Bu açıklamasından çok net bir şekilde anlaşılmaktadır ki, Abdülhamid, halka güvenebileceği uygun bir ortamdan yoksundur. Bu nedenle meşrutiyet ve demokrasi kendisi ve milleti için henüz çok erkendir. Onun parlamenter sisteme yanaşmamasının bir nedeni de milleti hakkındaki kanaatidir. Şöyle ki:

"Bizdeki müesseseleri garptakiler gibi mütalaa etmeye imkan yoktur. (...) Bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur."¹⁰⁹ **"Sülfato her hastalığa, her bünyeye yaramadığı gibi, usul-i meşrutiyetin de her kavme, her istidadı milliye faydalı olamayacağını zannederim."**¹¹⁰ Demektedir.

Abdülhamid, milletini sever, onları çokça düşünür; fakat, devlet işlerinde halkın görüşünü almayı "... henüz ..." erken bulur.

Bir değerlendirme yaparsak, Mustafa Kemal, ortaya çıkan koşullar gereği sadece Müslümanlarla birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu koşullar Abdülhamid'in endişesini duyduğu I. ve II. Meclis-i Mebusan'dan çok farklıdır. Çünkü onun şikayetçi olduğu ırk, din ve ideal ayrılığı gibi konuların hiç biri gündemde yoktur. Herkes bir ve beraberdir. Vatanın düşman işgalinden kurtarılması ve bağımsızlığın elde edilmesi için çalışılmaktadır.

Mustafa Kemal, İstanbul ve işgal kuvvetlerinin otoritelerine rağmen vatan ve din için ölmeye çağırdığı insanlara çocuk muamelesi yapamazdı; onları yüreklendirmesi gerekiyordu. O, bunu yaptı. Fakat, Meclis'te muhalefetin eleştirilerinden bunaldığında, Abdülhamid'e hak vermiş olmalı ki, Meclis'i feshetmiştir. Kendisini iyi hissettiği zamanlarda milletin çocukluktan çıktığını da söylemiştir. Hatta, Allah'ın yeni peygamberler göndermemesinin nedenini, insanlığın çocukluk çağını tamamladığına ve rüşdüne erdiğine yormuştur.

Halk kendisini yönetecekleri seçebilir mi?

Saltanatın varlığı, **"halk kendisini yönetecekleri seçemez mi"** sorusunu bir ölçüde anlamsızlaştırıyordu. Çünkü padişah seçim dışı kurallarla belirleniyordu, o da diğer yöneticileri atıyordu. Dünyadaki yeni siyasal akımlar her ülkede olduğu gibi Osmanlı'da da padişahın yetkilerini kısıtlamaya yönelik arayışları ve denemeleri gündeme getiriyordu. Kanun-i Esasi ile başlayan

¹⁰⁸ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.61

¹⁰⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.120; **"Millet henüz meşruti idareye hazır değildir. Tahsil ile aydınlanıp liyakat kazanıncaya kadar pederane bir idareye tabi olması zaruridir"** diye Mebusan Meclisini fesh eden Abdülhamid'i bir süre sonra deviren İttihatçıların liderlerinden Talat Paşa sadrazam olunca **"Millet henüz meşruti idareye hazır değildir. Memleketin selameti ve milletin emniyeti için münevver bir istibdat idaresi zaruridir"** dediğini kulağımla duydum. Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım, C.I, s.184; Rauf Orbay Vahdettin'le yaptığı görüşmelerinde Vahdettin'in iki defa **"Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım. O da benim!"** dediğini hatıralarında aktarmaktadır. C.I, s.188, C.II, s.35

¹¹⁰ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Yayına hazırlayan: İbnülemin Mahmud Kemal, Selek Yayınları, İstanbul-1960, s.117

meşrutiyetçi süreç, cumhuriyetle sonuçlanırken dünyadaki bu tür gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Şöyle ki:

Avrupa'da ülkelerinin gelişen dinamik sermayesi ile uzlaşmayan krallar tasfiye olmuş, uzlaşanlar ise ancak yetkilerinin önemli bir kısmını seçilmişlere devrederek yaşayabilmişlerdir. Bu gelişmeler kralları sembolik hale getirmiştir. Yani Avrupa'nın kralları ülkelerindeki gelişmelere yenilmişlerdir.

Oysa I.Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın durumu çok farklıdır. Çünkü, Osmanlı Devleti tüm kurumları ile düşmanlarına ekonomik, siyasi ve askeri açıdan yenilmiştir. Tarihte benzer koşulları yaşayan Roma İmparatorluğu'na ne olduysa Osmanlı İmparatorluğu'na da o olmuştur. Bu durumda varlığını sürdürebilen bir kral Batı'da olmadığı gibi bizde de örneği yoktur. Böylelikle Osmanlı Hanedanı, demokrasi mücadelesine gerek kalmadan, askeri nedenler sonucunda tasfiye olmuştur. Yeni devlet de, Osmanlı hanedanına dayanarak kurulmamıştır. Halkın gücünü keşfedenler önce cumhuriyete sonra da demokrasiye giden yolu açmışlardır.

İslamcılar bu ve benzeri gelişmeler karşısında, halkın kahir ekseriyetinin Müslüman olduğu bir ülkede "**halkın yönetime katılımını ve cumhuriyetin demokratikleşmesini**" savunamadıklarından devletten; devleti yönetenler de İslamiyet'ten uzaklaşmışlardır.

Oysa herkesin önünde iki seçenek vardır: Ya milletin henüz çocuk olduğu varsayılarak saltanat şu veya bu aile tarafından sürdürülecek, ya da millete güvenilerek cumhuriyete ve demokrasiye geçilecektir. Türkiye er veya geç ikinci seçeneği kabul edecekti. Zamanı mıydı? "**Başarıldığına göre zamanıymış**", demek en doğrusu olsa gerek.

İngiltere faktörü:

Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte dönemin süper gücü olan İngiltere'nin telkinlerinin oldukça etkili olduğu tezi ileri sürülmektedir¹¹¹. Çünkü İngiltere sadece süper güç değil, oldukça uzun ve kanlı bir savaşta yenildiğimiz; şu veya bu şekilde masaya oturup anlaşmak zorunda kaldığımız bir devlettir. İngilizler ile işbirliği yapmayı istemek veya İngilizci veya mandacı olmak ne demektir, bu konu 1918-1923 koşullarında ne kadar önemlidir, bu soruların üzerinde durulması gerekir.

İşgal günlerinde İstanbul'da İngiltere Sefirliği'nin kapısını aşındıran ve aman dileyenlerin listesi incelendiğinde şaşılacak bir tabloyla karşılaşılacaktır.

¹¹¹ "27/12/1335'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon'un kardeşi Erzurum mümessili Kaymakam Ravlinson ile dairemde görüştüm. Lord Gürzon'un M.Kemal'e olumlu mesajlarını iletirken konuşma sırasında

- **Yeni hükümetin cumhuriyetçi olması,**
- **Başkent'in Anadolu'ya alınması,**
- **Hilafetin siyasetten arındırılması,**
- **Selametimizin gereği Müslümanların Anadolu'da toplanması, Ermeni ve Rumların ise dışarı atılması telkinlerinde bulundu. Ayrıca Ravlinson**
- **Fransızların Suriye'ye 12.000 müstemele askeri getirdikleri ve içlerinde bir tane bile Fransız olmadığını,**
- **İtalya'nın iç karışıklıklarla sarsıldığını ve Anadolu'ya silah sattığını,**
- **Venizelos'un Yunanistan'da gözden düştüğünü,**
- **Amerika'nın vahim karışıklıklar yaşadığını,**
- **Ruya'nın komünizmden dolayı 10 seneden önce kendisine gelemeyeceğini,**
- **İzmir'i Yunanlıların kolaylıkla tahliye edeceklerini, çünkü orayı elde tutacak yeterli paralarının olmadığını, daha önemlisi ise İngiltere'nin artık Yunanistan'ı istemediğini ve**
- **İngiliz sermayesinin sulhten sonra Türkiye'ye malim yardımlar ve yatırımlar yapmaya hazır olduğunu anlatır. Bunu yazılı olarak 29/12/1335'de M.Kemal Paşa'ya bildirdim."**
Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.414-417

Çünkü muhalif ve muvafık, herkesin İngiltere ile uzlaşma yolları aradığı; fakat sefirlüğün, bu kişileri ve önerilerini önemsemediği, hatta bir kısmını kapıdan kovduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Hanedan üyeleri, Batıcılar, İslamcılar ve Milliyetçiler, askeri ve sivil ile birçok kişi vardır. Birçok kişi ise ABD, Fransa hatta İtalya'dan yardım, işbirliği ve manda istemekten çekinmemişlerdir. Vatanını seven herkesin gayrete geldiği bu dönemde akla gelen her yol denenir! Bu tür arayışlar içerisine Mustafa Kemal de girmiştir¹¹². İngilizlerin **Daily Mail** gazetesine **"İngilizler'e yardım edebileceği bir makama geçmek istediğini"** söylemiştir¹¹³. Bu dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde şaşılacak bir durum yaratmamaktadır.

Benzer bir durumu II.Abdülhamid de yaşamıştır. II.Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin kabulüne değinirken şunları söylemektedir:

"Ordu iki kısma bölünmüştü ve kaynaşma halindeydi. İngiliz politikasının tesirlerini izale edebilecek bir tek çare kalmıştı. O da bizzat kendim inkılapçı görünenlerin başlarına geçerek Kanun-u Esasi'yi ilan etmek, bu suretle de İngilizler'in tavsiyelerine uymuş görünmektir. Bu İngilizler'in tertiplerini başarısızlığa uğratabilecek yegane çaredir."¹¹⁴

Abdülhamid bir süre için İngilizci olmayı çözüm olarak görmüşse, Mustafa Kemal'in daha ağır koşullarda en azından Abdülhamid kadar İngilizci görünmesi normal bir gelişme olarak kabul edilmelidir. İngilizci olmanın ölçüsünü de yine Abdülhamid koymaktadır: **"İngilizlerin tavsiyelerine uymuş görünmek!"**

Amerikan Mandası:

"Amerikan Mandası", Sivas Kongresi'nde üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Birçok aydın, siyasetçi, asker... Amerika mandası altında Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunabileceği ve ekonomik kalkınmanın da kısa sürede gerçekleşebileceği kanısındadırlar. Uzun tartışmalar yapılır, sonunda Mustafa Kemal'in de tasvibi ile ittifakla alınan karar sonucu Amerikan Kongresi'ne

¹¹² Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım, C.I, s.227-228

¹¹³ Mütareke günlerinde her olanağı araştıran Mustafa Kemal, İngilizlere yakın görünmeye önem vermiştir. Ünlü casus Rahip Frew ile ahbaplık etmiş, İngiliz yetkilileriyle temas kurmaya çalışmıştır. Pera Palas'ta Daily Mail muhabiri Ward Price'tan kendisini İngiliz yetkilileriyle konuşturmasını istemiştir. Ward Price'a göre, Mustafa Kemal şöyle der: **"Eğer İngilizler, Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa, İngiltere yönetiminde bulunan tecrübeli Türk valileri ile çalışmak gereğini duyacaklardır. Böyle bir yetki çerçevesinde hizmetlerimi sunabileceğim uygun bir yerin mevcut olup olmadığını bilmek isterim."** Ward Price, bunu istihbarat subayı Albay Heywood'a iletir, o **"İşsiz Türk generalleri kendilerine iş arıyorlar"** diye üzerinde durmaz. Mustafa Kemal belli bir amaçla, gazetelere İngilizleri öven demeçler verir. Örneğin 17 Kasım 1918 tarihli Minber Gazetesi'nde şu demeci çıkar: **"İngilizlerin Osmanlı milletinin özgürlüğüne dikkat gösterdikleri saygı ve insanlık karşısında, yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha çok iyiliğini isteyen bir dost olamayacağı inancıyla duygulanması pek doğaldır."** 18 Kasım'da da Vakit Gazetesi'ne **"Britanya Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan iyi niyetinden kuşku duymak istemem"** der. İttihatçılar'ın yeni adla kurdukları Teceddüd Partisi'ne girdiği haberini hemen yalanlar. İngilizler ile anlaşmak üzere olduklarını söyleyen Damat Ferid'in bakanlarını hemen kutlar ve çok sevdiğini belirten gösteriler yapar. Damat Ferid, baştercüman Ryan'a, Mustafa Kemal'le yemek yediğini, bağlılığı hususunda ondan yeterli teminat aldığını, onu, bağlı bir subay ve centilmen saydığını belirtir. Böylece Samsun yolu açılır... Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yayınevi, Birinci kitap, İstanbul-1995, s.121-122; Murat Bardakçı, Şahbaba, s.99; Sadi Borak, Ata ve İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul-1983, s.83

¹¹⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.124; **Abdülhamid, hilafet makamının gücünü kullanarak İngiltere'ye Afganistan ve Hindistan'da yardımcı olmaya çalışmıştır.** Geniş bilgi için: Dr.Cezmi Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İstanbul-1995

manda olmak için bir mektup gönderilir. Telgraf haline getirilen bu mektup Sivas Milli Kongresi adına Reis Mustafa Kemal Paşa, Birinci Reis Vekili sıfatıyla Rauf Orbay ve İkinci Reis Vekili sıfatı ile Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa tarafından imzalanır¹¹⁵.

İki yıl Türkiye'de büyükelçilik yapan ve Mustafa Kemal'le sıkça görüşen **Charles H. SHERRILL, Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, adlı kitabında "manda" konusuna şöyle değinmektedir:

"Bu konu, Sivas Kongresi'nde ve memleketin her tarafında tartışılmıştı. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 tarihli toplantısında "Mazide uzun yıllar boyu Amerika'da aleyhimize yapılmakta olan propagandaların tesirlerini ortadan kaldırmak maksadıyla, memleketi tetkik ve gerçek durum hakkında bir rapor vermek üzere Amerikan Kongresi'nden bir hey'et çağırılması" hususu ittifakla kararlaştırılmıştı. Bu Türk talebini belirleyen yazı, Kongre'nin başkanı olarak Mustafa Kemal tarafından imzalanmış ve gönderilmişti. Talep üzerine, ABD'den "King-Crane Komitesi" denilen heyet gelmişti. Ayrıca General Harbord başkanlığında bir askeri grup da, diğer heyeti takiben geliyordu. General Harbord, 20 Eylül 1919'de Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüşmüştü.

ABD tarafında kabulü istenen "Amerikan Mandası" fikri tamamen Türklere aittir, ABD'ye değil. Sonra, durumu incelemek üzere Türkiye'ye gelen heyetler ve komiteler, Sivas'ta Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanmakta olan Milli Kongre'nin isteği ve daveti üzerine gelmişlerdi. Ve nihayet, ABD teklif edilen mandayı kabul etmemiştir. Bu üç önemli noktanın yarısı Türkiye'nin, diğer yarısı ABD'nin lehinedir.

Türkiye açısından şu söylenebilir: Amerikan mandasının başlıca propagandacıları Anadolu'da değil, İstanbul'da idi. Planı destekleyenler Amerikan mandasını Avrupa devletlerinden herhangi birisine verilecek mandaya göre "ehven-i şer" telakki ediyorlardı.

Mustafa Kemal, Amerikan mandası projesini hemen reddetmemiştir. Bir müddet beklemeyi uygun görmüştür. Hatta bunu, yalnız ve yalnız "milletin birliğini, anayurdun bütünlüğünü, istiklal ve bağımsızlığını sağlamak için" bir araç olarak görüyordu. Mustafa Kemal, ABD'ye güveniyordu. Türkiye'nin ayağa kalkmasından sonra ABD'nin hemen ve tamamen çekilip gideceğini düşünüyordu.

Bütün Türkiye'yi içine alacak olan Amerikan mandası fikrinin alenen ortaya atılması, Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve İtalya arasında ve ayrı ayrı mandalar halinde taksimini önlemiştir. Ayrıca bu tartışmaların açıktan açığa ve geniş ölçüde tartışılması, Türkiye'nin kendisini toplaması için birkaç aylık bir zaman kazandırmıştır.

Nadiren değinilen bir konu da şudur: I.Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler arasında ortak zaferin sonucu olarak toprak, para veya manda kabul etmeyen tek devlet Amerika'dır. Türkler, Amerikan mandasından bahsedildiği günlerde ABD'ye güvenmekte haklıydılar. Biz de, manda teklifini reddetmekle bu güveni doğrulamış oluyorduk¹¹⁶".

¹¹⁵ Geniş Bilgi için bkz: Rauf Orbay, Siyasi Hatıratım, C.I, s. 249-280

¹¹⁶ **Charles H. Sherrill, Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, Çev. Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser, s.92-95 ; Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz adlı eserinde " **Arkadaşların İstanbul'da iken düşünmeye başladıkları, gerekirse Bolşevik olma fikrinin, Amasya'da olgunlaştığını gördüm. İşgalden kurtulmak için yalnız Bolşeviklik değil, Amerikan Mandası fikri de Mustafa Kemal ve çevresi tarafından kabul edilmişti. Bunu 17 Haziran'daki mutalaamla engelledim (s.56-59,74-75)**" demektedir.

Abdülhamid, buna benzer bir durumu Osmanlı Rus Savaşı'nda yaşar. Savaş durumunun müzakere edildiği günlerde özellikle Mithat Paşa ve arkadaşları İngiltere ve Fransa'nın savaşa bizzat katılarak Osmanlı Devleti yanında yer alacaklarını ileri sürerler. Çünkü, Rusların Osmanlı topraklarını işgal etmesine bu devletlerin izin vermeyeceklerini, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerini tahmin etmektedirler. Hatta bundan çok da emindirler. Oysa İngiltere Sefiri Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaşa girecek gücünün olmadığı haberini Abdülhamid'e ilemiştir.. Buna rağmen Abdülhamid kendisi açıkça itiraf etmese de, o da destek göreceklelerinden ümitlidir. Abdülhamid daha önce Osmanlılarla birlikte Osmanlı'yı kurtarmak için Ruslarla savaşan İngiltere ve Fransa'ya başvurur, destek ister; fakat, olumlu bir yanıt alamaz. İngiltere ve Fransa bu savaşta taraf olamayacaklarını resmen açıklarlar! Yani İngilizler ve Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin düşman işgalinden kurtarılmasına yardım etmezler! Osmanlı Devleti ileri gelenleri buna çok şaşırırlar!

Bu teklif sadece Osmanlı'dan gelmiştir! Kabul edilmemesi hem Osmanlı'nın hem de İngiltere ve Fransa'nın lehine olmuştur!

Abdülhamid, henüz padişahlığının ilk yıllarındadır. Ordusunu ve dünyayı iyi tanımamaktadır. Kısa bir süre sonra, savaşa girilmekle büyük bir hata yapıldığını anlar. Meclis Abdülhamid'i suçlar, o da savaşa neden olan Mithat Paşa ve adamlarını... Abdülhamid, durumu fırsat bilerek, zaten başından beri rahatsız olduğu Meclis'i fesheder. Bir süre sonra Rus Ordusu Komutanı Grandük Nikola, karargahını Yeşilköy'e kurar...

III.BÖLÜM

İNKILAPLAR

Osmanlı Devlet adamları Viyana bozgunu ile Pasarofça Antlaşması arasında geçen süreyi bazen yenilgilerin geçici olduğunu ileri sürerek, bazen birbirlerini suçlayarak, bazen de Batı'da önemli gelişmeler olduğunu tartışarak geçirmişlerdir. Batı'da önemli gelişmeler olduğu görüşü ağır bastığından Viyana (1717) ve Paris'e (1721) elçi gönderilmesine karar verilmiştir.

İtfaiye teşkilatının Batı'daki örneklerine uygun biçimde yeniden düzenlenmesi ve matbaanın getirilmesi Batılılaşmanın başlangıç yenilikleri olarak gösterilebilir. Fakat asıl önemli ıslahat girişimleri askeri alanda olmuştur. I.Mahmut, I.Abdülhamid ve III.Selim dönemlerinde askeri alanda yapılan ıslahatlar oldukça önemlidir.

Batı'da bütün yönleri ile varlığını kanıtlayan medeniyet olgusu doğal olarak Osmanlı devlet adamlarının günlük yaşamlarını da etkilemiştir. Devleti yönetenlerin günlük yaşamlarındaki batılılaşma özentisi yaygınlaşınca ulemanın dikkatini ve tepkisini çekmiştir. Ordudaki ıslahatlardan dolayı statüsü zayıflamaya başladığı için rahatsız olan yeniçeriler, yabancılaşmaya tepki gösteren ulema ile ağır vergilere karşı olan esnaf arasında zaman zaman doğal bir muhalefet birliğinin oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da Pasarofça Antlaşması'ndan II.Mahmut'a (1108-1839) kadar geçen süre içinde önemli ayaklanmalar olmuştur. Lale Devri'ne son veren Patrona Halil Ayaklanması ile III.Selim'in devrilmesine neden olan Kabakçı İsyanı buna örnek gösterilebilir. Bu isyanlara rağmen ıslahatlar devam etmiştir.

II. Mahmut dönemine kadar devlet sadece vergi toplayan, asker besleyen ve adalet dağıtan bir idari yapı olmaktan çıkmış eğitim, sağlık, ekonomik ve bayındırlık hizmetleri de üslenmiştir. Bu radikal değişim beraberinde önemli sorunları da getirmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı'nın ekonomik, sosyal, siyasal,

hukuki, dini, ahlaki, kültürel ve medeniyet anlayış ve tercihlerinde önemli değişimlere neden olmuştur.

Denebilir ki, bu dönemdeki değişimler Türk askeri strateji tarihi açısından da tam bir dönüm noktası olmuştur. O döneme kadar sadece iç ve dış güvenlik konularından oluşan askeri strateji anlayışı, Batı'dan etkilenilerek ulus devlet stratejisinin askeri alandaki prensiplerini benimsemeye başlamıştır. Askerler, daha önceleri ilgilenmedikleri konularla bu dönemde - eğitim, sağlık, ekonomi, bayındırlık gibi - askerliğin bir gereği olarak ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Bu da askerlerin sivil kurumlar üzerindeki yetkisini ve gücünü artırmasına neden olmuştur. **Doğal olarak sivil kurumların güçlenmesi ordunun da güçlenmesi anlamına geldiğinden ordu, batılılaşmanın öncülüğünü üstlenmek gibi bir misyonu taşımak zorunda kalmıştır.** Bu da yeni birçok gelişmeyi doğurmuştur.

Rahatlıkla görülebileceği gibi ıslahat hareketlerine öncelikle ordudan başlanmıştır. Sivil hayatı kapsan ıslahatlar ise sonradan yapılmıştır. Bunun açık nedeni şu olmalıdır:

Osmanlı batılılaşmasının bir tek amacı vardı: O da **Batı'yı yenmek için batılılaşmaktı.** Ordunun batılılaşması Batı'yı yenmeye yetmeyince diğer kurumların da batılılaşması gündeme geldi. Bu da yetmeyince Batı'yı yenmenin son çaresi olarak halkın da batılılaştırılmasına karar verildi.

İşte Osmanlı batılılaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin batılılaşması arasındaki nüans bu noktada belirginleşmektedir. Osmanlı Devleti önemli ıslahatlarla büyük ölçüde batılılaşmıştı. Kalan az bir kısmının da nasıl batılılaşacağı tartışılmaktaydı. Fakat halkın batılılaşması için gereken ıslahatlar yapılamamaktaydı. Çünkü Osmanlı Devleti gayri müslim vatandaşlarını Batılı devletlerin himayelerine kaptırmıştı, ayrıca ıslahat girişimleri ile Müslüman halkı da kaybetmeyi göze alamazdı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında meydana gelen olaylar hemen hemen bütün ekonomik, sosyal ve siyasal dengeleri değiştirmişti. İşte bu noktada, İstiklal Savaşı'nın ortaya çıkardığı farklı durumu iyi değerlendiren Mustafa Kemal, ertelenmiş olan halkın batılılaştırılması programını yürürlüğe koyarak Osmanlıdan beri devam edegelen "**Batı'yı yenmek için batılılaşmak**" projesini kısa sürede tamamladı.

Belirttiğimiz gibi batılılaşma adımlarının hepsi az veya çok bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bu muhalefet Abdülhamid'e yapıldığı gibi Mustafa Kemal'e de yapılmıştır.

II.Abdülhamit, ıslahat hareketlerinde karşılaştığı zorluklara değinirken bu konuya ilginç bir açıklık getirmektedir:

"Büyük devletlerin sefirleri köşklerinde oturup bilmedikleri ve tanımadıkları memleketimiz hakkında hükümler veriyorlar. Kendi aralarında anlaşamayan bu insanların bir tek müşterek noktaları var: Kamuoyunda sanki bütün inkılaplar onların teklifleri ve baskıları ile yapılmış gibi bir tesir uyandırarak bizi milletimiz önünde küçük düşürmek, buna mukabil Hıristiyanları yükseltip azametlenmelerine vesile olmak. Bu inkılap mevzuu şeytanca bulunmuş bir desisedir,¹¹⁷" demektedir.

Abdülhamid ıslahat yapacaklara da bazı uyarılarda bulunur:

"Memleketin içinde bulunduğu şartlar iyi incelenmelidir. Küçük bir zümrenin gelişmişlik seviyesi değil, halkın genel seviyesi dikkate

¹¹⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.110-111

alınmalıdır. Batı'dan gelen herşeye kuşku ile bakan ulemanın muhalefeti hesaba katılmalıdır¹¹⁸."

Abdülhamid "**Acele işe şeytan karışır¹¹⁹**" sözünü ıslahatlar için özenle kullanmıştır. Abdülhamid, bu prensiplere dikkat ederek ıslahatlar yaptığını ve gelecek nesillerin göreceği "**yeni bir medeniyet**" için elverişli bir zaman hazırlamakta olduğunu anlatır. Bu arada yeni medeniyetin de İslam Medeniyeti ile Batı Medeniyeti'nin sentezinden doğacağını belirtir.

"Memleketin hakiki şartları ve halkın medeniyet seviyesi nazarı itibara alınmalıdır. Avrupa'dan gelen her şeyi şüphe ile karşılayan, pek çok defa fermanlarımızı aldığı anda yakan ulema sınıfın aksülamelini de hesaba katmak lazımdır... Avrupa Medeniyeti'nin en iyi taraflarını alıp, şark kültürüyle meczetmek suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyeti, bizde ancak müstakbel nesiller görebileceklerdir¹²⁰", der.

Abdülhamid her konudaki ihtiyatını, ıslahatlar konusunda da göstermiştir. Bu dikkati gözardı etmeden, hemen her konuda az çok yenilik yapmıştır. Osmanlı tarihinin en yenilikçi padişahlarından biridir. Ama hiçbir zaman radikal bir inkılapçı olmamıştır. O her yeniliği eski ile birlikte yaşatmıştır. Abdülhamid döneminde Osmanlı'da her şeye rastlamak mümkündür. **Eski, çökmüş haliyle, yeni de filiz haliyle Abdülhamid döneminde vardır.**

Harf İnkılabı:

Tanzimat; Batı ile ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan birebir ilişkilerde yüzyüze geliş başdöndürücü bir şekilde hızlandırmıştır. Birçok konuda yeni görüşlerin tartışma gündemine gelmesi, Batı ile yüzyüze gelişin bir sonucudur. Harf inkılabı da bu koşullarda gündeme gelmiştir. Batı'daki okur yazar oranının yüksekliliği, Batı'yı tanıyanları yeni arayışlara yöneltmiştir.

Halkın eğitim ve öğretim düzeyini yükseltmek için araştırma yapan birçok kişinin ilk önerisi, alfabe konusundaki sorunların çözülmesi olmuştur. Çünkü, Arap alfabesini yazmak ve okumak zordur.

1860'larda Arap alfabesinin revizyonu düşünülmüş ve birçok teklif ileri sürülmüş; fakat, yöneticiler önerileri dinleyip sonunda rafa kaldırmışlardır. Daha sonra Latin alfabesi gündeme gelmiş, onun daha kolay okunup yazılabileceği ileri sürülmüştür.

Bu öneri başlangıçta çok tepki görmüş; fakat, Latin alfabesinin önemi kısa zamanda birçok kişi tarafından kavranmıştır. Ulemanın bu konuda yeniliğe açık olmaması yöneticileri ıslahat yapmaktan men etmiştir. Abdülhamid de bu tartışmaların içindedir:

"Ben tahta çıktığımdan beri, ilk okulların sayısı on misline çıkmıştır (20.000 mektep). Bu sayı maalesef azdır ve halka kafi gelmemektedir. Liselerimizin seviyesi gayet yüksektir... Ancak daha fazla lise kurmamak, bunların yerine mühendis, mimar gibi fen adamları yetiştiren müesseselere talebe hazırlayacak rüştüyeler açmak daha yerinde olur... Ulemamızın ifrat derecesinde muhafazakar olmasından dolayı, yüksek okullarımızı modern hale getirmek çok güçtür,¹²¹" derken alfabe konusunda da şunları söylemektedir:

¹¹⁸ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.195

¹¹⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.196

¹²⁰ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.196

¹²¹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.189

“Yazımızı öğrenmek pek kolay değildir. Bu işi halkımıza kolaylaştırmak için belki de Latin Alfabesini kabul etmek yerinde olur. Her ne kadar bu harflerle, lisanımızdaki bazı sesleri vermek güçlüğü mevcut ise de bunu ayarlamak şüphesiz kabil olabilir.

Aklı başında hiç kimse öğrenmeye düşman olamaz. Ben de bütün dindaşlarıma iyi ve faydalı olan her yeniliği tanıtmak istiyorum¹²².”

Abdülhamid, halkı cehaletten kurtarmak için birçok girişimde bulunmuş, fakat beklediği sonucu alamamıştır. Abdülhamid de Arap alfabesinin zorluğuna inanmıştır. Resmi komisyonlar kurmuş, raporlar hazırlatmış, fakat ulemanın sert tepkisi projeyi arka plana itmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonraki günlerde (1924’te) bir grup Latin alfabesi yanlısı Mustafa Kemal’e harf inkılabı yapması yönünde talepte bulduklarında **“Zamanı var!”** diyerek ortamın olgunlaşmasını beklemiştir. Zamanı geldiğine inandığı bir dönemde de, harf inkılabını yapmıştır.

Mustafa Kemal’i bu inkılabı yapmaya zorlayan birçok neden vardır. Öncelikle Abdülhamid’in cehaletle mücadeleye görüşünü paylaştığı kesin. Dindaşlarını faydalı yeniliklerle tanıştırmaya görüşü de önemlidir. Mustafa Kemal’in önemli bir nedeni daha vardır:

Birinci aşamada yüzyıllardan beri sürekli savaşılan Batı ile bir şekilde barışmak, ikinci aşamada Batı Medeniyeti’ni tanımak ve ondan yararlanmak, üçüncü aşamada ise **“Batı Medeniyeti’ni aşmak”**tır. Bunun temel araçlarından biri de alfabadir. Okur yazar oranı %10’dan az olan bir ülkede böyle bir inkılabı yapmadan bu hedeflere varmanın imkansızlığına inanmaktadır.

Aradan geçen zaman Abdülhamid’i de, Mustafa Kemal’i de bu konuda haklı çıkarmıştır. Çünkü okur yazar oranı %80’in üzerine çıkan Türkiye’de İslamcısı, Milliyetçisi ve Batıcısı ile tüm millet, Batı’yı anlamaya ve aşmaya çalışmaktadır.

Ahkam-ı Şer’iyye’nin lağvı:

Osmanlı Hukuk düzeni, İslam Hukuku (usul-u fıkıh ve fıkıh) ilminden yararlanarak oluşturulmuştur. Birçok kaynak yanında fıkıhın, özellikle Hanefi fıkıhının etkisi inkar edilemez. İstanbul’un fethi, Osmanlı Devleti için birçok konunun başlangıcı olduğu gibi, yönetimde ve hukukta da önemli yeniliklerin başlangıcı olmuştur. II. Mehmet, ulemeden öne geçerek devletin ihtiyacı olan kanunları kendisi irade etmeye başlamıştır.

İçtihatın hor görüldüğü, özellikle bunu denemeye kalkışan Molla Hüsrev’in ağır eleştiriler aldığı bu dönemde II. Mehmet kanunnameler çıkarmıştır. Zamanla kanunname sistemi gelenek haline gelmiş ve daha sonraki padişahlar da kanunname çıkarmaya başlamıştır. Her çıkan kanunname fıkıhın, hukuk düzeni içinde işgal ettiği yeri biraz daha daraltmıştır. Bu dönemde ulema ise eski ve küçük dünyasında matematiğin ve felsefenin zararlarını tartışmıştır. Fakat, padişahlara çözüm adına bir proje veya ıslahat programı sunmamışlardır. Bu tür çalışmalardan uzak olmalarının en önemli nedeni, Osmanlı medreselerinin yüzyıllardan beri duraklama dönemine giren İslami ilimler geleneğinden gelmesidir. Bunu aşacak bir çaba da gösterilmemiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni sorunlar padişah kanunnameleri ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı gibi, bütün İslam dünyasında da, fen bilimlerinde yeni bir çalışma olmadığı gibi sosyal bilimlerde de herhangi bir kıpırdanmaya rastlanmamaktadır.

---

¹²² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.192

İslami ilimlerin durakladığını çok önceleri ünlü İbn-i Haldun Mukaddime'sinde yazdığında, tarihler Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenildiği günleri göstermektedir.

Tanzimat'a gelindiğinde ise durum iyice vahimleşmiştir. Sorunların çözümüne padişah kanunnameleri de yetmez olmuştur. Her şeye fetva veren şeyhülislamlık makamı, bir türlü içtihat müessesesini tartışmaya açmamış ve 1840'tan sonra ise asıl şaşılacak yeniliklere fetva vermeye başlamıştır. Şeyhülislamlık makamı önceleri padişah kanunnamelerine "**Şeriata uygundur!**" fetvaları verdiği gibi Batı'dan kitap halinden tercüme edilen kanunlara da yine "**Şeriata uygundur!**" fetvalarını vermiştir.

Tanzimat'ın başlangıcında Batılı anlamda mahkemeler kurulmuştur. Bununla beraber 1847 ve 1858 Arazi Kanunu, 1850 Ticaret Kanunu, 1858 Ceza Kanunu, 1861 Ticaret Kanunu (ikinci kez), 1864 Deniz Ticaret Kanunu, 1868 Ticaret Mahkemeleri Usulü, 1880-1881 Usul Kanunları da (kanunların çoğu Fransa'dan alınmıştır) şeyhülislamların fetvaları ile yürürlüğe girmiştir.

Buna tepki olarak ama Batılı kanun tekniğine uygun olarak 1868-1876 tarihleri arasında Mecelle Cemiyeti tarafından Hanefi fıkıh kaynaklarından yararlanılarak medeni konuları içeren Mecelle hazırlanmıştır.

Abdülhamid, "**Kendi programımızı tatbik etmeliyiz ve her şeyden evvel de şeriatın gösterdiği yoldan gitmeliyiz...**," veya "**Bizim için hayırlı olan kudretimizin esası olan şeriata dönmektir,**" derken Mecelle Derneği'ni neden kapatmıştır? Kendisine daha şeri bir yol mu bulmuştur? Acaba Abdülhamid sıkça kullandığı "**şeriat**" kavramı ile neyi anlatmak istiyordu? Hukuk sisteminin tamamen batılaşmış bir dönemde bir kıpırdanış anlamına gelen Mecelle Cemiyeti'ni de kapattıktan sonra neyin peşinden, hangi şeriatın peşinden koşulmuştur?

Abdülhamid, daha önce de belirttiğimiz gibi İslami ilimlerin ve ulemanın geri kaldığını, istihaleye uğradığını ve tanınmaz hale geldiğine inanmaktadır. Batılılaşmanın gerekli olduğu konular arasında hukuku da görmeli ki, 33 yıllık iktidarı süresince hukuk sistemini değiştirme, yani şer'ileştirme gibi bir çaba göstermemiştir.

Hukuki kapitülasyonlar diyebileceğimiz yabancılara ve gayri müslimlere tanınan yasal ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'nin varlığını tartışmalı hale getirmişti. Abdülhamid bundan o kadar bunalır ki, sonunda "**İnşallah, bu imtiyazları yıkmak hak ve kuvvetini Allah bize kismet eder,**"¹²³ duasına sığınır. Çünkü Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç hukukuna yaptıkları müdahaleler Abdülhamid'in tahammül sınırını aşmıştır.

Cumhuriyet'e gelindiğinde her şey çok farklıdır:

Mecelle genel hukuk sistemi içinde yapısal bir sorun gibi durmaktaydı. Her ne kadar, Mecelle kanun sistemine göre hazırlanmış olsa da, sistemde bir uyumsuzluk oluşturmaktaydı. Ya hepten Batı hukuk sistemi benimsenecektir ya da ilmen yeni bir hukuk düzeni ortaya konacaktır. İkinci şık mümkün olmadığına göre birincisi çelişkisiz ve tam olarak benimsenmiştir.

Ayrıca yeni Türk Devleti, hukuk konusunda önemli dış baskılarla da karşı karşıyadır. Osmanlı Devleti'nde hem hukukta çoğulculuk, hem de yargıda çokluk vardı: Şeriat Mahkemeleri, Cemaat Mahkemeleri, Konsolosluk Mahkemeleri, Nizamiye Mahkemeleri... gibi. Özellikle gayri müslimlerin davalarının hangi mahkemelerde görüleceği ciddi sorunlar çıkarmaktaydı. Lozan görüşmelerinde bu konudan yola çıkarak Türkiye'nin uygulayacağı İslami kanunlardan gayri müslimleri korumak için Avrupa devletleri Türkiye'nin iç işlerine karışma hakkı

¹²³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.96

istemişlerdir. Batılı devletlerin Türkiye'ye müdahalelerine meydan vermemek için, Mustafa Kemal tercihini tam olarak Batı Hukuk sisteminden yana yapınca, Batılı devletler müdahale edebilecekleri bir nokta bulamadıklarından bu taleplerinden vaz geçmişlerdir.

Şeyhülislam, Batı'dan tercüme edilen kanunları mevcut fıkıh literatürüne göre inceleyerek fetva vermekteydiler. "**Caizdir!**" dedikleri kanunların, gavurların da olsa kabul edilebilir olduklarını görmüşlerdir. Fakat Batı hukukunun oluşumuna etki eden kaynakların neler olduğundan habersizdirler. Oysa Batı'dan aktarılan hukuk sistemi, Orta Çağ Batı Hukuku değildir. Batı'da her alanda olduğu gibi hukukta da köklü değişiklikler yaşanmıştır. İslam hukuk kitaplarının Batı dillerine çevrilmesi Avrupa'nın yenilikçi bütün hukukçularını derinden etkilemiştir. İslamiyet'in etkisi ile oluşan Batı hukukunun Osmanlı'ya ve Türkiye'ye uygulanmasında çok önemli sorunlar çıkarmamasının en önemli nedeni, bize göre budur.

Abdülhamit hatıralarında **Türk Kadını** ve **Harem** hakkında uzun açıklamalar yaparken Batılıların eleştirilerine de cevaplar vermiştir. Bir yerinde aynen şunu söylemektedir:

"Zannedirim bir zaman sonra, bizde de tek kadınla evlenmeyi kabul etmek icap edecektir. Bu her bakımdan milletimiz için daha uygundur,¹²⁴" der.

Abdülhamid bu görüşü ile **Medeni Kanun**'da da bir yeniliğin yapılması gereğine işaret etmektedir ve gelecek kuşaklara hedefler göstermektedir.

Sonuç olarak Mustafa Kemal "**Bugünkü çağın ihtiyaçlarına uygun kanun yapmak ve onu iyi tatbik etmek imar ve ilerleme sebeplerinin en mühimlerinden**¹²⁵" derken hangi prensiplerden yola çıkılacağına da değinmektedir: "**Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkar olunamaz**" kaidesi **adalet siyasetimizin temel taşıdır,**¹²⁶" demekle prensibini de ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk mevzuatı oluşurken yaptığı tercihlerle, Abdülhamid'in gelecek düşünceleri ile çelişmediği gibi adeta onun hedeflerinin sıkı bir takipçisidir.

Laiklik:

Abdülhamid, "**Din ve devlet tamamen ayrı iki İDARE olursa, o zaman Müslümanlarla Hıristiyanların müşterek askerlik yapmaları gerekebilir. Fakat bu kadar saçma bir fikri hiçbir halife kabul etmez,**¹²⁷" derken bir kaygıdan yola çıkarak din ile devlet "**idare**"sinin ayrılamayacağını söylemektedir.

Osmanlı Devleti'nin 19'uncü yüzyılda önemli oranda gayri müslim tebası vardır. Fakat, gayri müslimler Batılı devletler tarafından Osmanlı Devleti aleyhine kolanmaktadır. Özellikle Balkan Hıristiyanları ayrı devlet olma aşamasına gelmişlerdir. Anadolu'da Ermeniler ve Rumlar da bu arayış içindedirler. Osmanlı'nın vatandaşı gibi görünen önemli bir nüfus, aslında Osmanlı'nın en tehlikeli düşmanı haline gelmiştir. Doğal olarak Abdülhamid, din ve devlet idaresinin ayrılması halinde isyankar gayri müslimler ile Müslümanların aynı orduda Osmanlı'yı savunacaklarına anlam veremez. "**Bu ancak hainlere devleti**

¹²⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.201

¹²⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, İkinci baskı, s.224

¹²⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, İkinci baskı, s.181,328

¹²⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.121

yıkmak için bir fırsat yaratır, onlar da bunu değerlendirerek devleti yıkarlar ve bağımsızlıklarını ilan ederler,” diye düşünür. Bu nedenle de din ile devlet idaresinin ayrılmasını istemez. Devletin idaresi ile din işlerinin idaresinin birlikte olmasından yanadır. Çünkü devletin gerçek vatandaşları Müslümanlardır, devleti onlar savunacaklarından bu idare de Müslümanların isteklerine göre olmalıdır, der. Bu aşamada bir nokta dikkatlerden kaçmamalıdır:

Bütün kanunlar ve kurumlar yenilik, ıslahat veya tedbir adı altında Batı'dan alınmaktadır. Her şey Müslüman olmayanların görüşlerine göre düzenlenmektedir. Bununla beraber **“din idaresi”** de ne oluyor ki, **“devlet idaresi”**nden ayıramıyor? Bu soruya bir cevap verilmiyor! Abdülhamid'in bütün kaygısı askerlikte yoğunlaşmaktadır.

Mustafa Kemal'e gelince; o, önce Abdülhamid'in kaygılarını giderici adımları atmıştır. Yeni Türkiye devletinde yaşayan gayrı müslimleri göndermiştir. Kalanlar da sayısal olarak önemsiz hale gelmiştir. Abdülhamid'in endişe duyduğu engelleri aştıktan sonra da **laikliği** ve **Türk Müslümanlığını** gündeme getirmiştir. Mustafa Kemal'in laikliği, bu gelişmeler sonunda gündeme gelebilmiştir.

“Devletin dini İslam'dır,” ibaresi Anayasa'dan çıkarılırken, bütün kurumları ile batılılaşmış Osmanlı'nın arkasından onu izleyerek gelen Türkiye Cumhuriyeti'nin, İslamiyet'i ideolojik anlamda istismar etmesinin de önüne geçilmiştir¹²⁸.

Diyanet İşleri Teşkilatı'nın kurulması ve devletin denetiminde faaliyetini sürdürmesi de Abdülhamid'in görüşleri ile uyum halindedir. Çünkü Abdülhamid din idaresinin devletin idaresi altında olmasından yanadır. Mustafa Kemal de Diyanet'i hükümetin çatısı altına almış ve hiçbir zaman Diyanet'in statüsünü sarsacak bir tartışma yaratmamıştır. Meclis'ten Kur'an'ın ve hadislerin Türkçe'ye tercüme için kanunlar çıkarılmış ve ödenekler ayrılmıştır. Bunların da laikliğe aykırılığı veya irtica ile ilgisi kurulmamıştır.

Görüldüğü gibi laiklik konusunda bile Abdülhamid ile Mustafa Kemal arasında bir çelişkiye rastlanmamaktadır. Aksine Mustafa Kemal, önce Abdülhamid'in kaygılarını giderici ön çalışmaları yapmış, sonra inkılaplara başlamıştır.

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması:

2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile ve 30 Kasım 1925'te de TBMM'nde kabul edilen kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Türbedarlıklar ile bir takım unvanların menî ve ilgası da bu kanunla yapılmıştır. Bu inkılap bir yönüyle laiklikle ilgilidir. Mustafa Kemal 29 Ağustos 1925'te Kastamonu Kışlası'nda

¹²⁸ Atatürk yaya yürüyüşe çıktığı bir gün, bir ağaç altında dinlenen bir ihtiyar görür. Adam, onu tanıyınca hemen doğrulup saygıyla selamlar. Hemen sohbe koyulurlar. Adam büyük bir açık sözlülükle Atatürk'e devrimlerin ilkelerinden “laiklik”i anlamadığını sorar. Atatürk, ona bir örnek için şunları anlatır:

- **“Bunu sana bir hikaye ile anlatayım. Amr İbn-i As, Mısır'ı feth ettiği zaman Halife Ömer'e bir mektup yazmış “Burada birçok kütüphaneler, içinde de bir sürü kitaplar var. Bunları yakayım mı?... Ömer cevap vermiş:**

- **“Kitapları tetkik et, eğer faydasız şeylerse yak. Yok eğer faydalı şeylerse yine yak. Çünkü halk, o kitapları okudukça onlara uymaktan vazgeçmeyecek, eskiyi unutamayacaklar ve bize yani yeniye ve yeniliğe daima düşman olacaklardır...”**

Hikayeyi anlatan Atatürk ihtiyara sordu:

- **“Şimdi sana laikliğin ne olduğunu izah edeyim mi?”**

- **“İhtiyar derin bir sezgi ve sağduyu ile cevap verdi:**

- **“İstemez Paşam” dedi, “hepsini anladım!”** (Rıza Ruşen Yücer'den) Atatürk'ü

Anlamak, Arif Hikmet Par – M. Agah Önen, Serhat Dağıtım Yay. İstanbul – 1981 s.95-96; Nükteler ve Fıkralarla Atatürk, Derleyen: Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul-1954 - 1955 3.Cilt, s.

verilen ziyafet sonrasında yaptığı konuşmada "...**Efendiler ve ey millet! İyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyyedir**"¹²⁹ demektedir.

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından çıkarılacak en doğru mesaj, laiklikle ilgili olduğu yönünde olacaktır. İnsanların ibadet adı altında dejenere olmuş kişi ve kurumların yürüttüğü dini faaliyetlerle, kişiliklerini geliştiremeyecekleri Mustafa Kemal tarafından da görülmüştür. Dolayısıyla bu kişi ve kurumların üstlendikleri dini ve sosyal görevler lağvedilmiştir. Bu açıklama, konunun sadece bir yönünü gösterebilir. Konunun özellikle siyasi boyutu daha önemlidir. Çünkü bu inkılabın, laiklikle ilgili olduğu kadar, siyasi sonuçları da son derece önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde tekke ve zaviyelerin tek fonksiyonu halkın dini inançlarına hitap etmek değildi. Devletin yüce amaçlarına hizmet etmek gibi siyasi fonksiyonları da vardı. Tekkeler ve zaviyeler bugünkü anlamda Osmanlı Devleti'nin istihbarat kuruluşlarıydı. Bir devletin yapısında istihbarat faaliyetleri ne kadar önemli idiyse, tekke ve zaviyeler de Osmanlı Devleti için o kadar önemliydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in tekke ve zaviyeleri kapatması kolaylıkla geçirilecek bir konu olmasa gerek. Osmanlı için, özellikle Abdülhamid için son derece önemli olan bu haber alma örgütü, neden Mustafa Kemal tarafından kapatılmıştır? Bu konu tartışılmalıdır.

Abdülhamid, hatıralarında "**Osmanlıda töre şudur: Padişah tebasının ne düşündüğünü, hangi şikayetleri olduğunu bir yandan valilerinden, kadılarından hükümet yolu ile öğrenir, bir taraftan ülkenin dört bucağına serpilmiş tekkelerin şeyhlerinden, dervişlerinden haberler toplar ve buna göre ülkeyi idare ederdi. Ceddin Sultan II. Mahmut buna gezginci dervişleri de ekleyerek istihbaratı genişletmişti. Ben tahta çıktığım zaman durum buydu ve böylece devam ediyordu**"¹³⁰ demektedir.

Abdülhamid; tekke ve zaviyelerin, valilerin ve kadıların nüfuz edemediği mahfillerde Sultanın ve devletin aleyhine önemli faaliyetlerin olduğunu öğrenince buna karşı ek önlemler almaya kara verir. İşte bu aşamada Mahmut Paşa'nın önerisini benimser ve yeni bir istihbarat teşkilatı kurar:

"Yabancı devletler kendi emellerine hizmet edecek kimseleri vezir ve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet güven içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağlı bir istihbarat teşkilatı kurmaya bu düşünce ile karar verdim. İşte düşmanlarımın jurnalcılık dediği teşkilat budur"¹³¹.

Abdülhamid'in de belirttiği gibi dünyadaki gelişmeler her konuda olduğu gibi istihbarat konusunda da yeni yöntem ve kuruluşları zorunlu kılmaktadır. Eski yöntemler ve kuruluşlar yetersiz kalmaktadır. Buna çareler aranmıştır. Abdülhamid bu konuda da adet edindiği yöntemi uygulamıştır. Eski yapı olduğu gibi faaliyetlerini sürdürmüş, ama ortaya çıkan boşluk için de yeni bir istihbarat teşkilatı kurulmuştur.

Abdülhamid döneminde eski ile yeni, ikisi birden vardır. Her konuda olduğu gibi istihbarat konusunda da ikili yapı sürdürülmüştür. Mustafa Kemal bu ikili yapıyı basit bir formülle teke indirmiştir. **Batı'dakilere benzeyenler kalmış, benzemeyenler ise tasfiye olmuştur.**

¹²⁹ Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, 1959, s.56-62 ; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959, C.II, s.213

¹³⁰ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.83

¹³¹ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.83-85

Mustafa Kemal, neticede bir askerdir ve bir inkılapçıdır. İnkılapçı bir asker için **"hem o hem bu"**, ikisi bir arada olamazdı. Bu nedenle **"vahdet-i kuvva"** yani **"tek ordu"**, **"tek parti"**, **"tevhid-i tedrisat"**, **"tek meslek odası"**, **"tek dil"**, **"tek istihbarat"**... tercih edilmiştir.

Bu bağlamda hem tarikatlar hem de Yıldız Sarayı uzantıları bir arada olamayacağına göre ikisinden biri tasfiye olacaktı. Özellikle istihbarat faaliyetlerinin yoğunluğu, tarikatların nüfuz edemediği alanlara kaymışsa, Yıldız Sarayı uzantıları kalacak, tekke ve zaviyeler tasfiye olacaktı.

Gerçekte şu ayrıntıyı belirtmek yararlı olacaktır: 6 Ocak 1927'de kurulan Milli Emniyet Hizmeti (MAH); Yıldız Sarayı, Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, Hamza ve Felaf Grubu, Akifiler, Askeri Polis Teşkilatı, Müdafaa-i Milliye...nin devamı değildir. Ama MAH, yeni bir anlayış ve kadroya dayansa da büyük ölçüde eskinin devamıdır. Küçümsenmeyecek kadar bir kısmı da tarikatçılardan oluşturulmuştur.

Kadınlara tanınan siyasal haklar:

Hz. Muhammed, erkeklerle beraber kadınların da biatlarını alarak Medine'ye **"hakem başkan"** seçilmiştir. **Mümtehone Suresi**'nin 12 nci ayeti bunu mü'minlere öğütlemektedir. Fakat İslam tarihi farklı gelişmiştir. Bazı konular gibi, siyasi konular da **Kur'an'a** uymayan bir gelişme göstermiştir. Kadınların siyasi haklardan mahrum bırakılması da bunlardan biridir. Abdülhamid de bu konuda öncekiler gibi düşünmektedir:

"Hz. Muhammed kadınlara siyasi hayatta hiçbir hak tanımayıp haremde yaşamaya mecbur etmekle çok haklı ve mantıklı bir kaideden hareket etmiştir,¹³²" demektedir.

Oysa Muhammed (AS) kadınlara siyasal haklar tanımıştır. Fakat Abdülhamid, bunu bilmemektedir. Abdülhamid, kadınların haremde yaşamalarını takdir etmesine rağmen hatıralarının başka bir yerinde ise şöyle bir serzenişte bulunmaktadır:

"Başka memleketlerde kadın, erkeğin harpte çektiklerini yumuşatan kıymetli bir yardımcıdır. Bizde ise kadının erkekten kaçması mecburiyeti sebebiyle harp meydanında ve hastahanelerde hizmet imkanı olmadığından kadının yardımından mahrum kalmaktayız¹³³" der.

Abdülhamid, her ne kadar Batılıların kadını istismar ettiklerini söylese ve eleştirse de, millet olarak kadın konusunda ciddi sorunlar yaşadığımızın farkındadır. Dört evlilikten, kadınların eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmalarından, çalışabilecekleri çok önemli işler olmasına rağmen hiçbir işte çalışmamalarından... yakınır. **Abdülhamid:** "Maalesef Osmanlılarda dört kadınla evli olma, Hz. Muhammed'in düşündüğünün tamamiyle aksi netice vermiş ve erkekler kendilerini azami derecede hareme vermişlerdir. Mamafih aralarında akıllı olanlar Avrupalılar gibi tek eşle evlenmişlerdir,¹³⁴ **derken kadın erkek ilişkilerinde bir şeylerin değişmesi gerektiğini ve Avrupalılar gibi yapmak gerektiğini dile getirmiştir. Yine bir konuşmasında "Cahil bir kadın, kocasına iyi bir arkadaş olamaz", der ve geleceğe dönük mesajlar verir. "Kadınların da aile işlerini idare edecek kadar tahsil etmeleri icap edecektir" fikrini savunur. Bunları söylerken de çok sayıda kız okulunun kurulmasına imza atar.**

¹³² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.200

¹³³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.198

¹³⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.200-201

Abdülhamid, kadınların mevcut durumlarının değiştirilmesinden yanadır. Bunun için ilk önce eğitim seferberliği başlatır ve çok sayıda kız öğrencinin eğitimine öncülük yapar. Fakat, kadınların siyasi haklara sahip olmaları konusunda olumlu bir ifade kullanmaz. Buna şöyle bir açıklık getirilebilir:

Abdülhamid, öncelikle İslamiyet'in kadına siyasi haklar tanıdığını bilmemektedir. Batı'da bazı ülkelerde kadınların siyasi haklara sahip olduklarını ve bu yolla ülkelere faydalı hizmetler yaptıkları konusunda da pek bilgi sahibi değildir. Bu konu, Batı için de çok yeni olduğundan kadının siyasetteki eski statüsünün değişmesinden yana değildir.

Mustafa Kemal'e gelince.. O, ilk önce Abdülhamid döneminde açılan kız okullarının sayısını artırmıştır. Kadınlar II.Meşrutiyet'ten sonra devlet kurumlarında görev almaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, bunu yaygınlaştırmak için her türlü kolaylığa öncülük yapmıştır. Erkeklerin bile zorlukla yaptığı mesleklerde örneğin kadın pilotların yetişmesini bile teşvik etmiştir. Kısa bir süre sonra birçok kadın, kamu kuruluşlarında çalışmaya başlamıştır. Çok daha önemlisi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımıştır.

Mustafa Kemal, kadınlara siyasi haklar tanırken bu konuda Batılı çağdaşı birçok devlet adamından daha ileridedir¹³⁵. Bir devrim yapmıştır, kadınlara önce yerel yönetimlerde, sonra da Büyük Millet Meclisi seçimlerinde parlamenter olma hakkı tanımıştır. Mustafa Kemal, bu yeniliğiyle tarihin ters düşmüş olabilir; ama Kur'an'a ters düşmemiştir. Aksine o, Muhammed (AS)'ın ölümünden beri ihmal edilen kadına, özel ve kamusal alana ilişkin haklarını iade ederek Kur'an'a ve Muhammed (AS)'ın uygulamalarına uygun hareket etmiştir.

Başkent Ankara!

Osmanlı Rus Savaşı, birçok gelişmenin başlangıcı olarak gösterilmektedir. Bu savaşta Osmanlılar ağır bir yenilgiye uğramıştır. Batı'da Osmanlı Devleti'nin yıkılışının kaçınılmaz olduğu kanaati, bu yenilgi ile kabul görmeye başlamıştır. Abdülhamid de, tüm yaşamı boyunca bu yenilginin etkisinden kurtulamamıştır. Savaşı kazanacaklarını umanlar, Rus ordusunu Yeşilköy'de görünce dehşete kapılmışlardır. Rusya'nın başkente bu kadar yaklaşması doğal olarak Abdülhamid'i yeni arayışlara yöneltmiştir:

"Vezirim Küçük Said Paşa'nın yaptığı teklif bana acaip göründü: Bursa ikamet mahallimiz olacak ve İmparatorluğumuzun merkezi payesi verilecek... İstanbul'un barut fıçısı üstünde olduğu bir hakikattir. Bu sebeple Said Paşa'nın teklifi üzerinde ciddiyetle durulması icap eder. Ruslar bir defa daha İstanbul sınırlarına kadar gelirlerse halimiz ne olur? Şehri zaptederler, bu da herşeyin sonu olur,"¹³⁶ der.

Abdülhamid, düşman tehdidi altında olan bir şehrin başkent olmayacağını bilincindedir. Bu nedenle başkentini Anadolu'ya alınması teklifine ilgi göstermiştir.

93 Harbi'nden yaklaşık kırk yıl sonra Çanakkale Savaşı'nın yoğun olduğu günlerde Enver Paşa Abdülhamid'i, gözetim altında bulunduğu Beylerbeyi Sarayı'nda ziyaret eder. Sultan Reşad'ın selamını iletir. Konuşmanın bir yerinde Çanakkale Savaşı'na değinir ve işgal ihtimaline karşılık başkentini Konya'ya alınabileceğini söyler. Böyle bir durumda da kendisinin Bursa'da Hünkar Köşkü'ne taşınmak zorunda kalabileceğini hatırlatır. Fakat bu kez Abdülhamid 93 Harbi'ni ve Küçük Said'in teklifini unuttur ve hayatının en büyük öfkesine kapılır. Bu

¹³⁵ Mustafa Kemal, seçme ve seçilme hakkı konusunda;"**Modern memleketlerin bir çoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadının elindedir ve onu selahiyet ve liyakatla kullanacaktır.**" Dr.Utku Kocatürk, age, s.116;

¹³⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.77

durumu kabullenemez. Vuruşmayı, ölmeyi, ister. Öfkeli bir şekilde, tıpkı Kostantin gibi, silaha sarılıp ölene kadar İstanbul'u savunmayı teklif eder¹³⁷.

Yeni başkent arayışları:

İstanbul'un başkent olamayacağı konusunda bir tartışmanın olduğu kesin olarak bilinmektedir. **Mareşal von der Goltz**, Osmanlı Devleti'nde görev yapan saygın bir Alman generalidir. O da İstanbul'un dezavantajlarını anlatırken yeni Türkiye devletinin başkentini Konya, Kayseri veya Halep olabileceğini ileri sürmüştür. **Mareşal Goltz**, Anadolu'nun kalkınması için başkentini mutlaka İstanbul'dan Anadolu'nun merkezinde bir yere alınması görüşünü gerekçeleri ile açıklamaya çalışmıştır¹³⁸.

Mareşal'in bu görüşlerini Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan ve başkent Ankara'ya taşındıktan sonra yayımlaması, bu görüşlerini çok daha önceleri Osmanlı Devleti'nde görev yaptığı yıllarda Türklerle tartışmadığı anlamına gelmez.

Özellikle İstanbul'un İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askeri birlikleri tarafından işgal edilmesi, işgalin uzaması ve bunun karşısında Padişahın, İstanbul hükümetinin ve halkının çaresiz kalışı yeni başkent arayışlarını tartışma gündemine getirmiştir.

Mustafa Kemal, yeni Türkiye Devleti'nin başkentini Ankara'ya alırken çok büyük ihtimalle **Küçük Said Paşa**'nın da, Abdülhamid'in de, Mareşal **Goltz**'un da düşüncelerini paylaşıyordu. Ayrıca Mustafa Kemal, işgalden sonra İstanbul'u tekrar başkent yapsaydı, hiçbir inkılabı başarılı olmazdı. Çünkü, bin yılların oluşturduğu tarihsel ve sosyolojik yapı, İstanbul'da çok güçlüydü. Tarihsel dokunun sessiz direnişi bile inkılabları başarısız kılabilirdi. Belki de, her türlü siyasal entrikaya binlerce yıl merkezlik yapmış İstanbul'un, entrikacıları ile yeni devleti kısa zamanda yıkabileceğini düşünmüştü... Birçok ihtimal yanında 10.10.1923 tarihinde Ankara'yı başkent yaparken Mustafa Kemal'e "**Ankara adeta çöl!**"¹³⁹ diyenlerden çok daha ciddi gerekçeleri olduğu kesindi¹⁴⁰.

İstanbul'u ziyaret:

Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919 Cuma günü Vahdettin'le son görüşmesini yaptıktan sonra akşam saatlerinde İstanbul'dan ayrılmış, 1 Temmuz 1927 tarihine kadar İstanbul'a dönmemiştir. Sık sık Bursa'yı ve Yalova'yı ziyaret etmiş, oradan geri dönmüştür. Kendisini İstanbul'a davet eden heyetlere de olumlu bir yanıt vermemiştir¹⁴¹. 31 Mayıs 1926'da Bursa'da iken İstanbul şehri temsilcilerini kabul ettiğinde heyet, Mustafa Kemal'i tekrar İstanbul'a davet ettiklerinde onlara "**İstanbuluların doğrudan doğruya içinde bulunmak, onu bizzat**

¹³⁷ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ... s.167-168

¹³⁸ **Baron von der Goltz, La Défaite de la jeune Turquie**, Paris-1913, s.57-63,117

¹³⁹ **F.R. Atay, Çankaya**, s.523-24; Geniş bilgi için: **Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul-1955

¹⁴⁰ "**Erkanı Harbiyei Umumiye'ye 12-15 Teşrinisani 1337'de soru üzerine şu cevabı yazdım: İstanbul anavatanın kanını emerek şişmiş bir vücuttur. Oradan memleketi idare imkansızlığı tarihin kaydettiği birçok Anadolu isyanları ile teyid ettiği gibi içinde bulunduğumuz vaziyet de en beliğ bir misaldir... Anadolu'nun idaresi, umranı, iktisadı velhasıl her türlü umuru ancak içinde oturmakla mümkündür.**" Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.1038

¹⁴¹ **Reşit Metal, Atatürk ve Donanma**, 1966, s.104,106

selamlamakla bahtiyar olacağım günün uzak olmadığını beyan edebilirim,¹⁴²” demiş, fakat gün belirtmemiştir.

İstanbul’da bir heyet, Mustafa Kemal’in gönlünü almak için daha önce kaldığı bir evi müzeye dönüştürmüş, 3 Ekim 1926’da da Sarayburnu’na Mustafa Kemal’in heykelini dikmiştir¹⁴³. Fakat bu jestler de umulan etkiyi yapmamıştır, 2 Haziran 1927’ye kadar.

2 Haziran’da Mustafa Kemal’in 1 Temmuz 1927’de İstanbul’a geleceği İstanbul şehir idarecilerine resmen bildirilmiştir¹⁴⁴. 30 Haziran’da Mustafa Kemal, askerlikten emekliye ayrılmış¹⁴⁵ ve aynı gün trenle İzmit’e hareket etmiştir. Ertesi gün İzmit’te trenden inip Ertuğrul yatına geçmiş, onunla İstanbul’a gelmiştir. Bu ziyaret Mustafa Kemal’in 16 Mayıs 1919’dan sonra İstanbul’a ilk gelişi olduğundan halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır¹⁴⁶.

Mustafa Kemal 3 Temmuz’da araba ile İstanbul’un muhtelif semtlerini ziyaret ettikten sonra Edirnekapı Şehitliği’ne¹⁴⁷, 16 Temmuz’da da Abdülhamid’in gözetim altında tutulduğu Beylerbeyi Sarayı’na ziyaret etmiştir¹⁴⁸. 30 Eylül’de ise İstanbul’dan ayrılmıştır. Mustafa Kemal uzun bir aradan sonra İstanbul’a ilk gelişinde, aralıksız tam üç ay kalmıştır.

Kıyafet inkılabı

Osmanlı Padişahları, Batılılaşmaya birçok kez başta kullanılan giysiden başlamışlardır. Mutlaka bunun bir nedeni olmalıdır. II.Mahmud da işe baş giysisi ile başladığından ve bunda fazla ısrar ettiğinden dolayı da **“gavur padişah!”** olmuştur.

Abdülhamid de selefleri gibi başla ilgilenmiş ve önceki padişahlar gibi ulemadan tepki görünce **“Askere fes giydirilmesine mümanaat ettiği için Şeyhülislam aptalın biridir. Onu işiten, tekmil İmparatorluk tehlikeye düşmüş zanneder... Askerimize sivri uçlu Prusyalı serpuşu giydirsek bile bunun dinimizle ne alakası olabilir? Bu şekilde düşünmeden verilen hükümlerden vazgeçmek zamanı gelmiştir,**¹⁴⁹” demekten kendini alamamıştır.

Abdülhamid, zorlama yapmadan devlet erkanının redingot giymeyi alışkanlık edinmelerini arzu etmiştir:

“Nazırlarımdan bazılarının en büyük merasimlerde bile pek sade olan “İstanbulin” (siyah redingot) giymeleri beni çok memnun

---

¹⁴² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1959, C.II, s.241; **Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk’ün İstanbul’daki Hayatı**, 1973, C.I, s.99

¹⁴³ **İslam Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi**, 1960, s.870; **Onbeşinci Yıl Kitabı**, 1938, s.11; Niyazi Ahmet Banoğlu, age. C.I, s.99

¹⁴⁴ **Mehmet Önder, Atatürk’ün Yurt Gezileri**, 1975, s.177

¹⁴⁵ **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genel Kurmay Bşk. Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, s.3

¹⁴⁶ Reşit Metal, age. s.108; Niyazi Ahmet Banoğlu, age. C.I, s.107-111; **İslam Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi**, s.807; **Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, 1970, s.423; **Avni Öztüre, İzmit Tarihi**, 1969, s.201

¹⁴⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, age. C.I, s.118

¹⁴⁸ Niyazi Ahmet Banoğlu, age. C.I, s.135

¹⁴⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.117-118

ediyor,¹⁵⁰ demıştır. Kendisi de, en büyük merasimde dahi siyah redingot giymiştir.

Mustafa Kemal'in şapka kanunu çıkarması ve kendisinin de **Panama şapkası** giymesi¹⁵¹ yadırganmamalı ve bunu yaptığı için de Abdülhamid'e ters düştüğü iddia edilmemelidir. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasındaki fark projede değildir; üsluptadır.

Kadınların giyimi:

Hiçbir padişah kadınların kılık kıyafeti konusunda bir ıslahat yapmamıştır. Mustafa Kemal de kadınların giyimi ile ilgili bir inkılap yapmamıştır. Mustafa Kemal'in kafasında kadınları görmek istediği bir kılık kıyafet vardır, fakat bunun inkılapla olamayacağından da emindir.

Mustafa kemal 30.3.1923 tarihli konuşmasında:

"Kadınlık meselesinde dış görünüş ve kıyafet ikinci derecededir. Asıl mücadele sahası kadınlarımız için görünüş ve kıyafette muvaffakiyetten ziyade, asıl muzaffer olması lazım gelen sahada nurla, irfanla, gerçek faziletle süslenmek ve cihazlanmaktadır,"¹⁵² demektedir. Yani esas olan, kadınların okuması ve aydınlanmasıdır.

¹⁵⁰ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.87

¹⁵¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 1973, s.266; Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, 1959, s. 34; Ali Muhsin Tümtürk, *Yanlış Bilinen Bir Gün, Ata'nın Yurdu Mecmuası*, Yıl:8, sayı:8-1, 27 Ekim 1966; Tayip Başer, *Dünkü ve Bugünkü Çankırı*, 1956, s.43

¹⁵² Atatürk, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, İstanbul-1973, s.67; **"Seyahatim esnasında köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde, kadın arkadaşlarımızın yüzlerini çok yoğun şekilde ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Erkek arkadaşlar! Bu biraz bizim bencilliğimizin eseridir... Muhterem arkadaşlar! Kadınlarımız da bizim gibi kavrayışlı ve düşünen insanlardır. Onlara ahlaka ait kutsal kavramları telkin etmek, milli ahlakımızı anlamak ve onların dimağını nur ile, temizlikle donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra, fazla bencillğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleriyle cihani dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur."** Dr.Utku Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1971, s.110; **"Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletli, ahlakta ve fazilette ağır, ağırbaşlı bir kadın olmalıdır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, erkek ve kadının beraber olarak ilim ve bilgiyi kazanmasıdır."** Dr.Utku Kocatürk, age, s.116; **"Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gerçeklerine göre evlat yetiştiriminin güçlüklüğünü biliyoruz... Bugünün anaları için gerekli özellikleri taşıyan evlatlar yetiştirmek... pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar."** Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.151-152; **"Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletirken, diğerlerine müsamaha edelim de, kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilir? Mümkün müdür ki, bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebilir?"** Dr.Utku Kocatürk, age, s.116; Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1928 akşamı İstanbul Sarayburnu'nda harf inkılabını ilk defa halka açıklarken şunları söylemiştir: **"Vatandaşlar yeni Türk harflerini çabucak öğrenmelidirler. Her vatandaşa, kadın, erkek, hamal, sandalacı... Düşününüz ki, bir milletin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir; yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan insan onanlar utanmalıdır... Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış ve tarihi iftiharla doldurmuş bir millettir."** Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.255-256 ve C.III, s.81; **"Kasaba ve köylerde nazarı dikkatini en çok şekli tesettür üzerinde sabitleştiriyorlar. Buna bakanlar, kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini zannediyor. Mamafih icabı din olan tesettür, kısaca ifade etmek lazım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve gelenek karşıtı olmayacak şekilde basit olmalıdır. Tesettürün şekli kadını hayattan, mevcudiyetten tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır."** Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.87 (31.01.1923 İzmir)

Afgan Şahı, inkılaplara kadınların giyiminden başlamak istediğini Mustafa Kemal'e açtığında, ona bu konulardan uzak durmasını önermiştir. Fakat, Afgan Şahı Mustafa Kemal'i dinlememiş, inkılaplara kadınların giyiminden başlamıştır. Çok yoğun bir tepki ile karşılaşınca da ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Gelişmeler Mustafa Kemal'e iletildiğinde **"Yanlış yaptı, oysa ben onu uyarmıştım,"** demiştir.

Takvim sorunu:

Yeri gelmişken Abdülhamid'in takvim konusunda yapılması gereken yenilik hakkındaki görüşüne de değinelim:

"Bizde de Gregorien takvimini kabul etmenin zamanı gelmiştir. Münasip yoldan tatbik edildiği takdirde, hiç de Şeyhülislam'ın söylediği gibi imkansız olacağını zannetmiyorum. Büyük bir heyecan yaratacağına şüphe yoktur. Fakat bu takvimin kabulü ile çok da fayda temin edilecektir,"¹⁵³ demektedir.

Abdülhamid, **Gregorien** takvimini kullanmanın gereğine inanmıştır; fakat Şeyhülislam'ın tutumundan rahatsızdır. Toplumun hangi kesiminden tepki alabileceğini bilmektedir. Mustafa Kemal'in de böyle bir muhalefetle karşılaşacağı kesindir. Görüldüğü gibi sorun ayındır ve ulemanın yeniliklere karşı olan tavrı değişmemektedir.

Mustafa Kemal'in Miladi Takvim sistemini benimsemesi de projenin bir parçasıdır. Abdülhamid'in düşündüğü; ama ulemanın muhalefetinden çekindiği yenilikleri, Mustafa Kemal bir bir, yeri ve zamanı geldiğinde başarılı bir şekilde yapmıştır:

26.12.1925'te çıkan kanun, **"Resmi devlet takviminde uluslar arası takvim başlangıcı olan 31.12.1925'i izleyen Ocak'ın birinci günüdür. Hicri kameri takvim öteden beri olduğu üzere ahvali mahsusada kullanılır. Hicri kameri ayların başlangıcını rasathane resmen tesbit eder,"** şeklinde konuyu sonuçlandırmıştır.

EKONOMİ

Abdülhamid'in ekonomik politikaları:

Tanzimat sonrasında ithalat patlamasının neden olduğu ekonomik kriz, Osmanlı ekonomisini felç etmiş ve mevcut sanayiye adeta çökertmiştir. Devlet, meslek grupları ile işbirliği yapıp sektörleri canlandırmak için birçok girişimde bulunmuş, fakat ekonomik çöküş önlenememiştir. Çöken işletmeleri diriltecek bir program uygulanamamıştır. Tanzimat ile başlayan ekonomik süreç, Osmanlı Devleti'ni her geçen gün biraz daha dışa bağımlı hale getirmiştir. 1854 yılında yapılan ilk dış borçlanma, bir süre sonra yüklü miktarda faiziyle birlikte Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehdit etmeye başlamıştır.

Ekonominin çok kötü olduğu bir dönemde iktidara gelen Abdülhamid, ekonomiyi canlandırmak için **"devletin yatırım yapması"** geleneğine sahip çıkmıştır.

III.Selim'e kadar harp araç ve gereçleri, hükümetin nezaretinde uzmanlaşmış esnafa yaptırılırdı. III. Selim döneminde ilk defa devlet eliyle top ve tüfek üretilmesine başlanmıştır. 1881'den sonra Tophane, harp endüstrisinin çeşitli dallarında iş yapan fabrikalar ihtiva etmeye başlamıştır. Tophane'de top,

---

¹⁵³ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.193-194; Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s.103

tüfek, barut, marangoz fabrikaları, Karaağaç'ta top mermileri için tapa yapan bir fabrika ve Zeytinburnu'nda mermi, fişek ve diğer harp araç ve gereçleri üreten fabrika ve tezgahlar, devlet tarafından kurulmuş ve işletilmiştir¹⁵⁴.

Abdülhamid'den önce kurulmuş olan askerin ihtiyacına yönelik giyim üreten fabrika ve atölyeler, bu dönemde geliştirilmiştir. Ayrıca Padişahın hazinesine bağlı Hereke ile Yıldız'daki çini ve cam fabrikaları kurulmuştur.

Tersaneye bir havuz eklenerek faaliyeti sürdürülmüştür. Abdülhamid, İstanbul'da denizaltı yapımı için kendi servetinden paralar harcaması ve denemeler yaptırmıştır. O tarihlerde İngiltere'de bile henüz denizaltı yoktu¹⁵⁵.

Abdülhamid, demiryolu yatırımlarını büyük ölçüde siyasi nedenlerle yapmıştır. Projenin maliyetinin nasıl karşılanacağını ve ekonomiye yapacağı olumlu etkileri de iyi düşünmüştür. Demiryolunun işletmeye açıldığı hatların çevresindeki yörelerin ulaşımdan yararlanarak ürettiklerine iyi fiyatlarla pazar bulduklarını ve dolayısıyla devletin vergi gelirlerinin arttığını tespit etmiştir. Abdülhamid bu bilgilerine dayanarak demiryolu ulaşımını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Böylece ticaretin ve sanayinin hızlı bir gelişme göstereceğine inanmıştır¹⁵⁶.

Abdülhamid'in bir amacı da Müslüman girişimcilerin ticarete ve sanayiye olan ilgisini arttırmaktır. Fakat beklediği ilgiyi görmeyince üzülmüştür: "**Ticareti ve sanayii kalkındırmayı kimse düşünmüyor. Rumların, Ermenilerin ticareti memlekete şeref getirmiyor. Fakat bizim efendilerde de hiç ticaret arzusu yok**"¹⁵⁷ demektedir. I.Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde mevcut işletmelerin %50'si Rumlar'a, %20'si Ermeniler'e, %5'i Yahudiler'e %10'u yabancılara ve %15'i de Türklere aitti.

Abdülhamid'in bazı girişimleri de yarım kalmıştır. Örneğin, köylünün mahsulünü spekülâtorlerden kurtarıp gerçek değeri ile satabilmesi için hububat borsaları kurmaya çalışmış, fakat spekülâtorlerle ve komisyoncularla işbirliği yapan memurlar bunu engellemişlerdir¹⁵⁸.

Mustafa Kemal'in ekonomik politikaları:

Mustafa Kemal'in ekonomik politikalarına gelince.. Cumhuriyet'in ilk yıllarında liberal denebilecek ekonomik politikalar denenmiş, fakat umulan sonuçlar alınamamıştır. Sanayii Teşvik Yasası çıkarılarak özel sektörün girişimleri kolaylaştırılmış, fakat özel sektör buna olumlu bir yanıt verememiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve İstiklal Savaşı koşulları, özel sektörün sanayiye yatırım yapabilecek kadar sermaye oluşturmaya imkan bırakmamıştır. Ayrıca insan kaynakları bu hamleyi yapabilecek yeterli eğitimden de uzaktır.

Mustafa Kemal, mevcut ekonomik ve sosyal yapı içinde, özel sektörün kendi sanayisini oluşturamayacağını gördüğünden, sanayi yatırımlarını devlete yaptırmıştır. **Birinci 5 Yıllık Sanayi Kalkınma Planları** yaptırmış ve bunların yapımını yakından izlemiştir. **16 adet fabrika, planlanan süreden erken**

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bakınız: **Prof.Dr. Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1988; **Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tedkik**, T.T.K. Yayını, Ankara-1994, s.62-67

¹⁵⁵ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ... s.88

¹⁵⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.100,105

¹⁵⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.98

¹⁵⁸ **Sait Paşa, Hatıralar**, C.II, s.154

başlanmış ve bitirilmiştir. Bu olumlu sonuçlar, devletin öncülüğünün gerekli olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir.

İncelendiğinde görülecektir ki, Abdülhamid döneminde devlet öncülüğünde devam eden sanayi yatırımları, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Mustafa Kemal, bu konuda da Abdülhamid'in iyi bir takipçisi olduğunu kanıtlamıştır.

Mustafa Kemal, devletin öncülüğünde harp sanayi yanında, farklı sektörlerde;

- İplik, bez, kumaş, ipek fabrikaları,
- Birçok banka,
- Kayseri Uçak Fabrikası, denizaltı yapımı
- Şeker, çimento, süttozu, gülyağı, kükürt, zehirli gaz maskesi, şişe ve cam, antrasit, kağıt fabrikaları... yaptırmıştır.
- Tarım kredi kooperatifleri,
- Baraj, demiryolu, karayolu,
- TMO kurulur...
- Fındık, tütün, üzüm, balıkçılık, hayvancılık, yumurtacılık, turizm...

kongreleri düzenlenmiştir...

Mustafa Kemal, sosyal ve siyasal alanda yaptığı inkılaplara ekonomide de devam etmiştir¹⁵⁹.

Dış borçlar:

1850'de faiz yasallaşmıştır. İlk dış borç 1854 yılında alınmış, Lozan Antlaşması ile durdurulmuş, son taksiti ise 1954 yılında ödenmiştir. Yüz yıl süren bu olay, tarihe **Düyun-ı Umumiye** olarak geçmiştir.

1876-1909 yılları arasında 113 milyon altın dış borç alınmıştır. 20 Kasım 1881'de Düyunu Umumiye kurulduktan sonra 11 borçlanma daha yapılmış, yaklaşık 37 milyon Osmanlı lirası temin edilmiştir¹⁶⁰.

Abdülmecid'in başlattığı, Abdülaziz'in sürdürdüğü dış borçlanmaya Abdülhamid de devam etmiştir. Abdülhamid öncekilerden farklı olarak israftan uzak durmuştur, dışarıdan alınan borçları askeri harcamalar, demiryolu yapımı ve eski borçların tasfiyesinde kullanmıştır. Borçların taksitlerini ve faizlerini zamanında ödemekle devletin mali itibarını yükseltmiştir. Hatıralarında;

"Hükümrânlık makamına geldiğim zaman 300 milyon liraya yaklaşan dış borçlarımızı iki büyük harbin ve birçok ayaklanmanın gerektirdiği masrafları karşıladıktan sonra 30 milyona indirmeyi başardım. Yani onda birine!. Nazım Bey ve arkadaşları ise benim bıraktığım otuz milyon borcu bugüne kadar (3 Mart 1333 – 1917) 400 milyona çıkardılar. Yani, on üç katına..."¹⁶¹ derken dış borçları nasıl yerinde değerlendirdiğine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Abdülhamid de 33 yıllık iktidarı döneminde birçok ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri sorun arasında yeni bir ekonomik düzen kurmayı denemiştir.

¹⁵⁹ Geniş bilgi için bakınız: **Prof.Dr. Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981; **Prof.Dr. Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1977; **Prof.Dr. İsmet Giritli, Kemalist İdeoloji-Siyasi ve Ekonomik Yönleriyle-**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1981

¹⁶⁰ Geniş bilgi için bakınız: **Ziya Karamursal, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler**, T.T.K. Yayınları, Ankara-1989; **Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara-1988, III. Baskı

¹⁶¹ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.11; Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Yayına Hazırlayan: İbnülemin Mahmud Kemal, Selek Yayınevi, İstanbul-1960, s.108

Hatta “dış borç” ile başarılı bir ekonomik ve mali düzenin kurulabileceğine bile inanmıştır:

“Faizleri karşılayabilecek gelir olarak, elimizde Düyun-u Umumiye’den başka kaynak yoktur. Bonoların getirdiği pek az meblağ ile bu işin içinden nasıl çıkabileceğimizi bilmiyorum. Belki de Düyun-u Umumiye’nin yardımı ile bütün mali sistemi baştan kurmaya çalışmak en münasip yol olur,¹⁶²” demektedir.

Oysa Mustafa Kemal dış borç konusunda çok farklı düşüncelere sahiptir. O hiçbir dış kredi kullanmadan hem Osmanlı Devleti’nin dış borçlarını ödemiş, hem de yeni yatırımlar yapmıştır. Bu çalışmalar, İstiklal Savaşı koşulları, yeni devletin karşılaştığı iç ve dış sorunlar ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi döneminde yapılmıştır.

Her ne kadar, Mustafa Kemalî Abdülhamid’in ekonomik politikalarının takipçisi olarak düşünsek de, gerçekten Mustafa Kemal’in farklı olduğu yönler vardır. **Mustafa Kemal, dış borçtan, faizinden, bonodan ve tahvilden uzak durmuştur. Bu şekilde para bulmayı tehlikeli görmüştür. Bir defasında dış borç girişiminde bulunmuş, faizlerin yüksek olduğunu görünce de hemen vazgeçmiştir.**

Abdülhamid’in farklılığı padişahlık öncesi yaşamından gelmektedir. **O şehzadelikte çiftlik işletmiş, hisse senedine, faize, tahvile ve bonoya para yatırmıştır. Padişah olduktan sonra da yurt dışındaki bankalara ve hisse senetlerine para yatırmış ve özel servetini arttırmıştır. Bu konularda eleştiriler olsa da o, çağının yatırım araçlarını bilmektedir ve bunlara yatırım yapmakla da övünmektedir. Abdülhamid, ekonomik faaliyetlerde bulunan, bu özelliğiyle de hiçbir hanedan üyesine benzemeyen nevi şahsına münhasır bir kişidir.**

“Türkiye Cumhuriyeti yepyeni değildir” varsayımına göre, Mustafa Kemal, Osmanlı Devlet geleneğine bağlıdır, onun başarılı olduğu ve yapmak isteyip de yapamadığı yenilikleri Türkiye Cumhuriyeti’nde yapan ve yaşatan bir şahsiyettir. Bununla beraber Mustafa Kemal’in çok özel ve önemli yönlerini de vurgulamadan geçemeyiz:

Osmanlı Devleti’nin sanayileşme politikası incelendiğinde görülecektir ki, Osmanlı sanayii Avrupa teknolojisi ve mühendislerince kurulmuş ve işletilmiştir. Bu fabrikalarda çalışan işçilerin bir kısmı Avrupa’dan getirilmiş, bir kısmı gayri müslim, az bir kısmı da Türktür. Tanzimat öncesinde başlayan ve büyük paralar harcanarak yaptırılan sanayi tesislerinin önemli bir kısmı, bir süre sonra kapanmıştır. Osmanlılar, Müslüman sanayi esnafını yeni fabrikalara entegre etme yerine, gayri müslimleri tercih ettiklerinden hezimete uğramışlardır. Bu durum Abdülhamid döneminde de pek değişmemiştir¹⁶³.

Fakat Mustafa Kemal, bu konuda çok farklıdır. O bütün kalkınmasını Müslüman Türklerle yapmıştır. Her konuda kendi milletine dayandığı gibi sanayileşmede de Müslüman milletine dayanmıştır. Osmanlı’nın gayri müslimlere yaptırdığı önemli işleri o Müslümanlara yaptırmıştır.

Osmanlı Devleti’nin ekonomik krizler yaşadığı ve halkın zor günler geçirdiği günlerde, Abdülhamid’in serveti tartışma konusu olmuştur. Abdülhamid ise bu eleştirilere daha çok cimrilik derecesinde ölçülü para harcayarak cevap vermiştir. Ayrıca hatıratında gelirlerinin kaynağını açıklarken de şu ilginç bilgileri vermektedir:

¹⁶² Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.114

¹⁶³ Prof.Dr. Rifat Önsoy, age., s.54-57

“Büyük servet toplayabildiysem; bu ormanlarımın, arazimin geliri sayesinde olmuştur. Agoss Paşa (Hazine Nazırı, Ermeni) çok dirayetli bir maliyecidir. Mülkümü gayet iyi idare etmiş, senede 500.000 lira gelir getirecek hale koymuştur. Hususi eşhasa ve vakıflara ait olmayan araziye sultan malı olarak ilan etmek, fevkalade bir fikir olmuştur.

Michael Paşa (Portekizli bir Ermeni ve Agoss Paşa'nın halefi) daha iyi bir idarecidir. Büyük şirketlere verilen imtiyazlar sayesinde gelirimizi artırmaya muvaffak olmuştur,¹⁶⁴” demektedir.

Görüldüğü gibi Abdülhamid, hazine arazilerini kendi mülkü ilan ederek yılda 500.000 lira kazanır hale gelmiştir. Paralarını nasıl değerlendirdiğini anlatırken şunları söylemektedir:

“Düşmanlarım, beni büyük bir servet toplamış olmakla itham ederler. İyi idare etmem neticesinde bir hayli para biriktirdim ve bunları “hariçte gayet iyi yerlere yatırdığım” doğrudur. İstanbul'daki bankalar henüz istenilen seviyeye gelmediğinden bu hal şeklinin doğru olduğu kanaatindeyim ve diğer hükümdarlar da aynı şekilde hareket ettiklerinden hatt-ı hareketimde fevkaladelik görmüyorum. Burada hiç de emin olmayan yerlere yatırmaktansa, dışarıda emin bir yerde yatırmam gayet mantıktır. Bu suretle de devlet hazinesinin paraya ihtiyacı olduğu zaman (...) paramı süratle hariçten getirmem ve hazineye yardım etmem mümkün olacaktır,¹⁶⁵” demektedir.

Abdülhamid, Ermeni maliyecisinin önerilerine uyararak hazine arazilerini mülküne geçiren kararı çıkarmış, gelirini hızla artırmış, fakat biriktirdiği parayı padişahı olduğu ülkesinde değerlendirebileceği güvenli bir yatırım aracı bulamadığından, paralarını gavur devletlerdeki bankalara yüksek faize yatırmıştır.

Bu konularda da Mustafa Kemal, Abdülhamid'den çok farklıdır. O her varlığını ülkesinde değerlendirmekte kararlıdır. Hiçbir yurtdışı bankada hesap açmamıştır. Zor zamanda, yurtdışı bankalara yatırılan paralarla vatanın kurtarılabilmesine de inanmamıştır. **İş Bankası'nın** kuruluşunda sahip olduğu bir milyon lirayı sermaye olarak yatırdığında, kısa sürede batacak bir bankaya para yatırmaması konusunda onu uyarılar olmuş, fakat, Mustafa Kemal, bunları dikkate almamıştır. Ne olursa olsun, sonunda bizim de bankacılığı öğrenmemizin gereğine inanmış ve bankanın kuruluşunu desteklemiştir.

Abdülhamid, tahttan indirildikten sonra önce servetine dahil ettiği gayri menkuller elinden alınmıştır. Sonra da yurtdışındaki paraları istenmiştir. İsviçre'de bankaya yatırdığı 50.000 lira, baskıyla orduya bağışlatılmıştır. Oysa 50.000 lira, padişah olmadan önce sahip olduğu servetinin az bir kısmıdır. Böylece çocuklarının Avrupa'daki tahsilleri için yatırdığı son parası da elinden zorla alınmıştır. Mustafa Kemal'e saat hediye etmek istediği günlerde ekonomik olarak çok zor günler yaşadığından alamamıştır¹⁶⁶.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin birçok ilinde kendisine hediye edilen çiftlikleri, diğer hükümdarların “hattı hareketına uymasa da” bir süre sonra hazineye bağışlamıştır. Mustafa Kemal hem dış borçları ve yabancı işletmeleri tasfiye etmeyi, hem de eldeki imkanlara göre demiryolu yatırımlarını sürdürmüştür.

İş Bankası, 26 Ağustos 1924'te, Türkiye Sanayi Maadin Bankası 19 Nisan 1925'te, 3 Temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi, 7 Temmuz 1932'de Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası, 1933'te Sümerbank, Etibank ve Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü 1935'te, Türkiye Emlak Kredi Bankası 1936'da, Denizbank 1937'de,

¹⁶⁴ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.116

¹⁶⁵ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.211

¹⁶⁶ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.116-148,169

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu 1938'de ve 1926'de Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü ile Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve yabancı şirketlerden 4.018 km.lik demiryolu devralınmıştır. 1923-1933 döneminde 2.213 km yeni demiryolu yapılmıştır. 13.885 km.lik iyi kötü şoseler, 27.850 km.ye çıkarılmıştır. %12.7'si İngiliz, %19.8'i Fransız, %67.5'i Alman şirketlerinin olan demiryolları devletleştirilmiştir.

Mustafa Kemal, devletin öncülüğünde sürdürdüğü ekonomik yatırımlar yanında, toplam devlet gelirinin %20'sini aşan ve ilk bütçeye 27 milyon gelir sağlayan "aşar vergisi"ne Şubat 1925'te son vermiştir. Böylece, toplam vergi geliri içinde tarımın payı %33'ten %10 oranına düşürülmüş, bu vergiden yılmış olan köylü, büyük bir soluk almıştır¹⁶⁷.

Kapitülasyonlar:

Osmanlı Devleti'nin başlangıçta ikramda bulunduğu bazı imtiyazlar, devletin zayıflaması ile Batılı devletlerin "**hakki**"na dönüşmüştür. Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar, zamanla birçok ülkeye de tanınmak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti ekonomik, siyasi ve hukuki vesayet altına girmiştir. Kendi asli unsuru olan Müslüman tebaasına tanıyamadığı hakları, yabancılara ve gayri müslim unsurlara tanımıştır. Bu durumdan kurtulmak bir yana; buna bir de Düyun-u Umumiye eklenmiştir.

Devletin birçok iç ve dış sorunu ile uğraşan Abdülhamid, kapitülasyonlardan yakın tarihlerde kurtulmanın imkansızlığına kanaat getirdiğinde, "**İnşallah, kapitülasyonları yıkmak hak ve kuvvetini Allah bize kismet eder**"¹⁶⁸ diyerek çözümlü zamana ve geleceğe bırakmıştır. Bu aynı zamanda kapitülasyonlar karşısında içine düştüğü aczi de ifade etmiştir.

Mustafa Kemal, Lozan günlerinde;

"Efendiler; malumdur ki, yeni Türkiye Devleti'nin halefi olduğu Osmanlı Devleti "eski antlaşmalar" adı altında bir takım kapitülasyonların zebunu idi. Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve istisnalara sahiptiler. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketinde bulunan ecnepleri mahkemelerinde yargılayamıyordu. Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi ecneplerden alamıyordu. Devletin hayatını kemiren dahilindeki Hıristiyan unsurlar hakkında önlemler alması engellenmişti. Osmanlı Devleti kendisini kuran, asli unsur Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek vasıtaları kullanmaktan men edilmişti. Memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, hatta mektep yaptırmakta serbest değildi. Bu gibi hallerde derhal yabancılar müdahale ederdi."¹⁶⁹

Değerlendirmesini yaparken kapitülasyonlardan her ne pahasına olursa olsun mutlaka kurtulmamız gerektiğini söylemektedir:

"Efendiler; varisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya nazarında hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştır. Hukuku beynelmilelden hariç tanınmış, adeta sahabet ve vesayet altına alınmış bir vaziyette farz olunuyordu.

Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımızı halde esasen asırların biriken hesapları bizden sorulmamak lazım gelmişti.

¹⁶⁷ Geniş bilgi için: Prof.Dr. Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981

¹⁶⁸ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.96

¹⁶⁹ Nutuk,1934, C.II, s.194

Millet ve memleketi hakiki istiklal ve hakimiyetine sahip kılmak için bu müşkülâtı da halletmek bizim üzerimize kalmıştı. Ben neticenin behemehal müsbet olacağından emindim. Türk milletinin mevcudiyeti için, hakimiyet için behemehal istihlal ve temine mecbur olduğu esasların cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum.¹⁷⁰

Lozan Konferansı'nda uzun müzakereler sonucu 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan barış antlaşmasıyla kapitülasyonların varlığına son verilmiştir. Antlaşmanın 28. Maddesi aynen şöyledir:

"Tarafeyni aliyenin akideyn Türkiye'de kapitülasyonların kaffei nukatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taalluku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler."

Böylece I. Dünya Savaşı'nda Türkiye ile savaşmış bulunan müttefik devletler kapitülasyonların, Osmanlı Devleti'nce bunların tek tarafı olarak reddi yılı olan 1914'ten itibaren ilga edilmiş bulunduğunu kabul ettiklerini de ifade etmiş oluyorlardı¹⁷¹.

Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kapitülasyon girdabından yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurtarıırken Abdülhamid'in duasına da mazhar olmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal, milletini - Abdülhamid'in duaya sığındığı - önemli bir musibetten kurtarmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve KİT'lerin önemi:

Bu plan 1931-32 yılları arasında hazırlanmış, Mayıs 1934'te uygulanmaya başlanmıştır. Kurulması planlanan 16 fabrika, zamanından önce kurulmuş ve bitirilmiştir. Sanayileşmemiş bir ülkenin iktisadi kalkınması için dünyada uygulanan ilk plan olması yanında yüzdeüz oranında gerçekleştirilen ve zamanından önce bitirilen bir plandır¹⁷². İktisadi Devlet Teşekkülleri, Türkiye'ye teknoloji getirmiş ve uygulamış, ayrıca özel sektöre de etkili ve sürükleyici bir öncülük yapmıştır.

5 Şubat 1937 'de ilke olarak Anayasa'da yer alan "**devletçilik**" ve uygulama aleti KİT'ler, Türkiye'nin kendine özgü koşullarının ve dünya iktisadi bunalımının birlikte yarattığı olumsuz ortama karşın, ülkede sanayileşme hareketini başlatmayı başarabilmiştir. Özellikle sanayi alanında sağlanan bu belirli atılım, istikrarlı denilen bir ortamda gerçekleştirilmiştir ve enflasyona başvurulmamıştır.

Nüfusu 11 milyondan 17 milyona çıkartan; okuma yazma oranını %7'den %20'ye ulaştıran; demir yollarını 4.018 km.'den alıp 6.231 km.'ye uzatan; demir, çelik, çimento şeker fabrikalarını kuran 1938'ler Türkiye'si, artık ilk atılımı yapmış ve yönünü çizmiştir.

Devletçi ekonominin doktriner değeri:

Osmanlı Devleti'nin benimsediği ve Mustafa Kemal'in geliştirerek devam ettirdiği devletçi ekonomik politikanın özgün olduğunu ileri sürenler arasında ilginç isimler vardır:

Türkiye'de devletçilik, gelişigüzel veya bazı düşüncelerden esinlenmiş olarak ortaya çıkmış değildir. İktisadi kalkınmada eklektik bir modelin

¹⁷⁰ Nutuk,1934, C.II, s.194

¹⁷¹ Cemil Birsnel, Lozan, 2. Kitap, s.124

¹⁷² Geniş bilgi bkz. Prof.Dr. Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972; Prof.Dr. Yüksel Ülken, age., s.275

uygulanmasına yol açan Türkiye'nin devletçiliği için H. Laufenburger, **"Devletçilik sisteminin Türkiye'deki uygulaması 19. Yüzyıldan beri savunulan düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuştur ve bizzat Türkiye'ye özgü bir sistemdir,"** demektedir¹⁷³.

M.Duverger, ise **"Kemalizm Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marksizmin gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulamasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında saptadıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edebilir,"** görüşünü ileri sürmektedir¹⁷⁴.

Hitler, Türkiye'den giden heyeti kabulünde **"Mustafa Kemal, bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi, kendisini kurtaracak vasıtaları yaratabileceğini isbat eden adamdır. Onun ilk TALEBESİ Musollini'dir, ikincisi de benim!"**¹⁷⁵ demiştir.

Gerçekten Mustafa Kemal, Osmanlı Devlet geleneğinde var olan devletin öncülüğündeki yatırımcılığa bağlı kalmıştır. Fakat, bunu salt bağlılık şeklinde anlamak yanlış olur. Çünkü o, **"devletçilik"**i doktriner anlamda tanımlamış ve birçok örnek yatırım yaparak teorisine olan bağlılığını da kanıtlamıştır. Mustafa Kemal'in doktriner anlamda benimsediği devletçilik, **"halkın yatırım yapamayacağı alanlarda devletin, diğer alanlarda ise halkın yatırımcılığı"**¹⁷⁶ şeklinde özetlenebilir.

Mustafa Kemal, özel sektör tekeliğine izin vermemekle kapitalizmden, özel sektöre yatırım serbestliği tanımakla da sosyalizmden ayrı bir "ekonomik sistem" kurmuştur¹⁷⁷.

Eğitim ve öğretim:

Osmanlı Padişahları, Batı'daki yeniliklerin farkına vardıklarında aradaki farklılığı gidermek için eğitim ve öğretime önem vermeye başlamışlardır. Aradaki farkın, varsa da bir eksikliğin yeni okullar açılarak giderileceği düşünülmüştür. Bu nedenle de bir çok okul açılmıştır:

Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun 1773, Mühendishane-i Berri Hümayun 1796, Tıbbane-i Amire 1827, Mekteb-i Ulum-ı Harbiye 1834, Mekteb-i Maarif-i Adli 1839, Rüşdiye 1840, Bilimler Akademisi (Encümen-i Daniş) 1845, Ziraat Okulu 1847, Darü'l Muallimin 1848, Darü'l Maarif 1850, Mekteb-i Mülkiye 1859, Veteriner Okulu 1859, Kız Rüştiyesi 1859, Orman Okulu 1860, Kız Sanat Okulu 1869, Kız Öğretmen Okulu 1870... Bu okullar Abdülhamid'den önce açılmıştır. Abdülhamid de, 1879'da Mekteb-i Hukuki Şahane, 1879'da Güzel Sanatlar, 1891'de Polis Okulu, 1892'de de Gümrük Okulu'nu açmıştır. İlk açılan okullar yanında Abdülhamid çok sayıda erkek ve kız ilk, orta ve lise açmıştır¹⁷⁸.

¹⁷³ Prof.Dr. Yüksel Ülken, age., s.275

¹⁷⁴ Prof.Dr. Yüksel Ülken, age., s.275

¹⁷⁵ Falih Rifki Atay, Çankaya, İstanbul-1969, s.319

¹⁷⁶ **Afet İnan, Vatandaşlar İçin Medeni Bilgiler**, s.449; **Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul-1940, s.3

¹⁷⁷ Atatürk el yazılarında buna "mutedil devletçilik" demektedir. Prof.Dr. Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün el Yazmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1969, s.449; Atatürk, bir çok konuşmasında ve son dönemi diyebileceğimiz İkinci Sanayi Planının önsözünde bu konuya açıklık getirmektedir.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için: **Prof.Dr. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, T.T.K. Yayınları, Ankara-1991

Hatıratında; **"Ben tahta çıktığımdan beri, ilk okulların sayısı on misline çıkmıştır (20.000 mektep). Bu sayı maalesef azdır ve halka kafi gelmemektedir. Liselerimizin seviyesi gayet yüksektir. Ancak daha fazla lise kurmamak, bunların yerine mühendis, mimar gibi fen adamları yetiştiren müesseselere talebe hazırlayacak rüştiyeler açmak daha yerinde olur. Ulemamızın ifrat derecesinde muhafazakar olmasından dolayı, yüksek okullarımızı modern hale getirmek çok güçtür,"**¹⁷⁹ derken eğitim ve öğretim konusunda önüne çıkan engellerden de şikayetçidir.

Abdülhamid, çok sayıda okulun faaliyet göstermesine rağmen beklediği olumlu sonuçları alamayınca yeni arayışlara girmiştir. Özellikle Arap alfabesinin zorluğuna değinerek kolay bir alfabenin gerekli olduğuna inanmıştır. Vardığı sonuç şudur:

"Yazımızı öğrenmek pek kolay değildir. Bu işi halkımıza kolaylaştırmak için belki de Latin Alfabesini kabul etmek yerinde olur. Her ne kadar bu harflerle, lisanımızdaki bazı sesleri vermek güçlüğü mevcut ise de bunu ayarlamak şüphesiz kabil olabilir.

Aklı başında hiç kimse öğrenmeye düşman olamaz. Ben de bütün dindaşlarıma iyi ve faydalı olan her yeniliği tanıtmak istiyorum,"¹⁸⁰ derken eğitim ve öğretimdeki hedeflerini açıklamaktadır.

Abdülhamid yeni okullar açtığı gibi mevcut okulların derslerinde de yenilikler yapmıştır:

"Mülkiye-i Şahane'ye felsefe dersi koyduğum zaman bütün talebe "Bizi gavur yapmak istiyorlar" diye ayaklanmıştı. Ben gavurluğun bilgide değil, cehalette olduğunu biliyordum, ısrar ettim, okudular. Adını sadece "Hikmet" diye değiştirdik. Darul Fünun'da da "Fizik" diye okuttuk,"¹⁸¹ demektedir.

Abdülhamid, okullar yanında camiler açmakla ve yazarları örtülü ödeneklerle desteklediğini söylerken, eğitim ve öğretime verdiği emeklerin anlaşılmasını istemektedir:

"Her köyde bir cami ve caminin yanında da bir okul görmek için otuz küsur yıl çaba gösterdim. Birçok yazarı, araştırmacıyı ve ilim adamını hep örtülü ödenekte eser versinler diye destekledim"¹⁸².

Medreseler:

Abdülhamid'in Müslümanları devletin asli unsuru olarak görmesi, şeriatı ve İslam Dini'nin tek kurtuluş yolu seçmesi, İslam Birliği ve Hilafet Makamı'nın önemini sıkça vurgulamasına rağmen sıra medreselere, ulemaya ve şeyhülislamın fetvalarına gelince, hep şikayet etmektedir. Hepsini tutucu ve anlayışsız görmektedir. Yeri geldiğinde de ağır sözler söylemektedir. Oysa Abdülhamid, medreseleri ıslah etmenin yollarını ısrarla arasaydı 33 yıllık iktidarında mutlaka bir fırsat yakalayabilirdi. Nedense bunu denememiştir. Sadece şikayet etmiştir. Yoksa Abdülhamid, medreselerin düzelebileceğine inanmamış mıdır?

Abdülhamid'i medreseler konusunda ümitsizliğe iten iki önemli olay vardır. Birincisi amcası Abdülaziz'i devirmek isteyenler darbeye, medrese hoca ve

---

¹⁷⁹ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.189-190

¹⁸⁰ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.192

¹⁸¹ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.86

¹⁸² Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.87

talebelerini sokağa dökmekle başlamışlardır. **“Padişah zevk, sefa ve israf içindedir”** şikayeti ile başlayan medreseli yürüyüşlerine toplumun diğer kesimleri de eklenince Abdülaziz, Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından önce tahttan indirilmiş, sonra da öldürülmüştür¹⁸³. Medreselilerin bu tür olaylara kolayca alet olması Abdülhamid'i korkutmuştur.

İkinci olay da şudur: Osmanlı – Rus Savaşı çıkarmak isteyen Mithat Paşa ve arkadaşları, Fatih ve Beyazıt Medreselerindeki talebeleri sokaklara dökmüşler ve Yıldız Sarayı'nın önünde **“Savaş isteriz!”** yürüyüşleri yaptırmışlardır. Medreselilerin başlattığı savaş istekleri, toplumun diğer kesimleri da harekete geçirilerek kısa zamanda savaş çılgınlığına dönüşmüştür. Abdülhamid ağır bir yenilgi ile sonuçlanan Osmanlı – Rus Savaşı'nı hayatı boyunca unutamadığı gibi medreselileri de unutamamıştır. Hatıralarında;

“Mithat Paşa ve arkadaşları zaman zaman amaçlarına ulaşmak için Fatih ve Beyazıt medreselerinin talebelerini ayaklandırır, sarayın kapısına kadar yürütürlerdi,” derken bu kadar kolay kullanılabilen medreselerden ümitvar olmadığından, onları ıslah edici bir çalışma yapmamıştır¹⁸⁴.

Yabancı okullar:

Abdülhamid döneminde çok sayıda İngiliz, Fransız, İtalyan, ABD, Alman, Avusturya, Rus, Bulgar... yabancı okulu eğitim ve öğretim faaliyeti yürütmekteydi. Bu dönemde Türkçe, ilköğretimde zorunlu, fakat ilköğretim sonrasında ise her cemaat kendi dilinde eğitim yapmaktaydı.

1914'te gelindiğinde yaklaşık olarak 1.800 Rum, 800 Ermeni, 675 Amerikan, 500 Fransız, 172 İngiliz okulu eğitim ve öğretim faaliyeti göstermektedir. Diğerleri ile beraber toplam yabancı okul sayısı 36.000'e yaklaşmaktaydı. İlk, orta, lise ve yüksek düzeydeki bu okulların yarısından fazlası Anadolu'da faaliyet göstermekteydi.

1910'da 2.490 tane medrese vardır. 1914 tarihli nizamnameye göre medreselerin ıslahına karar verildi ve Batı'da gelişen bilimler, 2 Nisan 1917'de medreselerin programına alındı.

Mustafa Kemal'in eğitim ve öğretim politikası:

Mustafa Kemal, yeni devleti belli bir disiplin içinde oluştururken ona uygun bir milli eğitim politikası çizmiştir. Tek ulus, tek din, tek mezhep, tek meslek odası, tek dil gibi eğitim ve öğretimde de **“tevhid-i tedrisat”** prensibini benimsemiştir. Tedrisatta birlik, **“kuvvetler birliği”**nin bir sonucu olarak benimsenmiştir. Mustafa Kemal, eğitim ve öğretime ne kadar önem vermişse onun **“birlik”**ine de o kadar önem vermiştir.

Oysa Abdülhamid, yerli yabancı, azınlık, özel ayrımı yapmadan okulların sayısını artırmaya çalışmıştır. Yabancı okulların politik faaliyetlere karışmalarından, gayri müslimleri özellikle Ermenileri kışkırtmalarından şikayetçidir. Buna rağmen Osmanlı kültür dünyasına bir katkısı olabileceğini düşünerek eğitim ve öğretimi **“çoğulcu”** prensiplerle yürütmüştür. Fakat Abdülhamid'in, ayrılma ve ayrı devlet olma mücadelesi veren gayri müslimlerin yıkıcı faaliyetlerinin bir parçası durumuna gelen okullara bir gün çeki düzen vermeyeceği anlamı çıkarılmamalıdır.

¹⁸³ En azından Abdülhamid, Abdülaziz'in öldürüldüğüne inanmaktadır. Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.16 vd

¹⁸⁴ Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, s.38

İşte "tevhid-i tedrisat" yabancı okullara asker gözü ile çekidüzen veren bir inkılaptır. Medreselerin kapatılması da bu politikanın bir sonucudur. Amaç, herkesin aynı eğitimi aldığı bir yurttaşlar topluluğu arasında anlayış ve ideal birliği sağlamaktır.

Abdülhamid'in, Batı tipi okullara önem vermesi ile Mustafa Kemal'in medreseleri kapatması ve yabancı okulların faaliyetlerini sınırlaması arasında sonuç açısından bir fark yoktur. Abdülhamid medreseleri arka plana iterek gözden düşürmüştür. Bu dönemde medreseleri iyileştirici bir program uygulamamıştır. Medreseleri kendi haline bırakmıştır. Değişimde Abdülhamid, yöntem olarak tedricilikten yanadır; oysa Mustafa Kemal inkılapçıdır. O inkılapçı yöntemini uygulamış ve karşı olduğu medreseleri kapatmıştır.

Mustafa Kemal Eylül 1925'te bu konularda şunları söylemektedir:

"Dünyada her şey için, maneviyat için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir. Yalnız ilim ve fennin yaşadığımız çağda gelişmesini idrak etmek ve ilerlemesini zamanında izlemek şarttır"¹⁸⁵.

İslamcıların TC deneyimi:

Bu araştırmada, yakın tarihimizin Batıcı, Milliyetçi ve ağırlıklı olarak İslamcı tartışması, bir varsayım çerçevesinde tekrar incelenmiş ve İslamcılar açısından kaçınılmaz olarak şu sonuçlara varılmıştır:

Osmanlı devlet adamları, büyük bir yapısal değişim kararı alarak medeniyet tercihlerini değiştirmişler ve statikleşmiş olan İslam Medeniyeti'nden dinamik Batı Medeniyeti'ne yönelmişlerdir.

Batılılaşma ilk aşamada devletin batılılaşması şeklinde anlaşılmıştır. Fakat umulan sonuçlar alınamayınca halkın da batılılaşması istenmiştir. İşte batılılaşma bu aşamada toplumsal bir soruna dönüşmüştür. İslamcılığın ortaya çıkışı ve siyasal bir muhalefet hareketine dönüşmesi, **İslam Medeniyeti'nden kopmak istemeyen** Müslüman halkın, batılılaşma politikasına bir tepkisidir.

Batıcılar, önceleri Osmanlı'nın, sonraları da Türkiye Cumhuriyeti'nin sorunlarını İslam Dini'nin inanç ve ibadetlerinden kopmadan Batı'lı **değerler** ve **yöntemlerle** çözmeye çalışmışlardır. Bu çözüm yöntemi İslamcılar ve Milliyetçilerce benimsenmediğinden batıcılık, bazen din karşıtı bir akım gibi algılanmasına da neden olmuştur.

Milliyetçilik ise batıcılıktan biraz farklı bir batıcılık olmuştur. Çünkü Milliyetçiler **yerli değerler** savunmuşlardır. Bu nedenle batıcılıktan ayrı bir akım olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat **yerli değerler Batı'da geliştirilen yöntemler ve araçlarla savunulduğundan, bu açıdan da batıcıdır.**

Abdülhamid ve Mustafa Kemal dönemi Milliyetçileri hiçbir zaman nasyonal sosyalist olmamışlardır. İslam Dini konusundaki görüşleri milliyetçilerin, nasyonal sosyalist olmalarına mani olmuştur. Çünkü bir değer olarak İslam Dini, "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" ilkeleri içindeki ağırlıklı yerini almıştır. Bu nedenle proje büyük ölçüde yerli kalmıştır, yani milli.

¹⁸⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.196; Ayşe Osmanoğlu Babam Abdülhamid adlı kitabında "Din ve fen, bu ikisine de itikad etmek caizdir" dediğini aktarmaktadır. Age, s.22; İstiklal Savaşı yıllarında meclisteki İslamcı milletvekillerinin desteği ile Konyalı Mehmet Vehbi Efendi Milli Eğitim Bakanı olunca, hocaların kurduğu program komisyonu; okullarda din derslerinin arttırılmasını, sultanilere "Yeni Medrese" adı verilmesi ve bunların medreselerle birleştirilmesini, müzik derslerinin "ilahi dersleri" olarak değiştirilmesini, resim derslerinin kaldırılarak "çizgi dersleri" konulmasını, canlı mahlukatın resimlerinin yapılmasının yasaklanmasını, öğretmen okulu öğrencilerinin sarı giyme zorunluluğunun getirilmesini önermiştir. Vehbi Efendi kısa bir süre sonra görevinden ayrıldığından önerileri yaşama geçememiştir. **Taner Timur, Türk Devrimi**, Ankara-1968, s.79; **H.E. Wilson – I. Başgöz, Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim ve Atatürk**, Ankara-1968, s.39;

Batıcıların ve Milliyetçilerin, yıkılması kaçınılmaz olan Osmanlı Devleti için ne kadar yararlı oldukları tartışılabilir, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için çok şeyler yaptıkları rahatlıkla söylenebilir. Konunun İslamcılar açısından değerlendirilmesi ise oldukça ilginçtir:

-İslamcılar Osmanlısız olunamayacağını düşünüyorlardı, fakat, Osmanlı Devleti'ni, Batı Medeniyeti karşısında ayakta tutacak İslamiyet'in ne olduğunu bilmiyorlardı. Sonunda tarihin determinist yasası hükmünü icra etti: Doğan, gelişen ve duraklayan Osmanlı Devleti yıkıldı.

-İslamcılar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda çok çalıştılar, canlarını ve mallarını verdiler. Yeni devlet, Osmanlı'nın yarım bıraktığı batılılaşmayı kararlılıkla tamamlamaya başlayınca devlete ters düştüler; devlet de onlara ters düştü. İslamcılar, batılılaşmanın Müslümanlar üzerinde yapacağı etkinin ne olacağını önceden kestiremediklerinden batılılaşmaya ve bu politikayı koşulsuz benimseyen devlete ters düştüler.

-Türkiye Cumhuriyeti; Müslümanların Müslüman kalarak batılılaşabileceğine ve bundan büyük faydalar sağlayabileceğine somut bir örnektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 yıl önce Osmanlı'dan devraldığı önce batılılaşmayı tamamlama, sonra da Batı'yı aşma politikaları, Müslümanlar üzerinde de olumlu sonuçlar vermiştir. Fakat, "**İslamcılık**" hala bir sorundur. Bu sorunun çözülmesi gerekir. Çünkü çözüm çok uzaklarda değildir; yanımdadır, belki de elimizin altında.. Bu nedenle ortaya çıkan büyük bir başarının başarısızlık gibi tartışılması yanlıştır. Buna açıklık getirilmelidir.

-İslamcılar henüz batılılaşmalarının farkında değildirler. Namaz kıldıklarını düşünerek batılılaşmadıklarını sanmaktadırlar. Oysa Osmanlı'nın ve özellikle TC'nin "**Müslüman kalınarak batılılaşma**" politikası İslamcıları da **Müslüman Batılı** yapmıştır; fakat, bu durum politik olarak İslamcılar tarafından deklere edilmemiştir. Oysa fiili durum, bundan başkası değildir.

-Ne Osmanlı ne de Türkiye Cumhuriyeti hiçbir zaman batılılaşmayı "**din değiştirmek**" şeklinde projelendirmemiştir. Halef selef, her iki devletin derin siyaseti ve kadroları, batılılaşmayı "**Müslüman kalınarak Batı Medeniyeti**" içinde yaşamak şeklinde projelendirmişlerdir.

-Osmanlı'da oluşturulmaya çalışılan Müslüman Batılı profili, TC'de kesin olarak oluşmuştur. Çünkü İslamcılar, hem birey hem de cemaat olarak batılılaşmıştır. Öyle ki, Batı Medeniyeti'nin imkanlarından her koşulda yararlanmak bakımından batıcılarla yarış halindedirler. Şöyle ki:

-İslamcılar, Türkiye'nin en örgütlü siyasal partisini kurabilecek kadar Batı Medeniyeti'nin siyasal sistemine entegre olmuşlardır.

-Türkiye, **dünyanın her devletinde** Batı standartlarında birinci sınıf eğitim ve öğretim yapabilecek bir İslami cemaat oluşturabilmiştir.

-Avrupa kıtası, Batılılar için koca bir işçi deryası iken, Türkiye'nin hiç hesaba katılmayan insanların hem Türkiye'de hem de Avrupa'da müteşebbis olma mücadelesi vermesi heyecan yaratmaktadır. Eğer Müslüman Türk milleti sadece Batılı olsaydı Türkler de, bir Batılı gibi işçi doğar, işçi ölürdü. Batılı; fakat, Müslüman kaldığı için, her fırsatta müteşebbis olabilmektedir. Türkiye, sık sık ekonomik operasyonlara maruz kalmasına rağmen, dinamik yapısını

kaybetmemektedir. Bunu halkın hem batılılaşmasına hem de Müslüman kalmasına borçludur.

-Türkiye, Batılı üniversitelerde okutulan matematik ve fen bilimler düzeyinde ders veren çok sayıda üniversiteye sahiptir. Araştırma imkanları henüz Batı standartlarına ulaşmamışsa da, en kısa zamanda bunu da başaracaktır. Türkiye'nin hemen her ilinde açılmış olan bu üniversitelerde öğrencilerin önemli bir kısmı, İslamcı kız ve erkeklerden oluşmaktadır. Bu kadar İslamcı kadının yüksek öğrenim görmesi İslam'ın 1400 yıllık tarihinde görülmemiştir. Bu büyük olay, Müslümanların Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman kalarak batılılaşmasıyla olmuştur.

-**"Resim caiz midir?"** tartışmalarından, bütün dünyaya uydudan canlı radyo ve televizyon yayını yapan sayısız kanalların Müslümanlar tarafından işletilmektedir. İslamcı sanatçı, bilim adamı, politikacı, vaiz ve iş adamı bu araçları Müslüman kalarak batılılaştıkları için kullanmaktadırlar ve bu sektörlere yatırım yapmaktadırlar.

-Eski dini kültürün, batılılaşmanın önünde engel oluşturacak gücünü kaybettiği iyice anlaşıldıktan sonra önce **İmam Hatip Okulları**, sonra **"Din Kültürü ve Ahlak Dersi"** yasal güvence altına alınmıştır. Böylece batılılaşan halkın Müslümanlığı koruma altına alınmıştır.

-Batı Medeniyeti'nin bireyin kullanımına sunduğu gelişmiş teknolojisinin her türü, bilgisayardan mutfak eşyalarına, otomobilden iletişim araçlarına kadar Batı'nın tüm ürünleri, Türkiye'de İslamcılar tarafından ay farkı ile kullanılmaktadır...

Bu ve benzer tespitler arttırılabilir. Fakat sonuç değişmeyecektir. **Bütün bunlar İslamcılarının, gericiiliğin hiçbir tanımına sığmayan büyük bir gelişme ve ilerleme içinde olduklarını göstermektedir.** Ne yazık ki İslamcılar, bu başarılarını Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin **"halkın Müslüman kalarak batılılaşması"** siyasetinin bir sonucu olduğunun farkında değillerdir. Bu da şu ilginç soruyu gündeme getirmektedir:

"İslamcıların devlet yönetiminden uzaklaşmaları, devleti yönetenlerin de İslamcılardan uzaklaşmaları, sonunda Müslümanların felaketi ile noktalanması gerekirken bu gelişme nasıl ortaya çıkmaktadır?"

Türkiye'nin her yöresinde **küçük esnaf** İslamcı ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gündemin içinde yer almıştır. Çoğu kez farklı oluşumlar içinde örgütlenmiştir, fakat, gündemini değiştirmemiştir.

1980 sonrasının koşullarında büyümeye başlayan Anadolu'nun küçük esnafı, kısa sürede önemli bir yatırım ve sermaye hareketi başlatmıştır. İslamcı sermaye olarak tanımlanan bu ekonomik hareketin temelinde, aslında İslamcılarının şikayetçi oldukları, fakat çok faydasını gördükleri bir paradoks vardır: O da **"devletten uzak kalma!"** durumudur. İslamcılar başarılarının büyük kısmını buna borçludurlar. Çünkü bu durum Osmanlı Devleti'nde olanın aksine İslamcıları **"müteşebbis"** yapmıştır. Eğer devletle araları iyi olsaydı Osmanlı'da oldukları gibi asker ve memur olacaktı; bu da Türkiye'yi adı konmamış bir sosyalizme mahkum edecekti.

Türkiye Cumhuriyeti çözümünü bulmuş, Müslüman kalınarak batılılaşmıştır. Batı da bu siyasetle yenilmeye çalışılmıştır. Fakat bu süreç biraz da İslamcılarının devletten, devletin de İslamcılardan uzaklaşması şeklinde işlemiştir.

Batıcılar, Milliyetçiler ve İslamcılar arasındaki "**sorunlar**" varlığını bugün de korumaktadır. Taraflar buluştukları ve geliştikleri zeminin "**Müslüman kalarak batılılaşmak**" projesi olduğunun farkında değillerdir; bunu gözardı etmektedirler. Dolayısıyla İslamcıların da, Batıcıların da, Milliyetçilerin de çatışmaları uzlaşma ile sonuçlanamamaktadır. Ve Abdülhamid'in "**Anadolu için iyi bir gelecek hazırlanmıştır**"¹⁸⁶ sözünün Mustafa Kemal ile anlam kazandığı hep gözlerden kaçmaktadır. Hele "**gelecek**" nesillerden beklenen, İslam Medeniyeti ile Batı Medeniyeti'ni **sentezleyerek** yeni bir medeniyet oluşturma hedefi hepten unutulmaktadır.

MEDENİYET TERCİHİ

Osmanlı Devleti; kuruluş, yükseliş ve çöküş yıllarında İslam Medeniyeti'nin bir üyesidir. Osmanlı Devleti, kendisini böyle ifade etmiş, dünya da onu böyle tanımıştır. Osmanlı devlet adamları uzun süre karşılaştıkları sorunları bazen siyasi geleneklerinden, bazen tarih birikimlerinden, bazen de istişare ile ulaştıkları bilgilerden yararlanarak çözmeye çalışmışlardır. Bunları da İslam Medeniyeti'nin sınırları içinde kalarak yapmışlardır. Fakat, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında peşe yenilgiler alması, devleti farklı çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Başlangıçta yenilgiler, devlet adamlarının birbirini suçlamasıyla açıklanmaya çalışılmış; fakat, Batı'nın gözle görülen üstünlüğü ve teknolojisi, tartışmanın yönünü değiştirmiştir.

Osmanlı devlet adamları, bazı konularda geri kaldıklarını ve kendilerinden üstün olan düşmanlarının olduğunu kabul etmişlerdir. "**Çare!**" diyen padişahlara ise iki çözüm sunabilmiştir: Devleti yönetenlerin çözümü "**Batılılaşmak**", halkı islah edenlerin, yani ulemanın ise "**Dinimize sarılmak!**" olmuştur.

Başta padişahlar olmak üzere devleti yönetenler "**Batılılaşmak**" çaresine sarılmışlardır. Ulema ise "**dinimize dönmeye, ihlase ve samimiyete**" sarılmışlardır. Bu süreç her iki yönüyle gelişerek devam etmiştir. Yenilgileri önleme adına başvuru batılılaşma çabası, yenilgileri önlemediği gibi "**dinimize biraz daha sarılalım...**" gayretleri de Müslümanlara şeref ve haysiyet kazandırmamıştır. Çünkü söz konusu olan güçlerin çatışmasıdır, şeref ve haysiyet de kazananların elindedir.

Sonuç olarak **Osmanlı Devleti yenildikçe daha çok Batılılaşmış, ulema ise daha çok tutucu hale gelmiştir.**

Batılılaşmak ne demektir?

Batılılaşmak, bakışların geleneksel olandan uzaklaşması ve Batı'da olanlara yönelmesi demektir. Aynı zamanda, **İslam Medeniyeti**'nden **Batı Medeniyeti**'ne yönelmek, demektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin medeniyet tercihi değişmeye başlamıştır. Osmanlı "**derin devleti**"nin hangi tarihlerde batılılaştığı gün ve tarih olarak tam olarak söylenemezse de, bunu dönem olarak belirtmek oldukça kolaydır! Çünkü, batılılaşmak Osmanlı Devleti tarihinde ekonomik, sosyal ve siyasal bir olgudur ve resmi bir siyasal tercihtir.

Batılılaşma sürecinde bütün padişahlar ve doğal olarak devlet erkani, hep batılılaşmaktan yana olmuştur. Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar da bu politika hiçbir zaman değişmemiştir. Batılılaşmanın hızı bazen artmış, bazen yavaşlamıştır; ama devlet, batılılaşmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. "**İnsan en çok düşmanına benzermiş**" sözü sanki Osmanlılar için söylenmişcesine "**Batılılaşmak**" çıkış yolu olarak her fırsatta kullanılmıştır.

¹⁸⁶ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.100,142

Ulemanın tercihi de devlet yıkılıncaya kadar hiçbir zaman değişmemiştir ve her koşulda **"dine sahip çıkmıştır."** Bir muhalefet hareketi olarak uluma, İslam Medeniyeti ile olan bağı koparmayı ve batılılaşmayı düşünmemiştir. Fakat devleti yönetenler Müslümanlıktan vazgeçmeseler de **"medeniyet"** tercihlerini batılılaşma yönünde değiştirmişlerdir. Osmanlı'yı yöneten **"derin devlet"**in ideolojisi olan **batılılaşma, Osmanlıların Batı'ya teslim olması demek değildir; aksine, Batı'yı yenmek için Batılı gibi olmaktır.**

Doğal olarak insanların İslamiyet anlayışları da bu gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Denebilir ki İslamiyet, Osmanlıda yükseliş döneminde **"dünya ve ahiret saadeti"** iken, batılılaşma döneminde **"kaybedenlerin"** ideolojisi olmuştur.

Abdülhamid'in medeniyet tercihi

Abdülhamid, **"Avrupa Medeniyeti'nin en iyi taraflarını alıp Şark kültürü ile meczetmek suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyet, bizde ancak gelecek nesiller görebileceklerdir,"**¹⁸⁷ demektedir. Abdülhamid, Batı'daki yenilikleri Osmanlı Devleti'ne taşımaya çalışırken kendisine göre bir ayrıma tabi tutmuş, Batı'nın **"iyi"**lerini Doğu'nun **"iyi"**leriyle **"mezcetmek"** istemiştir. Bu meczin, bir taklit olmayacağını; aksine, **"yepyeni bir medeniyet"** olacağına işaret etmektedir. Karşısındaki muhalefete bakarak da, yaptığı yeniliklerden ancak **"gelecek nesillerin"** yararlanabileceğini ümit etmektedir.

Abdülhamid'in yaptıklarına ve yapmak istediklerine bakıldığında, Batı Medeniyeti'nden alınacak daha çok yeniliğin olduğu görülmektedir. Latin Alfabesi'nden Medeni Kanun'a kadar yapmak isteyip de yapamadığı yeniliklerin, tamamlanması gereken eksiklikler olduğunu düşünmektedir. Daha açık bir ifade ile Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun batılılaşma süreci Abdülhamid döneminde tamamlanamamıştır. Bu nedenle batılılaşma gelecekte de devam edecektir. Çünkü o bazı yeniliklerin ancak gelecekte yapılabileceğine inanmaktadır.

Abdülhamid bunları düşünürken Müslüman kalınmasında da oldukça ısrarlıdır. Çünkü o yeni medeniyetin Batı Medeniyeti ile İslam Medeniyeti'nin Müslümanlar tarafından sentezlenmesi ile doğacağı kanısındadır. Bu nedenle de Müslüman kalınmasından yanadır.

Mustafa Kemal'in medeniyet tercihi

Mustafa Kemal de halefleri gibi batılılaşmaktan yanadır. Üslup farkı dikkate alınmazsa, onun bu konuda padişahlardan, özellikle Abdülhamid'den farklı düşünmediği tarihi bir gerçektir.

Mustafa Kemal, **"Memleket behemehal çağdaş, medeni ve yenilikçi olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Bütün fedakarlığımızın semere vermesi buna bağlıdır. Türkiye, ya yeni fikirlerle donatılmış, namuslu bir idare olacaktır veyahut olamayacaktır. (...) Tutucu fikirler besleyenler belli bir sınıfa dayanabileceklerini zannediyorlar. Bu katiyen bir vehimdir, bir zandır. İlerleme yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenilik vadisinde duracak değiliz. Dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin dışında kalabilir miyiz?"**¹⁸⁸ derken batılılaşmak konusunda yani Batı Medeniyeti'nden yararlanma konusunda

¹⁸⁷ Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.196

¹⁸⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, İkinci baskı, s.70

ne kadar kararlı olduğunu dile getirmektedir. İslamiyet'i gerekçe göstererek muhalefete kalkışanları sert ifadelerle tehdit ederken, batılılaşma tezini de İslamiyet'i kaynak göstererek savunmaya çalışmıştır:

"Bizim dinimiz çalışmayanın insanlıkla alakası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler çağdaş olmayı kafirlik sanıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı İslamların kafirlere esir olmasını istemek değil midir?¹⁸⁹" diyerek engellemelerin doğuracağı siyasal sonuçlara işaret etmiştir. Çünkü Batı Medeniyeti karşısında varlık gösteremeyen milletlere Batı ağır siyasal faturalar çıkarmaktadır.

Mustafa Kemal bir konuşmasında Abdülhamid'in dediği gibi amacının taklitçilik olmadığını vurgulamıştır: **"Biz Batı Medeniyeti'ni bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için ... benimsiyoruz¹⁹⁰"**. demektedir.

Mustafa Kemal, dünyaya egemen olan medeniyetin bir tane olduğunu ve bu nedenle yapılacak tercihin de çok açık olduğunu söylemektedir. **"Medeniyetin coşkun seli karşısında direnmek beyhudedir... Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen zerrelere yıldızlara kadar her şeyi gören medeniyetin karşısında, Orta Çağ zihniyetiyle, ilkel hurafelerle yürümeye çalışan milletler mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve zelil olmaya mahkumdurlar¹⁹¹"**.

Mustafa Kemal'in taklitçi olmadığını bir çok kanıtı vardır. O Osmanlı'nın yarım bıraktığı veya yapmaya cesaret edemediği bazı inkılapları yaklaşık beş yıl içerisinde yapmıştır. Bir beş yıl da inkılapların oturmasını beklemiştir. Fakat üçüncü beş yıla girerken, yani **Onuncu Yıl Nutku**'da artık batılılaşmanın bittiğini ve yeni hedefin Batı Medeniyeti'ni aşmak olduğunu çok net bir şekilde vurgulamıştır. **"...Milli kültürümüzü, çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız."** **"Yenilik vadisinde duracak değiliz¹⁹²"** derken Batı hedef olmaktan çıkmaktadır. Batı duraklarsa da bizim yeniliklere devam etmemizi ve böylece Batı Medeniyeti'ni aşacağımızı söylemektedir. Bu konuda milletine de güvenmektedir: **"Türk milletinin istidadı ve kati kararı medeniyet yolunda, durmadan, yılmadan ilerlemektir¹⁹³"**.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal batılılaşmayı tamamlamaktan ve Batı Medeniyeti'nin eksiksiz bir üyesi olmaktan yanadır. Padişahlar gibi o da Müslümanlığımızı engel olarak görmemektedir. Aksine bunu İslamiyet'in bir emri gibi telakki etmektedir:

"İslam ehlinin uğradığı zulüm ve sefaletin elbette birçok sebebi vardır. İslam alemi dini hakikatlere uygun olarak Allah'ın emrini yapmış olsaydı, bu akibetlere maruz kalmazdı. Allah'ın emri çok çalışmaktır. İtiraf ederim ki düşmanlarımız çok çalışıyor. Biz de onlardan çok çalışmaya mecburuz.

Çalışmak demek, boşuna yorulmak, terlemek değildir. Zamanın gereklerine göre, ilim ve fenden ve her türlü medeni icat ve buluşlardan azami derecede yararlanmak zaruridir¹⁹⁴."

¹⁸⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II. İkinci baskı, s.128

¹⁹⁰ Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul-1971, s.37

¹⁹¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II. İkinci baskı, s.72

¹⁹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III. İkinci baskı, s.70

¹⁹³ Atatürk, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul-1973, s.17

¹⁹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II. İkinci baskı, s.91-92

Mustafa Kemal, medeniyet mücadelesinde engel oluşturmayacak ve ayrıca Müslümanları medenileşmeye teşvik edecek İslamiyet'in ne olduğunu da şöyle açıklamaktadır:

"Bizim dinimiz için herkesin elinde tek ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, amme menfaatına uygundur; biliniz ki o bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatına uygunsa, kimseye sormayın. O şey dindir. Eğer bizim dinimiz akla, mantığa uygun bir din olmasaydı, mükemmel olmazdı, son din olmazdı"¹⁹⁵.

Görüldüğü gibi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli hedefi eksik kalan batılılaşmayı tamamlamaktır. Bu konuda Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasında bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Ayrıca batılılaşmanın bitimi ile başlayacak yeni dönem konusunda da aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Çünkü ikisinin de amacı sonunda Batı Medeniyeti'ni de aşacak ve bize ait yeni bir medeniyet yaratmaktır.

Sonuç:

Başlangıçta ortaya konan varsayımlara son kez dönersek Türkiye Cumhuriyeti, II.Abdülhamid'in projeksiyonunda aynıyle vakidir. Türkiye Cumhuriyeti yepyeni değildir. Bu projeksiyonda Abdülhamid Türkiye Cumhuriyeti'nin mimarı, Mustafa Kemal de onun kurucusudur.

Abdülhamid Anadolu merkezli yeni devletin projesini, büyük ölçüde İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa gibi devletlerin Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkındaki görüşlerinden etkilenecek hazırlatmıştır, bu nokta gözardı edilmemelidir. Aynı siyaset, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin inşası sırasında Mustafa Kemal tarafından da izlenmiştir.

Mustafa Kemal ile Abdülhamid arasındaki fark, medeniyet tercihlerinde değildir; uyguladıkları yöntemlerdedir. Mustafa Kemal'in asker olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısının Müslümanlar lehine değişmesi, doğal olarak arada bir üslup farkı da doğurmuştur.

Abdülhamid'in projeksiyonunda Anadolu'nun merkez olduğu, yaptığı hazırlıklardan anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin veya yeni devletin sınırları az çok tahmin edilmiştir. Asıl sorun, Batı'nın saldırılarının nasıl durdurulacağı ve Batı ile nasıl yarışılacağıdır.

Abdülhamid, özellikle Müslümanların Batı'daki yenilikleri bir an önce anlamalarını ve Batı'yı yenecek düzeye ulaşmalarını istemektedir. Çözüm ise Doğu ile Batı'nın yeni sentezindedir. Bütün yeniliklerin içeride ve dışarıda büyük güçlüklerle karşılaşacağından da son derece emindir.

Mustafa Kemal, yaptığı inkılapların Osmanlı Devleti'nin yapmak isteyip de yapamadığı inkılaplar olduğunun bilincindedir. Bu anlamda gecikmiş bir batılılaşma projesinin kararlı bir uygulayıcısıdır. Karşılaşacağı iç ve dış muhalefetin farkındadır ve yeneceğinden de son derece emindir. Çünkü önemli bir fırsat yakalamıştır. Yeni devletin yarattığı yeni fırsatları değerlendirme konusunda oldukça kararlıdır.

Mustafa Kemal de Batı'yı yenmek için batılılaşmaktan yanadır. O da Abdülhamid gibi nihai hedefi Batı'yı aşmak ve yeni bir medeniyet yaratmak olarak belirlemiştir.

Abdülhamid'in ve Mustafa Kemal'in batılılaşma veya çağdaşlaşma projeleri, Batı'yı şaşırtacak yenilikler değildir. Hatta Batılı çevrelerce de teşvik gören

¹⁹⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II. İkinci baskı, s.127

yeniliklerdir. Fakat yine de kendine özgüdür. Çünkü bütün yenilikler Müslüman kalınarak ve Batı'yı aşmak için yapılacaktır. Bu nedenle de "batılılaşma" bir "modernleşme" projesi değildir.

Osmanlıdan beri devletin, milleti için öngördüğü bu değişim, halk tarafından coşku ile karşılanmamıştır. Genel eğilim ilgisizliktir. Çünkü değişim yukarıdan aşağıya doğru olmaktadır ve halk kendisini bekleyen gelecekte habersizdir. Bununla beraber az da olsa gönüllü destekçileri olduğu gibi muhalifleri de vardır. Mücadele sanılanın aksine az sayıdaki kadrolar arasında yapılmaktadır. Millet bu mücadelede yerini henüz almamıştır.

Batıcılar, milliyetçiler ve İslamcılar... Batı'yı yenme adına verdikleri mücadelede milleti yanında görmek isteyen bu siyasal akımlar, gün geldi kavgalarına milleti de ortak ettiler.

Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam eden, bazen oldukça kızışan Batı'yı batılılaşarak yenme mücadelesini nasipse ikinci kitapta tartışmayı düşünüyoruz.

Değerlendirmeler:

Süleyman Karagülle

Sabah kalktığınızda işe giderken şemsiyeyi alıp almayacağınıza karar verirken iki yol izlersiniz. Birincisi, çevrenize bakarsınız, içinizde bir duygu doğar, "**bugün hava bozulacak, şemsiyemi alayım**", dersiniz. Benzer bir duygu arkadaşınızın kalbine "**bugün yağmur yağmayacak**" şeklinde doğar ve o da "**şemsiyemi almayayım**" der. Eğer bunu tartışmaya kalkarsanız birbirinizi ikna edemezsiniz. Bu mistik bir davranıştır, duygusal bir davranıştır.

İkincisi, televizyonunuzu dinlerseniz, o size ölçülere dayanarak bugün yağmurun yağmayacağını haber verir ve sizi ikna eder. Bu durumda yağmurun yağmayacağını düşünen arkadaşınızla anlaşmış olursunuz. Buna müsbet davranış, fikri davranış denmektedir. **İnsan bilebildiği kadar ilimle, bilemediklerinde de hisleri ile davranır.**

Birinci kural, "insan tamamen hissi davranarak yaşayamaz; tamamen ilmi davranarak da yaşayamaz. Kıyamete kadar insanlar hem ilmi hem de hissi davranmaya devam edeceklerdir".

İkinci kural, "insanlığın ilmi hep artmaktadır. İlmi veriler arttıkça insanların hissi davranışları azaltacak, müsbet davranışları çoğaltacaktır". Sosyal evrim bu demektir. İlerleme bu demektir.

Üçüncü kural, "fikri melekeler geliştikçe hissi melekeler dumura uğrar". Yaylalarda yolunu kaybeden insanlar, sığırların peşine takılarak yol bulurlar. Eskiden en kısa yolu yamaçlarda eşeklere çizdirirlerdi. Budistler, bu yöntemleri hala kullanmaktalar ve bu nedenle de sezileri güçlüdür.

Dördüncü kural ise "kainatta her şey çift yaratılmış ve bunlar arasındaki denge ile düzen kurulmuştur. İnsanın kendi kişiliğinde müsbet ve mistik davranışlar dengede olduğu gibi insanlık içinde de müsbet davranışlarla mistik davranışlar dengededir".

Allah **Doğu** halkını mistik davranışlarda mahir kıldı. **Batı** halkını da müsbet davranışlarda hakim kıldı. Müsbet davranışları insanlığa ilk sunan **İbrahim** (AS)'dir. Sonra sıra ile **Musa**, **Davut**, **İsa** ve **Muhammed** peygamberler müsbet düşünceyi en yüksek seviyeye çıkardılar. Doğu'da ise **Hinduizm** ve **Budizm** de mistik düşüncede ileri gitmişlerdir. Bunların kaynağı da ilahi vahiydir.

İlme dayalı medeniyetle mistisizme dayalı medeniyet arasındaki son büyük karşılaşma **Orta Asya'da Talas'da** M.S. 751 de oldu. Türklerin Arap

Müslümanların yanında yer almaları ile **İbrahimi Düzen, Mistik Düzene** galip gelmiştir. Hala da bu üstünlük devam etmektedir.

Hiristiyanlık kısa zaman sonra mistik yola sapmış ve **Mezopotamya**'dan beri gelen müsbet düşünceden uzaklaşmıştır. Doğu mistisizminin yanında bu sefer Batı mistisizmi ortaya çıkmıştır. **Müslümanlar** müsbet düşünceyi, **Bizans** ise mistik düşünceyi temsil ediyordu. Bunlar arasındaki siyasi mücadele **Malazgirt**'te oldu. **Alpaslan, Romen Diyojen**'i yenince Batı mistisizmi de çökmeye başladı. **II. Urban**'ın **Haçlı Seferleri** bu yenilişi durduramamış, tam tersine Batı mistisizmden kurtulmuştur.

Avrupa müsbet düşünceyi önce **Endülüs**'ten sonra da **Abbasilerden** öğrendi. Ancak bunlar Avrupa'yı uyandıramadı. Avrupa, **Osmanlıların İstanbul**'u alması ile uyandı ve bugünkü **Batı Medeniyetini** kurdu. Osmanlılar Batı'ya ilmi hiçbir şeyi vermemişlerdir. Çünkü ilimde yenilik yapamadıkları gibi dünyadaki ilmi gelişmelere de ayak uyduramamışlardır. Batı'nın son hocası **İbni Haldun**'dur. Aynı zamanda Batı'yı fikirleri ile sarsan bir kişidir.

Osmanlılar, Batı'ya pratik şeyler öğrettiler. Pusulayı, barutu, kağıdı, astronomiyi, coğrafyayı bilhassa askerliği ve yönetimi öğrettiler. Bugünkü modern ordular, Osmanlıların sipahi ve yeniçeri ordularının sentezinden oluşmuştur. Bugünkü parlamenter sistem, **Fatih**'in hükümetin toplantılarına katılmaması ile başlamıştır. Sorumlu devlet başkanı değil, hükümet olmuştur.

Osmanlılar yaşlı Bizans'a varis oldular. **İslam Medeniyeti** de yaşlanmıştı. Osmanlı bunların son meyvesi idi. **Viyana**'ya kadar gidildi. Fakat yenilik yapılamadığı için gerilemeye başladı. Bu gerilik **Lale Devri**'nde hissedilmeye başlandı. Ama asıl geri kalış, 19. yüzyılda hissedildi. Osmanlı padişahları ve paşaları askeri konularda Batı'nın gerisinde kaldıklarını gördüler ve **batılılaşmaya** başladılar. Hala sorunun kavranamamıştır ve ilme dayalı bir medeniyeti oluşturmanın gereği kavranamamıştır.

İşte **Abdülhamid** bunu kavrayan bir hükümdardır. Batı'nın ilmini getirmeyi öne almış ve eğitim seferberliği başlatmıştır. **Mustafa Kemal** de bunu izlemiştir. **Harun Özdemir**'in tezi bu yönüyle tamamen gerçekleri ortaya koymaktadır.

Ne var ki, Abdülhamit ne **Batı** ne de **Doğu kültürünü** almış bir hükümdardır. Yaptığı yenilikleri mistik yöntemlerle belirlemiştir. İsa ve başarı derecesi o kadar olmuştur. İmparatorluğu kurtaramamış ancak yerine milli bir devletin kurulmasını sağlamıştır. **İstiklal Savaşı** ve **Türkiye Cumhuriyeti Devleti**'nin kuruluşu tamamen onun yetiştirdiği kadrolarla yapılmıştır.

Mustafa Kemal ise hem **İslam kültürünü** hem de **Batı kültürünü** almıştır. Düşünceleri müsbettir. Koyduğu temel ilkeler hem ilme hem de İslamiyet'e uygundur. Ne var ki, Mustafa Kemal askerdir ve askeri metotlarla inkılaplar yapmıştır. Bu noktada çağının diğer inkılapçılarına göre başarılıdır. Çünkü onun çağdaşı olan **Hitler, Musollini, Stalin** gibilerin bütün inkılapları paramparça olmuştur. Oysa Türkiye hala ayakta. Ancak Mustafa Kemal'in asıl varmak istediği hedefe Türkiye ulaşamamıştır. Hatta onun yoluna bile girememiştir.

Mustafa Kemal'in belirlediği hedef ve çizdiği proje çok sade ve basittir. Bunları şöyle belirleyebiliriz:

a)Türkiye Osmanlıların başlattığı Avrupalılaşma çabasını en kısa zamanda tamamlamalıdır. Mustafa Kemal bunu on yıl içinde başardığını sanmış ve muasir medeniyetin bütün icapları yerine geldiğine inanmıştı. Bunun böyle olmadığı ve burada yarıldığı bugünkü perişan halimizden bellidir. Bu noktada Mustafa Kemal suçlanamaz. Çünkü o askeri, o askeri metotla sosyal devrimlerin olacağına inanıyordu. Oysa bu mümkün değildir. Bugün de benzer yöntemler uygulanmaya çalışılmakta ve başarılı olunacağı ümit edilmektedir.

b) Mustafa Kemal'in benimsediği asıl hedef "**muasır medeniyetin fevkine çıkmaktır**". Yani Batı'yı aşmak ve onu geçmektir. Askeri bakımdan "**yurtta sulh cihanda sulh**" ilkesiyle **Anadolu** toprakları ile yetinmek ama medeniyette de onun fevkine çıkmak olacaktır. O bunun müsbet ilimle olacağını biliyordu. Ama ne kendisi, ne de arkadaşı **İsmet İnönü** bunu başaramadı. Bunun için gereken her şeyi yapmak istemişler ama müsbet düşünceyi ülkeye getirememişlerdir.

c) Mustafa Kemal, Müslümanlardan oluşan yeni bir Anadolu Türk Halkını oluşturup yeni devleti yaşatma azmini bu millete vermiştir. Bir Türk halkı oluşturma siyasetini başarmış, parçalanmışlık sona ermiştir. Ama **gelişme** azmini verememiştir. Devleti yönetenlerin basit bir bürokrat zihniyeti ile, hem de rüşvetçi zihniyetle yönetme anlayışı ülkeyi her an yıkılışa burun buruna getirmektedir. Şimdilik orduda az da olsa devleti yaşatma azmi vardır. Ama bu da gittikçe azalmaktadır.

d) Mustafa Kemal dine dayalı olmayan bir devleti hedeflemiştir. Oysa devlet dine dayalı idi ve dünya tekrar dine dönmektedir. Bunun tutmadığını gören bazı askerler, mesela **Kenan Evren**, milli bütünlüğü **Atatürkçülükte** görmüştür. Bu ise müsbet düşünüşün çok çok gerisine gitmedir. Budizmden de geri gitmedir.

Abdülhamid ile başlayıp Mustafa Kemal ile berraklaştırılan ilkeleri benimsemek zorundayız. Çünkü bunlar tarihin bize getirdiği ilkelerdir. Bu ilkeleri günün şartlarına göre yorumlayıp daha da ileri götürmek zorundayız.

1) "**Hakimiyeti Milliye**" sarılacağımız temel ilkedir. Hakimiyeti milliyenin iki kolu vardır: Biri **İstiklal**, diğeri **Cumhuriyet**'tir.

a) İstiklal bağımsızlık demektir. Mustafa Kemal'in ifadesi ile "**istiklalı tamme**"dir. Burada açıklamamız gereken bir nokta vardır. Devletin uluslararası anlaşmalara katılması ve bu anlaşmalara uyması istiklalı tammeye mani değildir. Bu anlaşmalar, iç işlerimize karışma imkanını vermemeli ve istediğimiz zaman bu anlaşmaları sona erdirebilmeliyiz.

b) Cumhuriyet, devleti bir hanedanın veya bir sınıfın değil, tüm halkın kahir ekseriyetinin yönetmesidir. Burada da açıklamamız gereken bir nokta vardır. Bu da ekseriyet kararı, yerinden yönetime karışmamalıdır. İller tamamen bağımsız, kendi iç yönetimini yapmalı. Bucaklar da il içinde bağımsız olmalıdır. Nasıl uluslararası kararlar bizim iç işlerimize müdahaleyi caiz görmezse, bizim çıkardığımız kanunlar da illerin ve bucakların iç işlerine karışmayı caiz görmez. Bu özerklik devletin birliğini ve bütünlüğünü bozmamalıdır. Onun için eyalet sistemi değil, ademi merkezîyet sistemi getirilmelidir. Milli ordu tek olmalıdır.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal ilkeleri çok isabetli tesbit etmiş ve askerlikle ilgili konularda bunu başarılı bir şekilde uygulamıştır. Ne var ki, hukuk düzeninde bu ilkeyi gerçekleştiren mekanizmayı getirememiştir. Bizim işimiz yine onun koyduğu müsbet ilim ilkesi içinde bu mekanizmayı kurmak olmalıdır.

2) "**Kuvvayı Milliye**" ilkesi ikinci ilkedir. Devlet olmak demek, uluslararası kuvvet dengesinde kendini koruyabilmek demektir. Allah insanları yaratmış ve kavimlere ayırmış. Kavimler arasında savaşı koymuş. Böylece evrim ve seleksiyonu sağlamıştır. Yeryüzünde milli gücün üstünde güç yoktur. İnsanlık medeniyet bakımından tek topluluktur. Ama siyaset bakımından ayrı ayrı devletlerden oluşur. Mustafa Kemal'in dediği gibi yaşam mücadeleden ibarettir. Kim kazanırsa o yaşar. Bu doğru bir tesbittir. Bunun aksi her düşünce yanlıştır, yıkılıştır. Devletimiz var, demek; onu koruyan gücümüz var, demektir. Bunun iki dayanağı var: **Milli Ordu** ve **Milli Ekonomi**.

a) **Milli Ordu**: Türk halkından oluşan ve Türklerin yönettiği ordudur. Bir ülkeyi savunacak ordu yoksa devlet de yoktur. Hamdolsun Allah'a ülkemizi savunacak güçlü bir ordumuz vardır. Kendimizi her zaman savunabiliriz. Burada bir noktaya işaret etmemiz gerekir. Milli Ordunun yıpranmaması ve varlığını

koruyabilmesi için sivil yönetimin orduya ve ordunun da sivil yönetime karışmaması gerekir. İkisinin görevleri ve çalışma usulleri tamamen farklıdır. Müdahaleler, hem orduyu hem de sivil yönetimi bozar. Mustafa Kemal ve İnönü buna sonuna kadar riayet ettiler. **İsmet Paşa "Sırtını orduya dayayan iktidardan, ahmakı yoktur"** demiştir. Bugün maalesef bu ilke sarsılmıştır. Bundan hem hukuk düzeni hem de ordu zarar görmektedir. Cumhurbaşkanı asker olmalıdır ve Genel Kurmay başkanlığı doğrudan Cumhurbaşkanıya bağlanmalıdır. Bu denge ancak böyle kurulur.

b) **Milli Ekonomi:** Milli ordu, milli ekonomiye bağlıdır. Nasıl bir insan başkasının midesi ve kalbiyle yaşayamazsa bir devlet de başkasının ekonomik parçası olarak yaşayamaz. Mutlaka kendine yeterli bir ekonomiyi tesis etmek zorundadır. Burada da yine işaret etmemiz gerekir ki, milli ekonomi deyince kapalı ekonomi anlaşılmalıdır. Ekonomimiz uluslararası pazarlara ve rekabete açık olmalıdır. Bu öyle olmalıdır ki, herhangi bir ablukaya maruz kaldığımızda kapalı olarak yaşayabilelim. İnsan nasıl yemeden, içmeden, dışarı çıkmadan yaşayamazsa elbette devletler de uluslararası ekonomik ilişkilerde bulunmadan yaşayamazlar. Mide nasıl gıdaları sindirirse biz de sindirerek alıp vermeliyiz. Mustafa Kemal, bu konuları prensip olarak kavramıştır, ama bunun mekanizmasını getirememiştir. Asker olan İnönü'yü bunun için uzaklaştırmış ama talihsizliği, devleti cahil birine teslim etmiştir. İnönü'nün en büyük hatası da demokrasiyi bu cahile bırakmasıdır. Türkiye'nin geri kalışının en önemlilerinden biri bu kişidir.

Demek ki, bizim yapacağımız iş, yine müsbet ilme dayanarak milli ordunun bozulmasını önleyecek tedbirler almak ve gelişmiş milli ekonomimizi kurmaktır. Bu **dışa açık, ama dışa bağımlı olmayan bir ekonomik düzen** olacaktır.

3) **Vahdeti Kuvva** veya **Muvazenei Kuvva** ilkesidir. Burada önemli bir değişikliğe ihtiyaç vardır. Mustafa Kemal bu noktada yanılmamıştır; ancak, bu prensipte büyük değişikliğe ihtiyaç vardır ve bu nedenle de çok partili sisteme geçilmiştir. Mustafa Kemal'in ve Abdülhamid'in, kendi dönemlerinde haklı olmasının nedeni, geçiş dönemi olmasıdır. Abdülhamid meclise ara vermiş, Mustafa Kemal ise seçime ara vermiştir. Askerlikte kuvvetler birliği esastır. Başka türlü savaş kazanılamaz. Devlet askeri metotla kurulur. O halde savaştan sonra da kuvvetler birliği uygulanacaktır, denemez. Çünkü bir devlet askeri usulle uzun süre yönetilemez. Mutlaka kuvvetler dengesine geçilmelidir. Nitekim 1946'dan beri bu yapılmaktadır. Kuvvetler birliğinin iki dayanağı vardır: **Tek Meclis** ve **Tek Ordu**.

a) **Tek Meclis: Türkiye Büyük Millet Meclisi** devletin yegane meclisidir. Milli irade orada tecelli ve temerküz etmiştir. **Kur'an'da "Allah bir karında iki kalb varetmedi"¹⁹⁶**, denmektedir. Çift merkezli bir düzen olamaz. İktidar tecezziyi kabul etmez. Bu nedenle **1982 Anayasası'nda senato** kaldırılmıştır. Diğer hatalar devam etmektedir. TBMM'nin üzerinde bir yargı olamaz. TBMM'nin üzerinde bir **Milli Güvenlik Kurulu** olamaz. TBMM'nin üzerinde bir hükümet olamaz. Cumhurbaşkanı dışında TBMM'nin ikinci yetkili başkanı olamaz. Cumhurbaşkanı'nı TBMM seçer. Mustafa Kemal bunu söylemiştir. Çok isabetli bir görüştür. Ancak TBMM yargı tarafından denetlenemezse denge nasıl olacaktır? Biz bunun mekanizmasını TBMM içi yargıda buluyoruz. Bir milletvekili, hatta milletvekilliği düştükten sonra dışarıdaki mahkemelerde yargılanmamalı. TBMM, kendi içinden yargı oluşturmali ve tüm milletvekillerinin, bakanların, orgeneralin, yüksek hakimlerin muhakemesi burada yapılmalıdır. TBMM'nin Meclis dışındaki mahkemelerce denetlenmesi iktidarın tekliği ilkesine aykırıdır.

b) **Tek Ordu:** Yerinden yönetim olmalı ama ordu da tek olmalıdır. Bunun için önerimiz şudur: Türkiye on iki bölgeye ayrılmalı. Her bölgeyi bir ordu

¹⁹⁶ Kur'an, Ahzab, 4

yönetmelidir. Osmanlılarda olduğu gibi, ordu komutanları aynı zamanda o bölgenin genel valisi olmalıdır. Her bir ordunun askerleri, diğer bölgelilerden oluşmalı. Yani her bölgeyi, tüm ülke halkı korumalı. Korunan bölge halkı da diğer bölgeleri korumalı. Ordu komutanları doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı olmalıdır. Cumhurbaşkanları emekli orgenerallerden seçilmeli. Genel Kurmay Başkanları, Cumhurbaşkanı'nın kurmay başkanı olmalı. Tek ordu bu usullere göre oluşmalıdır. Böylece tek başkomutan askerlerden seçilmiş olur. Hem demokrasi korunur hem de orduda birlik sağlanır. Orgenerallerin de dokunulmazlığı olursa TBMM ile ordu arasında da denge kurulur.

Sonuç olarak, "**kuvvetler birliği**" "**kuvvetler dengesi**"ne dönüşmektedir. Meclis içi yargı oluşmaktadır. Askeri yönetimle sivil yönetim tamamen birbirinden ayrılmaktadır. Devlet başkanını TBMM seçmektedir. Ama orgenerallerden birini seçmektedir. Orgeneraller de Meclis içi yargıda muhakeme edilmektedir. Ordular merkezce atanan ama bağımsız çalışan birer kuruluştur. Askerlere kamu hizmetleri de verilebilmektedir.

3) **Müsbet İlim İlkesi**: Mustafa Kemal'in dayandığı dört temel ilkeden sonuncusu müsbet ilim ilkesidir. Bunu İstiklal Savaşı'ndan sonra geliştirmiştir. Müsbet ilmin de iki temel dayanağı vardır. Bunlardan biri devlet yönetiminde sadece müsbet ilmin hakim olması ve ilerleme gücünün ondan alınmasıdır. Diğer de laiklik ilkesidir.

a) **Müsbet Yönetim**: Bir devlet nasıl yönetilecek? Çoğunluğun kararları ile devlet yönetilemez. Çünkü çoğunluk azınlığı ezer. Ezmese bile çoğunluk sık sık taraf değiştirir ve yönetimde istikrar sağlanamaz. Batı demokrasilerinin handikapı da budur. Mustafa Kemal bu tür demokrasiyi reddetmiştir. Yönetimi müsbet ilme dayandırmıştır. Ancak bunun mekanizmasını kuramamıştır. Bu nedenle müsbet yönetimin olması için iki prensip benimsenecektir. Bunlardan biri "**ortak ehliyet**"tir. Kamu görevleri onun ehli olan kimselerce yapılacaktır. Yani diplomalı kimseler yapacaktır. Ancak cahil diplomalıların dikta rejimine dönüşmemesi için, diplomalar demokratik usullerle ve kollektif sınavlarla verilecektir. Türkiye'de bu yolda atılmış adımlar vardır. İkincisi ise "yetkililer arasında çıkacak ihtilaflar, taraflar arasında seçilecek **hakemlerce** çözülecektir". Bunlar da ekseriyetin çıkardığı kanunlara göre değil, müsbet ilmin esaslarına göre sorunları çözecektir.

b) **Laiklik**: Topluluğun yönetiminde ve düzeninde bir dinin veya bir mezhebin hakim olmaması ilkesidir. Bu ilke, halkın inançlarına karışılacak şekilde yorumlanamaz. İnsanlar hayatlarını elbette inandıkları din ve mezheplerine göre düzenleyebilirler. Topluluk içinde oylarını kullanırken de elbette inançlarına göre kullanabilirler. Ancak bu onlara bir üstünlük sağlayamayacaktır. Bir şeyin dini olması, ona herhangi bir üstünlük sağlamaz, suçsa suç olmaktan çıkarmaz. Aksine, topluluk içinde bir şeyin dini olması onun herhangi bir hakkını yitirmesine sebep olamaz, suç değilse dini olduğu için suç olmaz. **Laikliğin** başka bir sonucu da, eğitim ve öğretimin tamamen serbest olması ve sadece sınavların kollektif olmasıdır. Devlet topluluk içinde iş yapacaklardan şunu bilme hakkına sahiptir: "Arabayı sürmeyi bilmiyorsan benim yollarıma çıkma", diyebilir. Ancak devlet kimseye "sen bunu öğrenme, bilme" diyemez. **Laikliğin** bir başka yönü de kuvvetler dengesidir. Yasama ilmi meclislerin, yürütme mesleki şuraların, yönetme siyasi şuraların ve denetleme dini şuraların görevi ve yetkisindedir. Bunlar birbirlerinin işlerine ve yetkilerine müdahale edemezler. Mustafa Kemal laikliğin bu olduğunu biliyordu. Ama Osmanlı geleneği ve asker olma özelliği bunları gerçekleştirilmesine imkan vermedi.

Bize düşen sorumluluk müsbet ilme dayalı olarak laikliği tesis etmektir. Çok basit olarak dört ilke ile bunu başarabiliriz:

-Bir şey dini olduğu için üstünlük sağlamaz veya bir hakkın kaybolmasına sebep olamaz.

-Devlet halkın ne öğrenmesi gerektiğini tespit edebilir ama ne öğrenmemesi gerektiğini tespit edemez ve karışamaz.

-Kuvvetler ayrılığı yoktur, kuvvetler dengesi vardır. TBMM'nin üstünde beşeri bir güç yoktur.

-Meclis dahil herkes müsbet ilmin verilerine uymak zorundadır. Müsbet ilmin ne olduğunu tarafların seçtiği hakemlerden oluşan tarafsız ve bağımsız yargı tespit eder. Tarafsız ve bağımsız yargının üstünde dünyevi bir güç yoktur.

Değerlendirmeyi sona erdirmeden Abdülhamid'in başlattığı ve Mustafa Kemal'in berraklaştırdığı "**altı oktan**" da bahsetmem gerekir:

Cumhuriyet - Laiklik ilkesi: Cumhuriyet kahir ekseriyetin kararıdır. Laiklik ise herkesin kendi istediği gibi yaşamasıdır. Bu ilke ile denge kurulmuştur. Mekanizması yoktur. İslamiyet bunu yerinden yönetim içinde icma ve içtihat müesseseleri ile çözmüştür.

Devletçilik - Halkçılık: Devletçilik halkın yapamayacağı işleri devletin yaparak sömürüyü önlemesidir, ilerlemeyi sağlamasıdır. Halkçılık ise halkın yapabileceği işlere de devletin müdahale etmeyip liberalizmi korumasıdır. Kapitalizm ve sosyalizmden tamamen ayrı bir sistemdir. İlk defa **Davut** (AS) tarafından uygulanmıştır ve İslami bir istemdir.

Milliyetçilik - İnkılapçılık: Milliyetçilik, topluluğun tarihi mirasına sahip çıkması, değerlerini koruması demektir. İnkılapçılık ise topluluğun devamlı olarak kendisini yenilemesidir. Tüm kainat bu iki ilkenin dengesi üzerinde oturur.

Bu ilkelerin doğru yorumlanması ve bu dengeleri sağlayan mekanizmaların kurulması gerekir. Bu da yine müsbet ilim ilkesi ile olur.

Bir konunun daha açıklık kazanması gerekmektedir:

Kur'an bir ilim kitabı değildir. Ama ilmin nasıl yapılacağını öğreten kitaptır.

Kur'an bir kanun değildir. Ama yasaların nasıl yapılacağını öğretir.

Kur'an bir din kitabıdır. Ancak kişilerin hem ayrı ayrı hem de birlikte ne yapacaklarını, nasıl yaşayacaklarını öğreten bir kitaptır.

Kur'an'ın resmi yorumlayıcısı yoktur. Herkes kendisi için kendi yorumunu yapar ve uygular. Bu yönüyle bakıldığı zaman Kur'an'a inanan sayısınca İslamiyet vardır ve Kur'an'ın yorumu vardır. Ortak düzen, Kur'an'ın uygulanmasıyla doğmayacak; **serbest sözleşmelerle** doğacaktır. Ancak Mü'minler Kur'an'ın öğretilerine göre sözleşmeler yaparlar.

Sonuç: Abdülhamid tarafından başlatılıp Mustafa Kemal tarafından netleştirilen prensiplerle Kur'an arasında veya İslamiyet arasında hiçbir çelişki ve çatışma yoktur. Yeter ki, müsbet ilim hakem yapılsın ve düzen öyle oluşturulsun. Çoğunluğun hergün değişen keyfi veya güçlülerin istekleri düzeni hakimiyetleri altına almasınlar.

Ali Yücelalp

Harun'cuğum

Öncelikle bizi sayarak böyle bir çalışmayı gönderdiğiniz için teşekkür ediyorum. Bu konudaki görüşümü sunuyorum:

Kitapta resmi tarihin varsayımlarına karşıt olarak, ülkemizdeki modernleşmenin "**yalnızca Cumhuriyet ile ortaya çıktığı ve yepyeni olduğu**" görüşünün geçersizliği savunulmaktadır. İlgili konuda yapılan temellendirmeler oldukça ilginç.

Kuşkusuz bu tür değişimler başka örneklerinde de olduğu gibi bir süreçtir. Gerçekten Osmanlı'nın son dönemleri bu görüş ve tutumların oluşum süresini gösteren çabalarla doludur. Değerli araştırmacı **Sina Akşin**, "**İT ve CHP arasındaki yakın ideolojik ve hatta kadro bağları bu tarihsel birlikteliğin**

önemli işaretlerindedir. Kurtuluş Savaşı'nın bambaşka bir programa sahip olduğu söylenemez" diyor. (Jön Türkler ve İttihat ve Terakki)

Anladığım kadarıyla Mustafa Kemal, bu oluşumların sistemcisidir. O, çok yönlü ve bütünsel (toplumsal yapının her alanını kapsayan) bir program hazırlamış ve uygulamıştır. (Uygulamaya koymuştur demek daha mı uygun?) Bu programda ülke içindeki oluşumlardan olduğu gibi, Batı kültüründen de büyük ölçüde etkilenme vardır. Fransızca bilmesi nedeniyle **Voltaire, Rousseau, Montesquieu** gibi düşünürleri doğrudan okuması, **Almanya gezisi...** vb. örnek verilebilir.

Kitapta Abdülhamid ile Mustafa Kemal'in görüşleri arasındaki paralellikler sergilenmektedir. Bunlar çok önemlidir ve kamuoyunca da bilinmemektedir. Ancak bu görüşler arasında önemsenecek düzeyde bir etkileşme olduğunu sanmıyorum. (Bu kişilerin görüşleri arasında nedensel ir bağ yoktur.) Aralarında organik bir bağ olmadığı anlaşılmaktadır. Anladığım kadarıyla bu paralellik de aynı toplumsal koşulların ortaya çıkardığı gerçekler karşısındaki çözüm arayışlarının ürünüdür. Madalyonun bir yüzü de şu: Bu paralelliklere karşın, bu iki insanın görüşleri arasında azımsanmayacak farklılıklar da vardır. Mustafa Kemal açısından bu fark, biraz önce belirttiğim gibi, onun programının oldukça kapsamlı ve bütünsel bir toplum projesi olmasıdır. Abdülhamid ise, bulunduğu konum gereği, gerekliliğine inansa bile bunların tümünü savunamazdı.

Bence bu farklılıklar göz önünde tutulmalıdır ve yansıtılmalıdır. **"T.C.nin projesini Abdülhamid yapmıştır, inşasını da Mustafa Kemal"** savını biraz fazla görürüm. Ancak paralellik taşıyan görüşlerin sergilenmesi ve belgelenmesi (ki, kitabın asıl işlevi budur) Türk kamuoyuna yeni bir açıklamadır. **"Mustafa Kemal'in programı yepyenidir ve gökten zembille düşmüştür"** görüşü elbette yanlıştır.

Bence böyle bir araştırma tam anlamıyla bir boşluğu dolduracaktır. Bu konularla ilgili çok kitap okuduğum halde Abdülhamid'in görüşleri beni şaşırtmıştır. Bu kitabı okuyan herkes önemini, gerekliliğini ve değerini takdir edecektir. Maalesef böyle bir çalışmayı resmi devlet görüşünden, Kemalistlerden, İslamcılardan... vb beklemek olanaksızdır. Bu kesimlerdeki "Biz ve onlar! Biz haklıyız, onlar haksız!" önyargısı nesnel tutuma engeldir.

Bir nokta da **Vahdettin**'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermesi görüşü. Başlangıçta iyi niyetli görüşmeler, tutumlar olabilir. Ancak daha sonra (sanırım Erzurum'da) ipler koptu, Mustafa Kemal'i tutuklama kararı çıkartıldı. Öğreniyoruz ki (Can Dünder'dan) aynı kararlar **İnönü** için de alınmış. İki yönü de belirtmeli diye düşünüyorum.

Sonuç olarak böyle bir araştırmaya giriştiğin için seni kutluyorum. Bu kitap önemli bir boşluğu doldurma işlevi görecektir kanısındayım. Ayrıca oldukça yürekli bir girişimdir. İslamcılarımız açısından da çok çok önemli olacağını düşünüyorum.

Selamlarımı ve başarı dileklerimi sunuyorum.